

İKLİL KURBAN

ŞARKİ TÜRKİSTAN İSLAM CUMHURİYETİ

(1944 - 1949)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

MAYIS - 1987

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
KAYNAKLARIN TANITIMI	2
GİRİŞ	5
DOĞU TÜRKİSTAN'IN COĞRAFYASI	8
DOĞU TÜRKİSTAN'IN TARİHÇESİ	11
ŞARKİ TÜRKİSTAN İSLAM CUMHURİYETİNİN KURULUŞU ARIFESİNDE DOĞU TÜRKİSTAN'IN SİYASİ, İKTİSADİ VE İQTİMAİ DURUMU	17
NILKI'DA İSYAN	46
NILKI İSYANINI BAŞLATAN ÖNEMLİ ŞAHİSLARIN KISACA TANITIMI	49
NILKI İSYANI ÖNCESİ YAPILAN İLK GİZLİ TOPLANTI	53
FATİH NILKI'YI ELE GEÇİRİYOR	58
FATİH NILKI'YI TEKRAR TERK EDİYOR	65
GULCA'NIN KURTARILMASI VE ŞARKİ TÜRKİSTAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN İLANI	68
ŞARKİ TÜRKİSTAN ORDUSUNUN RESMİ İŞE BAŞLAMASI VE İHTİLALİN TARBAGATAY VE ALTAY'A YAYILMASI	76
MÜTAREKE VE BİRLEŞİK HÜKÜMET	82
DOĞU TÜRKİSTAN'IN ÇİN KOMÜNİSTLERİNCE İSTİLASI VE ŞARKİ TÜRKİSTAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN SONU	88
"UÇAK KAZASI"	91
ELLİBİRLER	93
ABDUREHİM İSA	94
CENAZE TÖRENİ	95
YAKUP RAHMANOĞLU	96
BİNBAŞI MELİK ACI	97
SONUÇ	99
BİBLİYOGRAFYA	101

ÖNSÖZ

1944-1949 yılları arasında,Doğu Türkistan'ın kuzey batı üç vilayetinde "ŞARKİ TÜRKİSTAN İSLAM CUMHURİYETİ"ismiyle yaşatılan cumhuriyeti'in tarihi bir ilmi araştırma yapılarak tanıtılmış değildir.İşte bu eksikliği tamamlamak ümidiyle,yüksek lisans tezi olarak "ŞARKİ TÜRKİSTAN İSLAM CUMHURİYETİ"ni araştırıp yazdım .

Bu çalışmada,dayandığım esas malzeme ,elimde bulunan orjinal kaynaklar idi.Güvendiğim fikir ise,muhterem hocam Doç-Dr-Mehmet Saray'ın ilmi telkinleri idi .

Bu çalışmam esnasında bana sahip çıkarak yardımını esirgemediği için Mehmet Saray Bey'e teşekkürlerimi sunarım .

İKLİL KURBAN

İSTANBUL 1987

KAYNAKLARIN TANITIMI

1.İlk orjinal kaynak olarak yakın geçmişteki atalarımın Doğu Türkistan tarihinde oynadıkları rol ve onlardan istifade eden bilgiler olmuştur.Dedelerimden edindiği bilgilerin güvenilirliğini ortaya koymak için ,onların hayatlarından kısaca bahsetmek isterim.

Büyük dedem Kurban Bey,1860'lı yıllarda Çinliler ile Müslümanlar arasında cerayan eden savaşta,Müslümanların kumandanı imiş.Harbi Çinliler kazanınca büyük dedem Kurban Yakup Bey'in yanına gelerek, onun maiyetinde Kuşbeği olmuş General Zo-Zung-tang komutasındaki kalabalık Çin ordusu karşısında Yakup Bey ordusu tutunamamış ve büyük dedem Kurban da canını korumak için Doğu Türkistan'dan Batı Türkistan'a kaçarak, Karakul şehrine(bugünkü Kırgızistan'ın Prjivalski şehiri)yerleşmiş.Büyük dedem Kurban 90 yaşlarında Karakul'da vefat edince dedem Şerif Bey ve babam Turdi,Bolşevik ihtilalinin kötülüklerinden kurtulmak için ,1918'de Doğu Türkistan'a kaçarak İli vilayetinin Nilki nahiyesine yerleşmişler.Tezimin konusu olan ŞARKİ TÜRKİSTAN İSLAM CUMHURİYETİ'nin doğduğu yer işte bu nahiyedir.Bundan sonraki sayfalarda bu cumhuriyetin ismini ,cumhuriyet isminin terkibindeki dört kelimenin baş harfleri ile ifade edeceğim.Dedem Şerif 1969'da 87 yaşında iken Gulca şehrinde vefat etti.Babam Turdi ise 1980'de Türkiye'ye gelmiş ve 1984'te İstanbul'da vefat etmiştir (70 yaşında)

Kısaca diyebilirim ki,ister 1944'te başlamış hadiseler,ister ondan önceki Batı Türkistan'da ve Doğu Türkistan'da cerayan eden hadiseler hakkında olsun dedemden ve babamdan bir çok şeyler öğrenmiştim.Bu bilgileri bir hatıra notu olarak burada kullandım .

2.Cihangir Gensin,"Altı Batır"(Altı Kahraman)

Nilki'daki isyan hakkında en çok istifade ettiğim Cihangir Gensin'in, 1945'de Kazan Türkçesiyle kaleme aldığı "Altı Batır" başlıklı elyazısı hakkında şunları söyleyebilirim :

Cihangir Gensin : Kazan Türklerinden,1930'lı yıllarda,Batı Türkistan'ın

Karakul(şimdiki Kırgızistan'ın Prjivalski şehiri)şehirinden kaçarak,Doğu Türkistan'ın Nilki nahiyesine yerleşmiştir.Okumus ve Rusça bilen bir kimse idi .İsyan döneminde Nilki'da yaşamış,sonradan Gulca'ya taşınmıştır.Doğu Türkistan Çin komünistlerince istila edilirken,1950'li yıllardaki,Rus-Çin işbirliğiyle tertip edilen,Doğu Türkistan'dan Batı Türkistan'a göç ettirme hareketi sırasında,ailece Sovyetlere göç ederek,eski yurdu Karakul'a yerleşmiş ve orada ölmüştür.

Altı Batır(Altı Kahraman) ve Zağvor(Fitne)başlığı ile Nilki'daki isyanla ilgili iki konuyu bir deftere yazmıştır.Altı Batır kısmı 208 sayfa,Zağvor kısmı 68 sayfa olup,defterin boyutu 18 x 11 sentimdir.Yazı düzenlenmiş diyalog şeklinde olup,yer,zaman ve olayların gelişmesi,olaya katılan şahısların kimliği gerçeğe uygundur.Yazı bazı yersiz tasvirlerden ayıklanırsa,daha iyi olurdu.Yazının Altı Batır başlıklı kısmı Nilki'daki isyan hakkında,Zağvor başlıklı kısmı ise,Arsalang ve Ziku'deki Beyaz Ruslar arasında cerayan eden münakaşalar hakkındadır.Altı Batır kısmının son sayfasının arkasında,yani 209. beyaz sayfada,Fatih Müslim'in "Okup kördüm tura dip,Fatih"(Okumus oldum doğru diye,Fatih)şeklinde attığı imzası var.Demek Cihangir Gensin,yazısını Fatih'e okutarak tasdik ettirmiştir.

1970'li yıllarda Gulca'da elde ettiğim bu yazmayı 1980'de kendim ile beraber Türkiye'ye getirmiştin.

3. Roostam Sadri,"The İslamic Republic of Eastern Turkestan : A Commemorative Review" Journal,İnstitute of Muslim Minoriti Affairs,cilt 5,nu 2, Temmuz,Londra,1984 .

Rustem Sadri'yi iyi tanıyorum,aynı şehirdeniz. O bu yazıyı dayısı Gazrail Gabit'in hatıralarına dayanarak yazmış.Gazrail ise,1944 ve 1945'lerdeki Gulca da cerayan eden olayları yakından takip etmiş,hetta bazı hadiselerle kendisi de katılmıştır.

4.Pulat Kadiri,Ölke Tarihi (Eyalet Tarihi),Ürümçi,1948.

Pulat Kadiri Doğu Türkistan'ın tanınmış tarihçisi.Ş.T.İ.C. kurulduğu sırada,Pulat Kadiri Ürümçi'den Çin hükümeti ile Ş.T.İ.C arasındaki mücadele

siyasi tarihine ismi karışan belli başlı şahıslardan Mesut Bey, Buğra Bey ve İsa Bey'lerle yakın temasta bulunmuş bir ilim adamı idi.Ölke Tarihi'nde,1944-1949 arası olaylarına geniş yer verilmiştir.

5.Buğra Bey ve İsa Bey'lerin yazıları ise,Doğu Türkistan'ın yakınçağ tarihi için güvenilir hatıralardır .

6.Özel bir ilgi ile tanıtılması gereken elimde bulunan son kaynak,Arap harıflariyle Uygurca basılan 00066 nolu "Uygurların Kısaca Tarihi" isimli 282 sayfalı , 26 x 18 sm boyutlu bir kitaptır.Kitabın basıldığı yeri ve tarihi hakkında açık belge verilmemiş.Ancak bu belgenin yerinde şu sözler vardır: "Çin Fenler Akademisi Milletleri Araştırma Enstitüsü,Şin-Cang Azınlıklarının Sosyal Tarihini İnceleme Gurubu Tarafından yapıldı" ,demek kitap Pekin'de basılmıştır.

Kitap kapağının ortasında şu uyarı sözleri yer almıştır : "Cizli belge,okuyup bittikten sonra geri alınacaktır.Kayıp etmeyin,başkalara söylemeyin" . Kitap kapağındaki bütün bu sözler kırmızı renk ile basılarak, kitabın resmi vesika olduğuna işaret edilmiştir .

Bu kitap-kitabın zaman bakımından en son olarak verdiği belgelere asatlandığında-1958 yılının sonlarına doğru basılıp dağıtıldığı bilinmektedir. Çin komünistlerinin Doğu Türkistan Milliyetçilerine karşı yürüttüğü acımasız cezalandırmaları da bu zamana raslıyor.Demek kitap,yüksek dereceli komünistlere,Doğu Türkistan'daki Türk Milliyetçiliği hakkında bilgi vermek için basılmıştır.

Tezinin ek belgeleri içinde,bu kitap kapağının ve Ş.T.İ.C.nin idari düzenini şema ile izah etmiş olduğu 100. sayfasının fotokopisi verilmiştir.

GİRİŞ

Rusya ve Çin arasındaki sürtüşmelerden istifade eden Türkler Ş.T.İ.C.ni Kasım 1944-Eylül 1949 aralarında kurup yaşatmışlardır.Bu Cumhuriyet tıpkı iki kara bulut arasından parlayan şimşek gibi doğdu ve 5 senelik bir süreden sonra söndü.Fakat insanlarımızın hafızasında derin izler bıraktı.

Doğu Türkistan'ın yakın geçmişinde,Ş.T.İ.C. olarak meydana gelen bu hadise,ülkenin kuzey-batı kıyısındaki Sovyet hududuna yakın İli,Tarbagatay, Altay vilayetlerinde cerayan etti.İli vilayetinin merkezi sayılan Gulca şehri hem milli hareketin ve hem de kurulan cumhuriyetin merkezi oldu .

Çin gibi bir büyük kuvveti devirmek için Türkistanlılar haklı olarak, ikinci bir kuvvete dayanmak zorunda kalıp,Ruslardan yardım aldı.Ruslar ise ananavi genişleme politikası çerçevesinde,sınır bölgelerindeki huzursuzlukları körüklemekte idi.Böylece Ruslar 'Türkistan'ın manavi kuvveti sayılan Müslümanlığın ve Türklüğün kendi aleyhindeki zararlarına katlanarak,uzak amaçları için isyancılara yardım verdiler .İsyancılar da Rus yardımının gelecekteki muhtemel zararlarını bir kenara atarak hürriyet ve istiklal için Rus silahı ile silahlandılar .

Bu cumhuriyetin kuruluşu sırasında cerayan eden hadiselere,Komünist Çin bugün "Bütün Çin Yeni Demokrasi İhtilali'nin bir kısmı olan Üç Vilayet İhtilali" ismini vermektedir.Ruslar ise,bu dönemi de içine alan,Doğu Türkistan'daki bütün faaliyetlerini "Çin'in kurtuluşu için ödediğimiz komünistlik beynelmilel borç" diye nitelendirip,Çin Komünistleri ile bir uyum içine girerek Doğu Türkistan tarihini saptırmaktadırlar.

Aslında "Çin İhtilali'nin bir kısmı" ve "komünistlik borç" denilen ifadelerin tam tersine,Ş.T.İ.C. komünizme karşı yani müstemlekeciliğin her çeşidine karşı,istiklal ve hürriyet için islami cihat bayrağı altında doğan ve büyüyen bir kuvvetti.Binlerce Türk genci bu mukeddes savaşta şehit düşmüştü.

İhtilalin ilk günlerinde dağıtılan "Türkiye bize beşyüz bin askerle yardıma hazırdır" cümlesini içeren teşvikat varakaları;ihtilalcıların "Allah yar,Allah yar,din-i İslama kuvvet ver"; "düşmanı kovarız Çin Seddi'ne" diye

söylediği şarkıları; "ölsen şehit,kalsan gazi" diye seslenen hitaplar;okul-
larda "Dinimiz İslam,Milletimiz Türk,Vatanımız Türkistan,Ejdadımız Cengiz ve
Timur" diye okutulan umdeler ve yer yer dalgalanan ay-yıldızlı yeşil bayrak-
lar;işte bunların hepsi bugün ancak o dönemi yaşayan insanlarımızın hafıza-
sında tatlı hatıralar olarak kalmıştır .

Millet,bu ölüm - kalım savaşını üstlenerek Ş.T.İ.C.ni kurmuştu.Onu bütün
Doğu Türkistan'a mal edebilirdi .Fakat Sovyetler buna mani oldu.Cumhuriyetin
ilk Cumhurbaşkanı olan Alihan Töre,Haziran 1946'da Sovyetler tarafından kaçı-
rıldı.Cumhuriyetin diğer önemli liderlerinden Cumhurbaşkanı vekili Ahmetcan
Kasimi ,General İshakbek,General Delilhan,Genel sekreter Abdulkerim Abbasi'ler
"uçak kazası" süsü ile Ağostus 1949'da kayıplara karıştırıldı.Fatih ve
Geni başta olmak üzere,ihtilalin önemli kahramanları Doğu Türkistan'dan Batı
Türkistan'a (Sovyetlere) zorla göç ettirildi.Bu cumhuriyete hizmet eden diğer
kimseler topyekun tutuklandı ve çoğu öldürüldü .

Komünistler , beyin yıkama toplantılarında,hapishane ve "Halk Mahkeme"-
lerinde,guya vatanını ve milletini sevmek suçmuş gibi,insanlarımıza:
PANTÜRKİST,PANİSLAMİST,MİLLİYETÇİ,GERİ DEVRİMCİ,ANTI KOMÜNİST,BOZUK UNSUR
gibi ithamlarla,halkı "Türk" ve "Türkistan" sözcüklerini bir daha dile geti-
remez,hatta bu sözcükleri bir daha düşünemez hale getirmek için çabaladılar.
Resmi emirle, Ş.T.İ.C.nin kurulup var olduğuna delil olabilecek bütün maddi
belgeler toplandı ve yok edildi .

Böylece,tarihe mal edilme şansını bile kayıp edebilecek duruma getiri-
len bu talihsiz cumhuriyet bugün ancak hür dünya ülkelerinde olaya şahit
olan kimseler tarafından hatıralar şeklinde kaleme alınmaktadır.

Ben,Doğu Türkistan'ın Nilki nahiyesinden olduğum için ay-yıldızlı yeşil
bayrağı ilk defa burada görmüştüm.Çünkü bu cumhuriyeti meydana getiren ilk
ayaklanma Nilki'da cerayan etmişti.Gulca'da tahsilde iken, "Dinimiz İslam,
Milletimiz Türk,Vatanımız Türkistan,Ejdadımız Cengiz ve Timur" umdelerini

öğrenmiştim.Bu araştırmanın sonuna o zaman okuldan bana verilmiş olan ay-yıldız damgalı belgelerin kopyasını ekledim.Bir de,Nalkı'da iken,ihtilale şahit olan Cihangir Gensin'in 1945'de yazdığı "Altı Batır" isimli elyazısının ihtilalcıların ilk toplantısına ait olan 19. ve 20. sayfalarının ve Fatih'in imzası var 209. sayfanın kopyasını ekledim .

Konunun daha iyi anlaşılması için bir Ş.T.İ.C.nin haritasını verdim ve Türkistan coğrafyası hakkında ayrı bir bölüm yazdım.Ayrıca Doğu Türkistan'ın ihtilal arafasındaki siyasi,iktisadi ve içtimai durumunu açıklamaya çalıştım.

Esas konuya girerken,yine şu bir hususu önceden belirtmek yerinde olur ki,benim bu tezimde,Sovyetlerin,Türk topluluğunun kanına has, zülma karşı hayacanlı girişimi ile saf ve semimi inançlarından ne kadar ustalık ile faydalandığı,sonunda elde ettiği neticeleri ise,nasıl bir iki yüzlülük ile gasıp ettiği tarihi gerçekler ile izah edilecektir .

DOĞU TÜRKİSTAN'IN COĞRAFYASI

Doğu Türkistan'ın yüz ölçümü yaklaşık 1800000 kilometre karedir. Bu miktar Türkiye yüz ölçümünün iki buçuk misli eder. Batıda, Batı Türkistan (Sovyetler), kuzeyde Moğolistan, doğuda Çin, güney-doğuda Tibet, güneyde Hindistan, Pakistan ve Afganistan ile sınırlanır .

Batıdan doğuya uzanan Tanrı Dağı silsilesi Doğu Türkistan'ı Güney-Doğu Türkistan ve Kuzey-Doğu Türkistan olarak iki kısma böler. Bu iki kısım her ne kadar Tanrı Dağı üzerinde bir bütün olarak birleşse bile, iklimi, toprağı ve hayat şartları ile birbirinden kesin farklılıklar gösterir. Güney tarafı Taklamakan çölünün etkisiyle kurak ve sıcak, kuzey tarafı ise kışın karlı sert soğuk, yazın yağmurlu yayla iklimine meyillidir.

Tanrı Dağının yaklaşık 8000 metre yükseklik ile göklere yükselen Hantanrı zirvesi erimez buzlarla kaplanırken ,Turfan ovası deniz yüzünden 200 metre den fazla alçaklığı ile kar ve yağmur görmemektedir. Altaylarda kışın ısı eksi 50 dereceye düşerken, Turfanda yazın 50 derece sıcak hüküm sürer. Bu zaman Turfan insanları kendilerini korumak için yer altı evlerine inerler. Dünyaca meşhur Turfan üzümü dallarında dururken kurur. Doğu Türkistan'ın yaklaşık üçte birini teşkil eden Taklamakan çölü, çöllere has hususiyetleri ile, Afrika'nın meşhur Sahrayı Kebir çölünden hiç de aşağı kalmaz. Doğu Türkistan ikliminin bu aşırı uçlara meyil hususiyetlerinin yanında bir de, bu ülkenin dört taraftan da aynı, dünyada denizden en uzak tek bölge olduğu nazarı itibara alınır, Doğu Türkistan coğrafyası hakkında, şu sonucu çıkarabiliriz: dünya coğrafyasında ender görülen bir durum.

Bu çok değişik iklimlerden dolayıdır ki, Doğu Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde ,kendine has çeşitli namlar mahsullar yetişmektedir. Mesela, Kaşgar'ın narı, Hutun'in halısı, cevizi ve yeşimtaşı, Kumul'un kavunu, Turfan'ın üzümü ve kavunu, Gulca'nın elması, Tarbagatay'ın kızı (Targabatay bozkırlarındaki bitege bitkisi hayvan besininde en iyi ot olduğu için oranın kısrağının sütü de iyi oluyormuş), Altay'ın altını (Altay zaten Moğolca altın dağ, demektir),

Karışehir'in atı,Kurla'nın neşpütü(armutun bir cinisi),Aksu'nun prinçi,Kuşar'ın körpesi(kıvrıcıklı siyah kuzu derisi).

Doğu Türkistan'ın güney tarafı,Kaşgar,Huten,Yerken,Aksu ve Karışehirlerden dolayı Altışehir diye de adlandırılır.Kuzeyde :Ürümçi,Gulca,Çöçek,Sarısümbe,Turfan şehirleri vardır.Bir de bu son 30 yıl içinde Karamay,Şihenze gibi birkaç Çinli şehirleri meydana geldi.Yukarıda adı geçen şehirlerin bazıları tarihi değerlerine göre halk tarafından şöyle isimlendirilmiştir: Azizane Kaşgar,Şehidane Hutun,Veliyane Kuşar,Garibane Gulca.

Tarihte Kaşgariye olarak da ismi geçen Güney Doğu Türkistan,Taklamakan çölünün ortasından akarak, sonunda bu çölde kayıp olan,meşhur Tarım nehrinden isim alarak,Tarım ovası da denilebilir .

Nüfus ve etnik yapısı hakkında ,Çin'in 1984'teki statistik malumatına göre ,Doğu Türkistan'ın nüfusu 12 milyon olup,bunun yarısından çoğu Çinlidir. Fakat Doğu Türkistan'ın 1944'teki tahmini nüfusu 3300000 olup,bunun %90 Türktü. 1944 - 1945'lerdeki belgelere göre : (1)

Uygurlar	2500000
Kazaklar	320000
Çinliler	202000
Çin Müslümanları	93000
Moğollar	63000
Kırgızlar	60000
Ruslar	40000
Tacikler	20000
Özbekler	15000
Mançular	12000
Hindular	8000

(1)R,Sadri "İslamic Republic of Eatern Turkestan : A Commemorative Reviev"
Journal, İnstitute of Muslim Minority Affairs,cilt 5,nu 2,s-295 .

Tatarlar	5000
Çingene	2000
Başkalar	3000

Esas konuya girince, İli ve Nilki yöresi hakkında bilgi verilecek. Fakat burada, umumen Doğu Türkistan'ın kuzey yöresine has varlıklar hakkında şunlar söylenebilir :

Geçit vermez dağlar ve nehirler, hareketi zorlaştıran sert soğuk, atlıyı modern araçlardan hızlı eden ulaşım şartları, dağlıyı şehirliden güçlü eden özel bilgi ve özel dayanma gücü.

19. asrın başlarında Gulca'da hasil olan isyanın lideri Sadır Palvan (Pehlivan); 1940'lı yıllarda Altaylarda cerayan eden ayaklanmanın lideri Osman Batır (kahraman); 1950'li yıllarda İli yöresinde isyana teşebbüs eden Gulca'da Rahman Rahmanoğlu, Tukkuztarav nahiyesinde Melik Hacı, Tékes nahiyesinde İdris Bey'ler işte bu tabii varlıklardan faydalanmışlardır.

DOĞU TÜRKİSTAN'IN TARİHÇESİ

"Karluklar tarafından desteklenen İslam kuvvetleri ile Çinliler arasında da cereyan eden büyük Talas Muharebesi(751)'nde Çinliler ağır mağlubiyete uğramış,Tarım ovasının Uygurlara geçmesini sağlayan ve Çin'in Orta-Asya'dan çekilmesini intaç eden bu savaş"(2) sonrası Çinliler tam 1000 sene Orta-Asya'ya yani Türkistan'a el uzatamamışlardır.Fakat 18.asrın ortalarından başlayarak Doğu Türkistan Çin istilasına maruz kaldı ve bu günümüze kadar süre gelen iki asırdan fazla mahkumluk süresi içinde,Doğu Türkistan'da üç defa kurtuluşu elde eden milli devlet kuruldu .

Birinci milli devlet 1863 - 1877 yılları arasında 13 yıl yaşadı.

Yakup Bey,1865'de Taşkent'i Ruslara karşı kahramanca müdafaa ettikten sonra,az bir kuvvetle Doğu Türkistan'a geçerek Kaşgar ve Yarkent'i ele geçirip buranın mutlak bir hakimi olmuştu.

Yakup Bey önce iç huzursuzlukları bertaraf etti.Sonradan bu devleti kuvvetlendirmek için akıllıca bir beynelmilel politika takip etti.

"Rusların , Orta - Asya'daki Türk devletlerini birer birer zaptederek Hindistan hududlarına yaklaşmaları İngilizleri endişeye düşürmüştü.Orta-Asya'da ticari ve siyasi menfaatlarını kaybeden İngilizler,nüfuzları altında tuttukları Afganistan'ın kapı komşusu Kaşgar hadiseleri ile yakından ilgilenmeye başladılar .İngilizlerin gösterdiği bu alakadan Yakub Bey de memnun kalmıştı. Nitekim,1868'de ticari maksatla da olsa,Kaşgar'a gelen P.Shaw'ı Yakub Bey,kabul ederek iltifat etmiş ve İngilizlere karşı dostane hislerle doğu olduğunu ihsas etmekten çekinmemiştir.Ertesi sene de,1869'da,Mirza Muhammed Şadi başkanlığında bir heyeti İngiliz Hindistan valiliğine göndererek onlarla dostane münasebetler kurmayı istediğini bildirmiştir .

Yakup Bey,İngilizlerin o an için Osmanlı devleti ile dost geçindiğini

(2) İbrahim Kafesoğlu , "Uygurlar" Türk Dünyası Elkitabı ,s-726

öğrendiğinden, onlardan, teşkilatını geliştirmekte olduğu ordusu için, silah ve mühimmat temin etmeyi umuyordu. İngilizler ise, Doğu Türkistan'ın tabii zenginliklerini işletmeyi, ticari ve siyasi nüfuzlarını artırarak icabında bu ülkeyi, Afganistan misali, Rusya ve Çin'e karşı bir tampon devlet olarak kullanmayı düşünüyorlardı. Diğer taraftan İngilizler, Yakub Bey'in Osmanlı devleti ile münasebetlerini geliştirmesine yardımcı olmayı da vadediyordu ki, bu, Yakub Bey'i İngilizlerle dost olmaya sevk eden ikinci mühim sebep idi.

Yakub Bey'in elçisi Mirza Muhammed Şadi altı ay Hindistan'da kaldıktan sonra, D. Forsyth'in başkanlığında ve P. Shaw ile Dr. G. Henderson'ın da dahil bulunduğu ilk İngiliz elçilik heyeti ile birlikte 1870 baharında Kaşgar'a döndü. Yakub Bey tarafından çok iyi bir şekilde karşılanan İngiliz heyeti üç aya yakın Kaşgar'da kalmıştır. Fakak o sıralar Ruslarla arası bozuk olan Yakub Bey , Onları fazla kuşkulandırmamak için İngilizlere rica ederek , taraflar arasında imzalanması arzu edilen ticaret andlaşmasının biraz geciktirilmesini istemiştir. Nitekim ilk Kaşgar-İngiliz Ticaret Andlaşması, 1872'de Ruslarla yapılan andlaşmanın ardından , Forsyth'in daha seçkin ve kalabalık bir heyetle ve müslüman askerlerden kurulu bir süvari birliği refakatinde Kaşgar'a ikinci gelişinde törenle imzalanmıştır .

Yakub Bey ve devletinin yükselişi, diğer Orta Asya müslüman devletlerinin birer birer istila edildiği bir devreye rastlaması yönünden ne kadar ehemmiyetli olmuş ise, Osmanlı devletinin Türkistan meseleleri ile doğrudan doğruya ilgilenmesini sağlaması bakımından da o derece mühim bir olay olmuştur. Hokand Buhara ve Hive Hanlarının yardım feryadlarını, içine düştüğü güçlükler yüzünden, gerektiği şekilde yerine getirememenin acı sonuçlarını gören, İslam aleminin lideri Osmanlı devleti, bu sefer Yakub Bey'in yardım için gelen elçisini eliboş göndermemiştir.

Yakub Bey Kaşgar'a hakim olduktan sonra, bir taraftan Orta Asya'yı bir nevi aralarında paylaşıp istila etmiş olan Rusya ve İngiltere ile münasebetlerini dostane bir şekilde düzenlemeye ve bir denge unsuru olmaya çalışırken, diğer taraftan da kendi nüfuzunu yükselterek ve devletini destekleyecek olan

İslamın başı, Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz Han (1861-1876) nezdine fevkalade elçisi Seyyid Yakub Han Töre'yi göndererek yardım talebinde bulunmuştur. Orta Asya müslümanlarının yetiştirdiği büyük diplomatlardan biri olan Seyyid Yakub, kısa adıyla Hoca Töre, Türkistan'daki gelişmeleri ve bu arada Kaşgar devletinin durumu ve ihtiyaçlarını çok iyi bir şekilde Osmanlı hükümeti ileri gelenlerine ve Padişah'a anlatarak ülkesi için silah ve personel yardımı almaya muvaffak olmuştur."

"Osmanlı hükümetinin Kaşgar'a yaptığı yardımı götürən heyet, Süveys üzerinden rahat bir yolculuktan sonra Hindistan'ın Bombay şehrine ulaşmıştır. Fakat heyet, Bombay'dan Kaşgar'a kadar olan yolculuğunda İngilizlerin çıkardığı engeller yüzünden çok eziyet çekmiştir. Nihayet, elçilik heyeti ve "name-i hümayun" Kaşgar'a ulaşmış ve Yakub Bey, hakimiyeti altında bulunan bütün memleketlerde hutbeleri Sultan Abdülaziz namına okutmağa ve sikkeleri de onun adına bastırmağa başlamıştır. Daha önce "Atalık-Gazi" ve "Be-devlet" unvanını kullanmış olan Yakub Han'a, Osmanlı devleti tarafından verilen "Emir"lik unvanının ilanında o sırada Kaşgar'a vasil olmuş olan İngiliz elçilik heyeti de hazır bulunmuştur."

"Kendisini Halifeye bağlı bir Emir olarak ilan eden Yakub Han, İstanbul'dan gelen subayların da yardımıyla, büyük bir enerji ile ordusunu yetiştirmeye koyulmuştur. Yakub Han'ın bu hummalı çalışması kısa zamanda neticelerini vermeye başlamıştır. Nitekim, Kaşgar ordusunun mükemmel eğitimini görmüş olan yabancı şahitler, durumu takdir ve hayranlıkla raporlarında zikretmişlerdir"(3)

Ne yazık ki bu devlet Yakub Han'ın ömründen öteye gitmedi.

Yıl 1877, 29 Mayıs, Yakub Han hayata gözlerini kaparken, Çinlilerin öç alma hırsı şiddetle devam ediyordu. Yakub Han'ın 60000 askerinden sadece 10'u Fergane'ye kaçabilmişti. Diğerleri Çin katliamında hayata veda etmişti. Böylece Zo-Zung-tang komutasındaki Çin birlikleri, bir sene sonra 16 Mayıs 1878'de Doğu Türkistan'ın tamamını işgal ettiklerini ilan ettiler. Bununla Yakub Han'ın 1865-1877 yılları arasında büyük güçlüklerle, kan pahasına, anlaşmalarla

ve büyük bir beceriklikle kurmuş ve korumuş olduğu Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı sona erdi. Memleket 1882'nin sonuna kadar Çin ordusu tarafından idare edildi. 18 Kasım 1884'te Çin imparatorunun bir emriyle bu toprakların adı, Çin'in 19. eyaleti olarak yeni toprak manasına gelen "Şin-Cang"a çevirildi. (4)

İkinci milli devlet 1933-1934 yılları arasında 1 yıl yaşadı.

12 Nisan 1933'de askeri bir darbe ile Doğu Türkistan hükümetinin başına geçen Şın-Şi-sey, Rusların koyu desteğine dayanarak, Kaşgar'da kurulan bu Şarki Türkistan Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmaya muvaffak oldu. Şın tam 10 yıl (1933-1943) Doğu Türkistan'da mutlak bir iktidarla Rus politikasını uyguladı. Kaşgar'da kurulan cumhuriyetin cumhurbaşkanı Hoca Niyaz Hacı başta olmak üzere yüzbinlerce insanın bu devirde öldürülmesi, 1930'lı yıllarda Stalin tarafından yürütülen meşhur temizleme hareketinin Doğu Türkistan'daki bir icraatı idi.

Şarki Türkistan Cumhuriyeti'nin kurucularından Muhammed Emin Buğra ve Mahmut Muhiti Hindistan'a kaçarak canlarını kurtarabilmişti. Fakat mücadele bitmemişti. Tahsilini Osmanlı'nın son döneminde İstanbul'da görmüş ve İttihat Taraki'nin Doğu Türkistan'a görevli olarak göndermiş olduğu Ahmet Kemal İlkul ile beraber 1913'de Doğu Türkistan'a geri dönen Doktor Mesut Sabri, kurtuluş ümidini halkına verirken bunun ancak Amerika yardımı ile mümkün olacağını söylemiştir. İsa Yusuf Alptekin ümidini Milliyetçi Çin parlamentosuna bağlamıştı. Muhammed Emin Buğra ile Mahmut Muhiti'ler ise, daha değişik görüşe sahiptiler. Onlara göre istiklal, kan ve can pahasına elde edilecekti. İstiklal sorulmaz ancak alınır. İstiklal için Hutun halkını ayaklandıran, büyük fikir adamı Muhammed Emin Buğra'nın ümidini Çinlilere bağlaması imkansızdı. Ruslara ise esla

(3) M. Saray, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875), İstanbul. 1984, s-100-105.

(4) Baymirza Hayit, Türkistan Rusya ile Çin arasında, İstanbul. 1975, s-147-148.

Mahmut Muhiti daha değişik düşünüyordu. Onun kanaatine göre, Türkistan'ın paylaşılmasında Rus-Çin işbirliği geçmişte de olmuş ve bundan sonra da olacaktır. O halde onların herhangi birine ümit bağlamak, onlarla barışmak, onların isteklerini el bağlayıp kabul etmekten başka bir şey olamazdı. Vatanın kimin esaretinde ise düşmanın o idi. İstiklal için Turfan halkını Çinlilere karşı ayaklandıran, Turfan'ın en saygı değer zengini olan Mahmut Muhiti ümidini ilk olarak milletine, haklı olarak da, yardım alma ümidini düşmanın düşmanına yani Japonlara bağlamıştı. O bu amaçla dünyayı gezerek, Japon elçi ve diplomatları ile görüşmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın neticeleri ile hayal kırıklığına uğrayan Muhiti, Pekin'de (Pekin o zaman Japonların elinde idi) aniden vefat ettiği sırada, İkinci Dünya Savaşı'nın galibiyetine sarhoş olan komünistler, yalnız istiklal ve hürriyet faaliyetlerini değil, hayal ve düşüncelerini bile çığneyip geçiyordu. Türkistanlılar açısından Stalin'e nisbeten, ne kadar kötü olsa bile, Hitler'in daha çok hayırlı olabileceği şüphesiz idi .

Mahmut Muhiti hakkında İsa Bey : "Muhiti Rusların zulümlerini, başından geçenleri anlattı, ama Japon konusuna girmede, benimle konuşmadı. Konuşmak istemedi. Sonradan öğrendiğime göre, Muhiti'nin Japonlarla çok eski teması varmış. Ağabisi Musul Muhiti, bir aralık Kaşgar'dan Rusya yolu ile hacca gitmiş. Türkiye'ye geldiğinde, Türkiye'de Japon konsolosuyla teması olan Batı Türkistanlı bazı kardeşlerimiz Musul Muhiti'yi İstanbul'daki Japon konsolosuyla tanıştırmış....

Netice olarak : Muhiti bana Doğu Türkistan'ın geleceği için yapılacak şeyler hakkında bir şey söylemedi. "Türkistan'ın durumu belli ne söyleyebilirim ki ? " (dedi) (5). Evet, Muhiti İsa Bey'e sır vermemiş ve hatta onunla konuşmak istememiş. Çünkü Muhiti'nin nezdinde İsa Bey bir Çinci idi.

Şin-Şi-sey hakkında Milliyetçi Çin lideri Cang-Cie-sı (Çan Kay şek) :
 ".... ne yaparsa yapsın , Rusları oyalamak suretiyle Şin-Cang (Doğu Türkistan)-
 ı Çin toprağı olarak koruyabilmesi bunun büyük bir hizmetidir. Hiç bir umumi
 vali merkeze bu kadar para vermedi. Bütün kusurlarına rağmen bu adam Şin-Cang'
 ı bir Çin toprağı olarak korudu" diyor (6)

Evet ,Doğu Türkistanlıların en zalim katili olan ve komünizmi 10,yıl Doğu Türkistan'da uygulayan Şin'ı bağrına basan Çin merkezi hükümetinden Doğu Türkistan için bir iyilik beklemek elbette mümkün değildi.İşte bu gerçeği bile bile Çin merkezi hükümetine yanaşmak,elbette bir dava arayışı için değil,daha doğrusu bir mevki arayışı için denilebilir.Milliyetçi Çin hükümetinin ,hususen General Cang-Cı-cung'un Doğu Türkistan'da icra ettiği iki yüzlü hilakar faaliyeti,Mahmut Muhiti'nin iddiasında ne kadar haklı olduğunu yine bir defa isbat etmiştir .

General Cang, Çin mekamlarına verdiği gizli raporunda : "Şin-Cang Çin'in Şin-Cang'ıdır, dünyanın Şin-Cang'ıdır, asla Şin-Cang Şin-Cang'ın değildir" (7) demesinde, Çinlilerin Doğu Türkistan meselesinde Ruslarla işbirliği içinde olduğu , Ruslara olan güveni ifade edilmektedir.

Üçüncü milli devlet 1944-1949 yılları arasında 5 yıl yaşadı.

Bu tezin asası konusu olan cumhuriyet işte budur.Bu cumhuriyette Rus-Çin işbirliği ile yıktırıldı. Bundan böyle Doğu Türkistan tarihinin en karanlık günleri başlamış oldu .

İdarecilerinin isteklerinde sınırsız olabilmesine hak tanıyan bir rejimde,idarecilerin mensup olduğu milletin büyüme ihtirasları durmaksızın körüklenir. Komünizmin ,klassik sömürgeciliğin azınlıklar ve güçsüzler için bıraktığı cehaleti, yoksulluğu hiçe sayarak ,onlar için daha çok akıl almaz felaketler getirmesinin sebebi işte bu alevlenen cihan hakimliği ihtirasıdır. İki kızıl emperyalist arasındaki Türkistan yukarıda da ifade ettiğim gibi körüklenen bir ihtirasın kurbanıdır.

(5)İ.Alptekin,Esir Doğu Türkistan İçin ,s-334

(6)Aynı kitap s-436

(7)General Cang-Cı-cung,Dang Çien Şin Cang Vin Ti Hı Vo Mın Dı Gın Bın Ken Fa Yüy Tey Du,Milliyetçi Çin Yılı - 36,miladi-1947,s-26

ŞARKİ TÜRKİSTAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU
ARİFESİNDE DOĞU TÜRKİSTAN'IN SİYASİ, İKTİSADİ VE
İQTİMAİ DURUMU

1933-1943 yılları arasındaki Şın-Şi-sey devri diye anılan 10 yıl, Rusların Doğu Türkistan'da istediklerini yapabildiği bir devir idi. Sovyetlerin Doğu Türkistan'daki serbestliğini sağlayan şartlar yalnız Şın'ın iktidara gelmesi ile aniden hasıl olan şartlar değildi. Sovyetlerin Doğu Türkistan'da elrettiği imtiyazlar şu asaslara dayanıyordu :

1. Çin içindeki kargaşalıklar, kuruluşunu 1911'de başlayan Çin Cumhuriyetinin henüz rayına oturamaması; Sovyetler tarafından desteklenen Çin komünistlerinin Çin cumhuriyetine karşı yürüttüğü iç savaşlar; bir de 1930'lı yıllarda baş gösteren Çin-Japon savaşı; böylece Çin hükümeti hem komünistler , hem Japonlar ile savaşmak zorunda kaldığı için, Doğu Türkistan'a kuvvet gönderme ve ilgilenme imkanlarından yoksun kaldı. Doğu Türkistan Çin idaresi ile baş başa kalmıştı .

2. Rusların Doğu Türkistan üzerindeki ciddi araştırmaları, merakları hemen hemen bir asırlık geçmişe sahipti. Ruslar 1856 ve 1857 yıllarında Kazak alimi Şokan Velihanoğlu(1835-1865) başkanlığında bir gezi ekibi göndererek Gulca ve Kaşgar yöresini tesbit etmişlerdi. 1870'lerde ise, A.N. Kurupatkin başkanlığındaki bir Rus ekibi Kaşgar'a gelerek , Yakub Bey'in huzurunda bulunmuştu. 1871'de ise, Rusya, İli'de kurulan Tarançı Sultanlığına karşı, hudut bölgesinin emniyetini koruma bahanesiyle savaş ilan ederek, Çin'in imdadına koşmuş ve İli bölgesini işgal etmişti. İli bölgesi 1881'deki Petresburg Anlaşması ile 1882'de Çin'e geri verilmişti. Yani Şın döneminden 50 yıl önce Ruslar İli bölgesinde yine bir defa 10 yıl kalmışlardı. Böylece Ruslar topladıkları bu malumat ile geniş bir bilgiye sahip olmuşlardı.

Rusların 1871'de İli vilayetini işgal etmesi, Rusların manfaati açısından öyle bir sonuç yaratmıştır ki, bütün Doğu Türkistan'daki ticari ve gümrük

işlerinde emin ve rahat bir ortama kavuşmuşlar.1882'de Gulca,Ürümçi,Kaşgar, Çöçek ve Sarısümbe'de Rus konsoloslugu kurulmuş.Böylece Ruslar,1917 Ekim İhtilali'ne kadar bu bölgede köksalmışlardı.

Ekim İhtilalini takip eden iç savaşlar sırasında,Beyaz Rus topluluğundan Dutuf,Annenkov ve Bakiç Doğu Türkistan'a gelip sığınmışlardı.Dutuf ve Annenkov Sovyet ajanları tarafından öldürüldü(8).İşte bu zaman İli vahasına gelip yerleşen Beyaz Rus kaçkınlarının sayısı 60000'i bulmuştur(9). Bu kaçkınlar çeşitli etnik guruplardan müteşekkildi.Türk boylarından Tatar,Özbek,Kazak,Kırgız'lar da vardı.Bunlar Doğu Türkistan için kendileri ile beraber hem uğur, hem uğursuzluk taşıyordu.Uğurlu olanı,Rusların çoğu bal arısı beslemekle, su değirmeni kurmakla meşgul olarak İli bölgesine bir bereket getirmişlerdi .Onlar gelmeden önce İli bölgesinde arıcılık yokmuş.Tatar ve Özbek aydınları okullarda öğretmenlik yapmışlar.Gulca'da Tatar İlk-Orta okulu tesis edilerek,eğitim vasfının yüksekliğinden dolayı yalnız Tatar çocuklarının değil ,Uygur,Özbek,Kazak hatta Döngen çocuklarının da burada eğitilmesine bir zevk uyandırılmış.Mesela,1945 Aksu'da,Çin hapishanesinde kesilerek öldürülen ateşli Uygur şairi Lutfulla Mutellip; 1944 sonu Gulca'da bir Rus tarafından vurularak öldürülen ,Doğu Türkistan'daki Döngenlerin en soylusu ve İli bölgesindeki Çin hükümetinin en yüksek makamını işgal eden Liu-Bin-di, işte bu Tatar okulunun öğrencileri idi.

Uğursuz olanı da şu idiki,onlarla beraber,Sovyet görevlileri veya sonradan Sovyetlerin kullannasına uygun insanlar da gelmişti.

Kazan Türklerinden olan Fatih Müslim başkanlığındaki,Çinlilerce "Altı Haydut" diye adlandırılan Nilki hadisesi hasıl olurken,Çin hükümeti İli emniyetini korumak için Ürümçi emniyet idaresinin görevlisi Döngen Liu-Bin-di'yi Gulca'ya göndermişti.Tatarlardan kuşkulanan ve aynı zamanda Tatarca çok iyi bilen Liu-Bin-di,bütün Gulca Tatarlarını bir araya getirdiği toplantıda:

(8)R.Sadri,Aynı Mecmaua s-297

(9)L.E.Nyman,Great Britain and Chinese,Russian and Japanese Interests in

Sinkiang,1918-1934,Sviç ,1977. s-38

"Aç ve çıplak kaçıp gelip,bizim topraklarımıza sığınmıştınız.Bugün karnınız doydu,mal mülük sahibi oldunuz.Şimdi hanlık mı arıyorsunuz ? Nerde kaldı o, Tatarın toprağı ?! Nerde kaldı o, Tatarın hanlığı ?! " diye seslenmiş.

Doğu Türkistan cehaletin acısını en çok çeken bir Türk bölgesi idi. Onun için Sovyetler bu bölgede kolay nüfuz ettiler.1931'de İstanbul'dan Kaşgar'a öğretmenlik amaciyle gelen Ahmet Kemal İlkul şöyle diyor :

"Ben yine başımın sarığı,arkamın cübbesi ve hayli uzamış olan sakalımla bunların arasında bulunmakta ve kendilerini yeni vazifelerinde muvaffak olmaları için teşvik ve tergipten geri kalmamakta idim(o zaman Kaşgar'da sarıksız,cübbesiz ve sakalsız bir şahsın söyleyeceğı sözlere kıymet verilmezdi)"
(10)

Doğu Türkistan'ın yakın çağ iktisadi ve içtimai hayatında,ister müsbet ister menfi olsun,oynadığı rolleri itibariyle dikkata değer,üzerinde durulması gereken şahıslar şunlardır :

Gulca'da ve Kaşgar'da Musabay soyadlı, Hüseyinbay ve Bahaddinbay isimli iki kardeş .

Gulca'da Damolla Callap(11)

Çöçek'te Kazan Türklerinden Hüseyin Çanişiv .

Kaşgar'da Ömerbay .

Yukarıda bahsettiğim isimlerin sonundaki "-bay" ekine bir az değinmek yerindedir.Çünkü bu sözcük Türkistan'ın içtimai ve iktisadi hayatı ile yakından ilgilidir.Yani her erkeğin ismi bu ekle bitmez.Türkiye Türkçesindeki erkeklerin isimlerinden sonra söylenilen ve anlamında sadece saygı taşıyan "Bey" kelimesi,Türkistan'da,Türk boylarına göre :-bek,-beg,-bay olarak isimlerle bitişik söylenmektedir.Yani bu kelimayı bir ek olarak,erkek isimleri bünyesi içine almaktadır.Üstelik zengin anlamına gelen "bay" sözcüğü de , bu ekler ile karışmaktadır .

(10)A.K.İlkul,Türkistan ve Çin Yollarında,Unutulmayan Hatıralar,İstanbul 1955, s-51

(11)Deri,yun alım satım işleriyle meşgul olan kimselere Türkistan'da callap diyorlar,bir meslek ismi .

Yukarıda ismi geçen kimselerin içinde ileri görüşlü Bahaddinbay Doğu Türkistan'ın sanayileşmesi için ilk adımı atmış ve Almanya'dan mühendisleriyle beraber bir deri fabrikasının makinelerini Gulca'ya getirtmiş ve ilk defa Doğu Türkistan'da Çağdaş bir deri fabrikasını çalıştırmıştır. Bahaddinbay faaliyetlerinde yalnız iktisadi meselelerle sınırlanmamış, eğitim işlerine de önem vermiştir. Ahmet Kemal İlkul'un Kaşgar'daki eğitim faaliyetlerine Bahaddinbay'ın yakından yardımcı olmuştur. Maalesef Bahaddinbay ile İlkul'un bu iyi niyet girişimleri, cahil, karaniyet zenginlerin, mollaların engel olması ile başarısız kalmış, İlkul dinsizlikle, casuslukla suçlanıp, hükümete ihbar edilmiş. Çin hükümeti ise, Rus konsolosluğu gibi yabancıların da kışkırtması ile İlkul'u hapsedmiştir(12)

Buna benzer , eski kafalı zenginlerin ve kötü kalpli mollaların derdini Doğu Türkistanlılar çok çekmiştir. Bütün Doğu Türkistan'a belli olan yine bir acı olay, tahsilini yurt dışında yapmış olan ceditçi meşhur alim Abdulkadir Damolla, bir hasedin kölesi olan, Kaşgar şehrinin kadısı Abdugupur Şaptuli tarafından süykast ile öldürülmüştür. Sonradan , Mahmut Muhiti Kaşgar'da iktidarda iken, Abdugupur Şaptuli'yi öldürtmüştür(13)

Sovyetler gazyağını Damolla Callap'ın tekeline vermiş, Damolla Callap da bunun karşılığına bütün ili bölgesinin deri ve yununu toplayıp, Sovyetlere ihraç etmiştir. Tarbagatay vilayetinde bu işi Hüseyin Çanişiv üstlenmiştir. Sovyetler Çanişiv'in tekeline şeker, demir, kumaş gibi fabrika mallarını vermiş ve onun hesabına Çanişiv'den Tarbagatay'ın yerli malını almıştır.

Bu ticarete, Damolla Callap ile Çanişiv'in hesapsız büyük servet kazandığı bilinmektedir. Çanişiv, hatta altını kirpiç halinde kuydurup, yer altına gömdürmüştü. Sovyet hükümeti ile ticarete açık olan her vilayette, Damolla Callap ve Çanişiv gibi tek tük insanların aşırı derecede zenginleşmesinin sebebi şu idi : Halktan alınan ve halka satılan malların fiyatı onların iradesine bağlı kalmıştır. Bu iakanı onlara isteyerek Sovyet hükümeti ile Doğu Türkistan'daki Sovyet yanlısı hükümet temin etmiştir(14). Bu zenginler Kazak şivesin-

deki "Cumun oétildirip sokmak" (yununu olgun hale getirip vurmak,yani tilki,kurt,ayı gibi sadece derisi için vurulan hayvanlar,yununun tam olgunlaştığı kış mevsimünde vurulur) denilen deyimın mantığına göre,iyi zenginleştiği sırada ,Şın-Şi-sey döneminde tutuklanıp öldürüldü ve bütün mülki musadere edildi.Ticaretinin çoğualuğu Hindistan'la olan ,cimriliği ile tanılan Ömerbay da bu kaderden kaçıp kurtulamadı.

1930'lı yıllarda,Gulca'da Sovyet mühendisleri tarafından kurulan un fabrikası ,Bahaddinbay'ın kurduğu deri fabrikası gibi tek tük fabrikalar dışında Doğu Türkistan'daki bütün ihtiyac ithal malları ve eltezgahlarının ürünü ile temin ediliyordu.Huten ve Kaşgar'da çekmen,mata dediğimiz kumaşlar üretilirdi Hutun kağıdı memleketin her yerine götürülüyordu.Yeri geldiğinde burada şunu da ilave etmek lazım ki,deve ile gidiş dönüşü bir yılı bulan ipek yolu üzerindeki Çin-Türkistan ticareti bu yakın çağılara kadar devam etmiştir.Hesen Tenzin ismiyle bilinen Gulcalı tüccar bu ticaret yolunu takip ettiği için , Çin'in kuzey-doğu deniz kıyısındaki Tenzin (Çince taleffuzu Tien-Cin)şehrinin ismi ona lakap olmuştur.

Sovyet hükümeti,Çar Rusyasının Türkistan politikasına varis olmakla beraber,bu politikaya daha çok hız vermiş ve daha tesirli olmaya başlamıştır. Sovyet hükümetinin kuruluşu ile yanyana Doğu Türkistan'da birbirini takip eden umumi valiler(Yang-Zing-şin 1918-1928,Cin-Şu-rin 1928-1933,Şın-Şi-sey 1933-1943) gittikçe Sovyetlerin isteğini derinden kabul etme zorunda kalmışlardır.

Cin-Şu-rin'in Çin merkezi hükümetinden gizli halde,Ürümqi'de Rus başkonsolosu Slovuski ve Doğu Türkistan dışişleri komiseri Gen-Ci-şen tarafından 1 Ekim 1931'de imzalanan anlaşmanın konusu şudur :

(12)A. İlkul,aynı kitap s-60-70.

(13)Babamın Hatıralarından (Henüz yayınlanmamış)

(14)Babamın Hatıralarından (Henüz yayınlanmamış)

"Doğu Türkistan tüccarları, küçük mikyasta olmak şartıyla Rusya'ya mal ihraç edebilir. Rus ticaret ajanları Doğu Türkistan'ın 5 yerinde ticaret merkezi kuracak ve bu yerleri seçmede serbest olacaktır. Rus ticaret memurleri her bir Doğu Türkistanlı ile muamele yapmak ve her yerde dolasmakta serbesttir. Rus ticaret odası, Doğu Türkistan'dan ithal ve oraya ihraç edilecek malı seçmekte serbest olacaktır. Doğu Türkistan hükümetinin yılda bir kere vereceği listesindeki eşyayı gönderecektir. Ruslar Doğu Türkistan'ın kalkınması için makine ve mütahassıs adamlar gönderecektir.

Bu anlaşma imzalandıktan hemen sonra Ruslar Cin-Şu-rin'e uçak(pilotlarıyla beraber), tank ve zırhlı otomobil(şoförleriyle beraber), top ve tüfekler verdi"(15)

"Bu anlaşmaya göre ,Sovyetler Gulca, Ürünci, Kaşgar, Aksu, Yarken ve Hutun şehirlerinde ticaret etme, radyo ve telegraf tesisatlarından faydalanma imkanlarını elde etmiş bulunmaktadır. Bu anlaşma Nankin hükümeti tarafından bilinince, Cin-Şu-rin hapsedildi"(16) Ama bununla Sovyetleri durdurmak mümkün mü ? Hayır, bu zaman Sovyetlerin Doğu Türkistan üzerindeki nefsi daha çok açılmıştı

Aslında Cin-Şu-rin, Rusların işine yaramıyor, Ruslar onu işbaşından atmak ve yerine işlerine yarayacak birisini getirmek için münasip zaman bekliyorlardı .İşlerine yarayacak adamı bulmakta güçlük çekmediler. Cin-Şu-rin'in askeri kumandanlarından Manguryalı Albay Şın-Şi-sey'yi buldular. Şimdi Cin-Şu-rin'i devirmek için zemin hazırlamak işi kalıyordu. Bu işi yapmak için , Çin'in siyasetinden memnun olmayan bir çok hükümet adamlarını Rus konsolosuna eline aldı ve Ak Rus namı verilen bir tabur Rus askerini vali konağına baskın yapmaya hazırladı. İnkılapçılara karşı cephede vazife görmekte bulunan Şın-Şi-sey de alayını bu baskına katılmaya hazırlanmıştı. Gizlice bu hazırlıklar bittikten sonra 12 Nisan 1933'de vali konağı basıldı. 18 saat süren

(15) M. Buğra, Doğu Türkistan, Tarihi, Coğrafyası ve Şimdiki Durumu, İstanbul, 1952. s-33-34 .

(16) R. Sadri , Aynı Mecmua s-297

savaşta sonra Rus konsolosu araya girip,Cin-Şu-rin'i Rusya yolu ile Çin'e gitmeye ikna etti.

Cin-Şu-rin kaçtıktan sonra,Şin-Şi-sey askeri valilik sıfatıyla işbaşına geçti .Onun ilk işi,sabik valiyi devirmekte önayak olan siyasi mefkure sahibi Çinli hükümet adamlarından Tao-Ming-yö başta olmak üzere 4 kişiyi ilk hükümet oturumunda salonda öldürmekle kalplere dehşet salmak oldu.Şin,Nankin'den bütün alakasını keserek Moskova'ya bağlandı.Yalnız ara sıra toplanılarda Doğu Türkistan'ın Çin'e tabi bir eyalet olduğunu söylemekle kanaat ediyordu.

Şin ile Rus arasında bir anlaşma olup olmadığına dair hiç bir vesika şimdiye kadar bilinmemektedir.Ama,Doğu Türkistan'ın askeri,siyasi,iktisadi ve kültürel bakımdan tamamiyle Rus kontrolu altına alınarak tarihte en bedbaht devrini yaşadığına dair binlerce tarihi vesikalar vardır.

Şin işbaşına geçtikten sonra Ruslar,Altay Tümeni adını verdikleri,yani Altaydaki Ak Rus göçmenlerinden müteşekkil diye gösterdikleri bir tümen Rus askeri ve Mançurya savaşında Japonlardan kaçıp Rusya'ya iltica etmiş bulunan Çin askerlerinden 5000 kişiyi iyi silahlandırıp Ürümqi'ye gönderdiler.Bununla Şin, Ürümqi şehrini her hangi bir hücumden müdafaa edecek bir duruma girdi(17)

1933 Aralık ayının bir sabahında,tank,top ve uçaklarla donatılan 7000'den fazla Sovyet ordusu Çöçek bölgesine "İli Bölüğü",İli bölgesine "Tarbagatay Bölüğü" namı ile girerek Doğu Türkistan'ın kuzey tarafına yerleştiler (18) .

Cin-Şu-rin devrinde Çin hükümetine karşı başgösteren isyanlar,Şin'in iktidara gelmesiyle biraz daha alevlendi.Hoca Niyaz Hacı liderliğindeki Kumul isyanı,1931 Nisanından 1933 Nisanına kadar olan mahalli vaziyetinden taşınmıştı. 6 Ocak 1933'de Mahmut Muhiti liderliğinde başgösteren Turfan isyanı Kuçar ve Aksu ile bağlanmıştı.Muhammed Emin Buğra liderliğinde 24 Şubat 1933'de

başlayan Hutun isyanı, Haziran ayında batıda Yarken, doğuda Çarçen, Çakılık bölgelerine genişlemişti. İsyancılar Altay, Tarbagatay, İli vilayetlerinde de vuku olmuştu. Son olarak 12 Kasım 1933'de Kaşgar'da istiklal ilan edilmişti (19)

Şin-Şi-sey iktidarına karşı Gulca'da hasil olan ihtilal hakkında babam şunları söylüyordu : "Aralık 1933 , kalın kar yağmıştı. Gulca şehrinin sokaklarında kızaklar koşturuyordu. Yeni evlenmiştim. Sonradan halk ağzında "Döngen İnkılabı" diye söylenilen ihtilal Gulca şehrinde Döngenlerin iktidara el koymasıyla tamamlandı. Döngenler Gulca'yi 3 gün idare ettiler. Bu 3 günlük Döngen iktidarının sonunda acımasız Rus saldırısı meydana geldi. Döngen iktidarının 4. günü sabahı Gulca'nın her tarafı zırhlı Sovyet askeri ile dolmuştu. Tanklar, toplar, kısa kuyruklu atlar ve tamamen yabancı insanlar..... Onlara "Tarbagatay Bölüğü" diyorlardı. Sabahtan akşama kadar savaş devam etti. Döngenler inançlarına sadık, çok cesur bir topluluk oldukları için, bu zırhlı Sovyet ordusu karşısında azimle direndiler. Hatta tankların üstüne çıkıp baltalayacak kadar cesaret gösterdiler. Sonunda çaresiz Gulca'yi terk ederek kaçtılar. Onların çoğu çoluk çocuğu ile beraber Kaşgar'a doğru kaçarken yollarda soğuk ve yol azabından hırpalanarak bir bölümü Kaşgar'a zorla ulaşmış. Onları Mahmut Muhiti çok iyi karşılamış ve yardımda bulunmuştur. Rusların Gulca'ya girmesiyle beraber, Mesut Sabri de kaçtı. Mesut Bey'den dolayı Ruslar Sabri soyuna düşman kesilmişlerdi. Ruslar Mesut Bey'i bulamayınca, Mesut Bey'in akrabalarından belli başlı birkaç kişiyi akşam gizlice öldürüp, "Döngenler öldürdü" lafını bütün Gulca'ya yaydılar. Amaç belli idi, Döngen ile Uygurun arasını açmak ve bu iki milleti birbirine düşürmek. Ruslar böyle bir oyunu,

(17) M. Buğra, Aynı kitap s-35

(18) R. Sadri, Aynı Mecmua s-297

(19) M. Buğra, Aynı kitap s-29-33

Doğu Türkistan'ın güney tarafında da başarı ile oynadılar ve Kaşgar'da kurulan cumhuriyetin çabuk yıkılmasını bu oyundan dolayı elde ettiler.

Rus karargahı tarafından duyurulan "Döngenler ve Döngenlerle işbirliği yapan herkes kendini karargaha belirtsin " emri gereginde telaşlı idim.Babam Künes'teki kışlamıza kaçtı.Tapançamı tuvalete attım.Eşimin dayısı Metin Osman(20) Rus karargahından bana,"olaya karışmamış" anlamını taşıyan damgalı bir beyaz bez getirip verdi.Bu bezi bir müddet koluma bağlayıp yürüdüm . O zaman Gulca Tatarları Rusların nezdinde güvenilir bir topluluk olarak bilindiği için,eşimin Tatar olması ,beni Rus tehdidinden korudu "

Babamın ifadesine göre,o zaman Gulca'da , öyle bir tesir ortamı yaratılmış ki,sanki herkes Döngenlerin yenilmesini istiyormuş,herkes Rusların haklı olduğunu savunuyormuş.O zamanki İngiliz istihbaratına göre de,bu bölge nüfusunun %50'si devam edegelen Sovyet tesirinden dolayı komünizme meyilli olmuş(21)

(20) Metin Osman ismi dile getirilirken,şu bir facieyi hatırlıyorum :

Doğu Türkistan Çin komünistlerince işgal edildikten sonra,1951'de , "ÜÇE KARŞI HAREKET","BEŞE KARŞI HAREKET" denilen isim altında geniş çapta bir faaliyet tertip edilmişti.ÜÇE KARŞI dediği,hırsızlığa,hiyanete,israfa karşı;BEŞE KARŞI dediği,yukarıdaki üçe ek olarak karaborsaya ve vergi kaçakçılığına karşı ,demekti.Her yerde bütün aile reisleri bu faaliyet icabı beyin yıkama toplantılarına dahil tutulmuştu.Yemek,konak yeri gibi ihtiyaçlar toplantının bulunduğu yerde karşılandığı için eve dönmüyorlardı.Daha doğrusu eve dönme izini verilmiyordu.Toplantıda herkes kendi servetinin listesini vermek zorunda idi.Metin Osman'ın listesini kabul etmemişler.Yine var,gizlediğin serveti açıkla ,diye devamlı sıkıştırmışlar.Sonunda, hiç çare bulamayan Metin Osman,"evet,gizlemiştim,onu size gösterip teslim edeceğim" demiş.Hükümet de Metin'in bu sözüne güvenip,onu iki görevli ile beraber,gizlenmiş serveti bulmak için evine göndermiş.Metin evine geldikten sonra,servetin bulunduğu yerin anahtarını arıyormuş gibi bir şeyleri karıştırıp,

Ruslar, Şin-Şi-sey iktidarını korumak için, Doğu Türkistan'ın güney tarafında da Gulca'daki gibi, açık askeri faaliyete girişmişti. Rus Tümeni ve uçaklarının faaliyeti sayesinde, Döngen komutanı Ma-Cung-yin, Ruslara teslim olmuşsa da, onun askerleri Ma-Hu-sen isminde birisinin komandası altında Hutene çekilmiş ve Çin'e kaçmaya hazırlanmış bulunuyordu. Ruslar bu faaliyetlerinden sonra, Doğu Türkistan ile Çin arasını kesmek amacıyla Çin hududu üzerindeki Kumul şehrinde sözde bir tabur denilen Rus askerini yerleştirdi. Hakikatte bu asker bir motorize tümeni olup, yeterli derecede hava kuvvetleri ile takviye edilmişti .

Ruslar, Doğu Türkistan'ın bütün askeri işlerini, müşavir adını verdikleri Generallar vasıtasıyla kontrol ediyorlardı. General Malinkof ve General Fidia, Şin'in askeri müşavirleri idi. General Rbalkin ve General Kutsof, Kaşgar'daki Türk ve Çinli askerleri kontrol ediyordu. General Dyokof, Aksu'da bulunan Çinli askerleri kontrol ediyordu. General Sefranof başta olmak üzere 20 subay, Ürümqi'deki askeri mektebi idare ediyordu. Doktor Juravlyof ve doktor Lepin'lerin başkanlıkları altında yüzlerce Rus mütehassısı hükümet dairelerini, hastaneleri, ulaştırma dairelerini, onarım işlerini ve petrol madeni ve başka işleri idare ediyordu. Tıpkı Rusya'da olduğu gibi, Doğu Türkistan'da da gizli polis teşkilatı, bu teşkilatı idare etmek için Rusya'dan, adlarını bilemediğimiz Ruslar ve Haşim, Abdulkadir, Seit, Kasımcı ve başka Batı Türkistanlı adamlar gelip gizli polis idaresinin başına geçtiler. Doğu Türkistan'ın maliye nazırlığına Mao'nun kardeşi Mao-Zı-min tayin edilerek bir Rus müşavirinin emrine verildi. Siyasi itham ile hapse atılanları sorguya çekmek için Rusya'dan

keskin ustarasını yeni içine gizlemiş. Ondan sonra, gizlenmiş mülküm burada , diye, tahtalı ev tabanının kapağını açıp, önce kendisi inmiş. Arkasından bir hükümet görevlisi inmeye kalktığı sırada, Metin Bey , elindeki ustarayı kendi boğazına sürmeye yetişmiş. Fıskıran kandan kırkan görevli indiği yerinden kaçıp çıkmış. Böylece Metin Bey kanı ve canı pahasına gizlenmiş servetinin yokluğunu isbat etmiş. Fakat, bu

yargıçlar getirmişti.Bunlar gizlice gece yarısından sonra sorgu işlerini icra ediyorlardı.Bu yargıçların kimliği malum değildir.Muhammed Emin Buğra'nın gördüğü ve duyduğuna göre,o zamanki hapishanelerdeki işkence aletlerinin türü 128'e varmıştır .

Basın ve eğitim işleri , Mensur,Nizamettin ve diğer Rus adamlarının ellerine verilmiş olup,bu dönemde 400 den fazla Doğu Türkistanlı genç Taşkent Semerkant ve Alma-Ata'ya gönderilip,kısa müddetli kurslarda eğitilmişti.Onlar Doğu Türkistan'ın her bucağına vazife ile gönderildi.

Mensur ile Nizamettin ,1944-1949 yılları arasında yaşatılan Ş.T.İ.C. döneminde Doğu Türkistan'a tekrar gelmişlerdi.Mensur Tarbagatay'da kısa bir müddet valilik yaptı.Nizamettin ise,Sovyetlerle Çin arasının açılmasına kadar(1960) Ürümqi'de ve Kaşgar'da yine eğitim işleriyle meşgul olmuştu.

Doğu Türkistan'ın bütün ham mallarını satın almak ve bedeline Rus malı getirip satmak, Tu-Sen-Gung-Sı (Yerli Mal Şirketi) adlı Rus kontrolü altındaki bir müesseseye bağlanmıştı.Sonradan bahsedeceğimiz,1944 sonbaharındaki Nılkı isyanının lideri Fatih Müslim,Nılkı'daki bu Yerli Mal Şirketi'nin müdürü olup,1943'ün başlarında onun bu görevden ayrıldığı bilinmektedir(22)

Rus Jeologistleri ve mühendisleri 4 heyet halinde iki buçuk yıl Doğu Türkistan'ı karış karış gezerek iktisadi ve stratejik haritalarını hazırladılar.Şihu'daki petrol madenini,Araşang'daki volfram madenini,Altay'daki

facie hakkında hükümet,Metin Bey'in ailesine ve Beyin Yıkama toplantısındaki halka şu hükmü duyurmuştur :

"Metin hükümete karşı olduğu için,gizlediği servetini açıklamaktan kaçındı ve aksilik yapıp intihar etti"

(21) L.E.Nyman,Aynı kitap s-69

(22)C.Genşin, "Altı Batır" s-2

altın madenlerini Ruslar kendi inhisarına alarak işletiyorlardı."Emperyalizme Karşı Cemiyet" ismini verdikleri bir kızıl dernek kurarak,kalka komünizm propagandasını bu cemiyet aracılığı ile yapıyorlardı.1937'de yurdun bütün siyasi liderlerini Ürüñçi'ye ,bir kurultaya çağırıp ,hepsini orada yakaladı. Kazak liderlerinden Şeripkan,Canımkan,Baymolla gibi yüzlerce kişi bu hileye kurban gittiler.Aynı yılda pamuk istihsalı konfransı ismini verdikleri bir sahte konfransa yüzlerce arazi sahiplerini çağırıp,onları da yakaladılar.

Şın-Şi-sey'in ithamları hakkında,1964-1965 yılları arasında ,Gulca'daki Siyasi Maslahat İdaresi'nde Milliyetçi ve Sağcı diye damgalanmış insanlar için tertip edilen Beyin Yıkama Toplantısı'nda beraber bulunduğum bir arkadaş özel bir konuşmamız sırasında şunları söylemişti :

"Kaşgar maarif idaresinde çalışıyordum,daha gençtim,topluma yeni katılmışım.1937'de Ürüñçi'ye toplantıya çağırıldım.İngiliz casusu diye hapsettiller.Dehşet verici işkencelerden korkup,bu "cinayeti" itiraf ettim.Hapishanede Gulcalı Kazak şairi Tangcarık ile beraber bulundum.İlk defa,Marksizmin ne olduğunu,Sovyetlerin kimliğini ondan öğrendim.O, "Marksizm ,bu hileden başka bir şey değildir" diyordu.Hapishanede 7 sene kaldım.Her sorguda bu "cinayeti" tekrar tekrar itiraf ettiriyorlardı.Son sorguda,yine bu itirafı tekrarladım.Yargıç güldü,yalan söylüyorsun,dedi.Şaşırmıştım,"bu Sovyetlerin oyunu,artık Sovyetler yok,sen de bu oyunu oynamaktan vaz geç" dediler.Hapishaneden salıverdiler.

Tangcarık Culduoğlu(1903-1947),1925'de Sovyetlere giderek ,Kazakistan'da orta okulu bitirmiş ve biraz da Rusça öğrenmiştir.Tabii,Rus istilasının akibetini ve komünizmin ne olduğunu o zaman kendi gözü ile görüp anlamıştır.1940'da Şın-Şi-sey tarafından yakalanıp Ürüñçi'ye götürülen dertli bu Kazak şairi, Onbir Maddeli Anlaşma imzalandıktan sonra,Anlaşmanın bir maddesi gereğince hapishaneden salıverilmiştir.Hayacanla memleketi Gulca'ya dönen şairi ,Ş.T.İ. C.bağrına basmıştı.Ama hapishanenin öldürücü etkisi şairin yaşamasına imkan vermedi.O öldü.Şairin şiirler toplamı basıldı.

Şın-Şi-sey'in bu faaliyetlerine karşı, Kaşgar'da bulunan General Mahmut Muhiti kumandası altındaki Türk Tümeni ve Ürüñçi'de vali muavini sıfatıyla bir miktar yerli kuvvet sahibi olan Hoca Niyaz Hacı direnmekte idi. Komünistler bu kuvvetleri içinden çürütmek için birçok subayı satın alarak suykasta hazırladılar. Bunu vaktında duyan Mahmut Muhiti, 1937 Nisanı Hindistan'a kaçtı. Onun başsız kalan askerleri, hain subayları bertaraf ederek, Üsteğmen Abdınıyaz'ı başlarına kumandan seçtiler. Birdenbire gnerelliğe yükselmiş bulunan bu kahraman subay, komünistlere karşı savaş ilan etti. 17 Mayıs 1937'de General Abdınıyaz, Hutun'deki Dönges Ma-Hu-sen ile birlik anlaşması yaparak, Kaşgar'a hücum etti. Oradaki komünistler, hapishanedeki yüzlerce siyasi mahbusu hapishane ile beraber yakarak kaçtılar. Abdınıyaz Kaşgar'ı aldıktan sonra doğuya ilerleyip, Karışehir'e yakın yerlere kadar işgal etti. Şın, bütün askerlerini hatta askeri okul talebelerini kadar seferber etmişse de, müdafaadan aciz kaldı.

Bu halî gören Ruslar, Ürüñçi yolu ile bir motorize tümeni ve Kaşgar yolu ile bir Rus atlı tümeni yollayarak, Abdınıyaz'ın ve Ma-Hu-ben'in kuvvetlerini çevirerek, panik halinde kaçmaya mecbur etti. Abdınıyaz son nefesine kadar çarpışarak, Yarken'in bir köyünde şehit düştü (15 Ağustos 1937). Ma-Hu-sen ise, bir miktar askeri ile Hindistan'a kaçtı, bir bölüm askeri Hutun yolu ile Çin'e kaçtı .

Yukarıda söylendiği gibi milli güçlerin direnişleri bastırıldıktan sonra, Ruslar ve Şın açıktan açık kısas yoluna gittiler. Hutun vilayeti polis müdürü Nevlanof(23) bir gün içinde 600 kişiyi kamyonla ezerek öldürmüş ve 1000 den fazla kişiyi diri diri kuma göndürmüştür. Böylece bu hapis ve öldürme vahşeti 1941'in sonlarına kadar devam etti. Bu dört buçuk yıl içinde hapse

(23) Bu adam, 1944'teki Gulca'da kurulan cumhuriyet döneminde de polis

hizmetinde bulunmuştur. Sovyetler bu adama öyle bir imtiyazlar tanımış ki onun Gulca'da üst üste evlendiği söylenmektedir.

atılanların sayısı 300000'i geçmiş ve işkenceler altında yahut havasız , karanlık odalarda öldürülenlerin sayısı 100000'i geçmiştir. 10000 den fazla ailenin arazi ve mallarını müsadere ettiler...Resmi olarak kaydedilmiş menkul müsadere malların bir milyar Amerika doları tutarında olduğu tesbit edilmiştir .

Abdınıyaz inkılabından sonra Hoca Niyaz Hacı, Abdullah Damolla(maarif nazırı), Yunus Bey(tamirat nazırı),Kurban Niyaz(Jandarma muavin kumandanı), başta olmak üzere bütün Türk hükümet adamlarını hapsederek hepsini gizlice öldürdüler(24)

Doğu Türkistan'ın kuzey tarafında da,göçebe hayat geçiren Kazak Türkleri arasında komünizme karşı direnmeler devam ediyordu.

"15 Ağustos 1936 yılında Bagdaş dağından 5000 kişilik bir kabile sonunun nereye varacağı ve ne olacağı meçhul bir yolculuğa çıkıyordu.Tek güvendikleri iman ve cesaretleri idi.16 Ağustos 1936 yılının sabahı alaca karanlıkta,asırlardır yaşadığı ana yurtlarına bir daha dönmek ve bir daha görmek üzere veda ediyordu"(25)Bunlar yollarda hırpalanarak diri kalanları Tibet ve Hindistan üzerinden en sonunda Türkiye'ye gelmişlerdi.

Yukarıda bahsettiğimiz,Kazak liderlerinden Şeripkan başta olmak üzere bir miktar insanın Şın tarafından yakalanması,komünistlerin bu ihaneti,Köktokay bölgesindeki Esirkan başkanlığında 2 Şubat 1940'da bir isyanın patlamasına sebep oldu.Çok şiddetli savaşlardan sonra yenilen komünistler,aldatma yolunu tutarak,evvele hapsedilmiş Canınkan ,Elen Töre,Bukat gibi liderleri hapisten çıkarıp,bir elçilik heyetiyle beraber Altay'a gönderdiler .Mahbusları tanımla serbest bırakmak ve memlekete Rus adamlarını sokmamak şartile sulh imzalandı(15 Mayıs 1940).1941'in başlarında yukarıdaki sulh anlaşmasını komünistler bozarak,Altay'daki kıymetli madenleri tetkik etmek bahanesiyle bir takım Rus muhandisleri gelerek işe başladı.

(24)M.Buğra, Aynı kitap s-48-52.

(25)H.Gayratullah,Altaylarda Kanlı Günler,İstanbul,1977. s-33.

Kazakların protestolarına komünistler ehemiyet vermedi. Bunun üzerine 10 Mayıs 1941'de Kazaklar isyan ederek, birkaç Rusu öldürdüler. Hükümet askerini imha ettiler. Komünistler yine sulh talebinde bulundu. Kazakların bütün taleplerini yerine getirmek ve Kazaklar da ,fazla silahlarını hükümete teslim etmek şartıyla, 18 Eylül 1941'de sulh imzalandı. Kazaklardan bu sulhe razı olmayan Osman Batur, kendisiyle aynı fikirde olanlarla beraber dağa çekildi. Sulhu imzalayan 12 lideri, komünistler bir müddet rütbe ve para ile aldattıktan sonra yakalayıp çoğunu öldürdüler.

Osman Batur çete faaliyetini devam ettiriyordu. Komünistlere karşı müdhiş bir düşman kesilmişti. ULUTTU ÖRKENDETÜ UYUMU (Milleti Yükseltme Cemiyeti) namını verdiği göçebe cemiyetin bayrağı altında Kazak aşiretleri toplanmıştı.

1943'de Şın'ın Çin hükümetine itaat etmesiyle hasil olan Rus ve Çin düşmanlığı fırsatından Osman Batur istifade ederek ,Dış Moğolistan'la bir ticaret anlaşması imzalayarak, silah satın aldı ve Çin askerleri ile savaşa girdi. Maksadının istiklaldan başka bir şey olmadığını ilan etti. İli inkılabı neticesinde kurulan Ş.T.İ.C. kuvvetleri ile Osman Batur birleşti. Osman Batur sonradan İli inkılabının Rus nüfuzu altına girdiğini görünce, onlardan ayrıldı ve Çin ile birleşti. Böylece 10 yıl silahını vatan için kullanan Altay inkılapçılarının 1951 Nisanında komünistler elinde şehit olmaları ile bu inkılap sona ermiş oldu(26)

1941 ve 1942'lerdeki Alman ordusunun Sovyet topraklarındaki ilerlemesi, hırslı ve rütbe düşkünü olan Şın-Şi-sey'i tereddute düşürmüştü. Şın sonunda Çin merkezi hükümetiyle yakınlaşma kararına geliyor ve Nankin hükümetine bir telegraf çekerek kendisiyle temas etmek için bir temsilci göndermesini rica ediyor. Nankin hükümeti Mayıs 1942'de kuzey batı Çin askeri ve mülki işler direktörü General Cu-Şao-liyang'ı Ürümqi'ye gönderdi. Şın, Çin'den gelen General Cu'yu karşılamış ve ona, merkezi hükümet kendisini cezalandırmaz ve

yine aynı mevkide kalırsa Çin hükümetine itaat edeceğini ve Sovyetleri Doğu Türkistan'dan kovacağını, söylemiş. General Cu, bu haberi alarak Nankin'e dönüp, durumu Çan Kay şek'e bildirmiş.

Bundan sonra General Cu ,1943 Ocağına kadar, Şın ile müzakerelerde bulunmak için Doğu Türkistan'a 5 defa gidip gelmiş ve sonunda bir anlaşmaya varılmış. Bu anlaşmanın akibetinde Şın, birçok bahaneleri ileri sürerek, Rusya'ya itimadının kalmadığını, Rusların Doğu Türkistan'dan askerlerini, müşavirlerini casuslarını tamamiyle geri çekmesini istemiş. Nankin hükümetini memnun etmek ve Ruslara da istediğini yaptırmak maksadiyle, Doğu Türkistan'daki Sovyet konsolosluklarını , Kumul ve Kaşgar'daki Rus askeri kışlalarını, Ürümqi civarındaki Rusların uçak fabrikasını muhasara altına almış. Bütün halkı, Ruslara eşya satmaktan ve erzak vermekten menetmiş. Sovyetlerin Ürümqi'de kurduğu kütüphanelerinden hiç bir şey alınamamasını emretmiş. Alanları hapsedmiş. Sovyetler tarafından açılan bütün idareler kapatılmış. Doğu Türkistan'da komünist propagandası ile ilgili ne kadar gazete, kitap v.s. varsa hepsini toplatarak yakmış. 1943 başlarından itibaren, Doğu Türkistan'daki Rus askerlerini, Doğu Türkistan'daki idari , mülki ve siyasi idarelere yerleşmiş olan bütün Rus ajanlarının hepsini ve bütün Rus işçilerini tamamen kovmuş....

Ruslar Doğu Türkistan'dan ayrılırken, işlemekte oldukları petrol yataklarını, uranyum ve volfram madenlerini kapatmışlar. Buralardaki bütün makinele-ri ve uçak fabrikasını, levazimatını sökerek beraberlerinde götürmüşler. Rus askerleri, Şın'ın bu tutumuna karşı fena halde kızmış ve tekrar gelip feci intikam alacaklarını belirtmişler. Şın'ın bu hareketinden sonra fırsat bekleyen Nankin hükümeti, Kansu eyaletinin batı kesimlerinde bekletmekte olduğu kuvvetlerini, Doğu Türkistan'a sevk etmek suretiyle burayı fiilen işgal etti(27

Evet , Ruslar, "tekrar gelip feci intikam alacağız" diye Doğu Türkistan'dan ayrılırken, Çan Kay şek başkanlığındaki Çin merkezi hükümeti de , Doğu

Türkistan üzerinde Ruslarla girişilebilecek herhangi bir çatışmaya karşı hazırlanıyordu .

General Cu ile Şın arasındaki müzakereler bitince, Çan Kay şek'in hanımı Sun-Mi-lin başta olmak üzere General Cu, U-Cung-şın, Lien-Hen-sao'lar Ürümqi'ye gelip, eyalet hükümetini merkeze bağlama meseleleri üzerinde müzakere yürüttüler .1943 Ocağında Komintang partisinin eyalet şöbesi büyük bir tantana ile Ürümqi'de kurulmuş oldu.Çok geçmeden Uygurca,Çince olmak üzere Sen-Min-Cu-Yi(28)kitabı bastırılıp dağıtıldı.Halkta ve maarif sahasında bulunan komünizme ait kitaplar toplanıp Komintang parti idaresine teslim edildi.Aynı zamanda,Şın döneminde komünizm propagandası için büyük rol oynayan "Emperyalizme Karşı Dernek" de kapatıldı(29)

Şın, Doğu Türkistan'daki görevinden ayrılmadan önce, 4 Eylül 1943'de İkinci Dünya Savaşı dönemindeki Çin hükümetinin merkez şehri olan Çunkin'e varmış ve buradaki "Doğu Türkistan Vatandaşlar Cemiyeti"ne giderek Mesut Sabri Bey'le görüşmüştür(30).Şın'ın Doğu Türkistan liderleri ile görüşüp, onlarla bir barış yolunu araması şübhesiz,Çin merkezi hükümetinin hileli bir tedbiri idi.Merkezi hükümetin,Doğu Türkistanlıların isteğine uyarak Şın'ı cezalandırması,merkezi hükümetin,Doğu Türkistan'ı Çin'e bağlı tutma politikasına aykırı olacaktı.Şın ise merkezi hükümetin bu politikasını başarı ile yerine getirmişti.0 tam 10 yıl ,Sovyet politikasına,Sovyet kuvvetine dayanarak ,Doğu Türkistan'da mustakil bir Türk devletinin kurulmasını önleyebilmişti.Evet Çin hükümeti nezdinde Şın'ın başarısı büyüktü. 30 Ağustos 1944'te Şın,merkezi hükümetin emriyle,orman ve ziraat bakanlığına,bakan olarak tayin edildi(31)

(28)Çin Cumhuriyetinin kurucusu Sun Yat sin'in mefkuresini taşıyan Üç Türlü Halk Mezhebi .

(29)P.Kadiri,Ölke Tarihi,Ürümqi,1948. s-130

(30)İ.Alptekin ,Aynı kitap s-429

(31)İ.Alptekin ,Aynı kitap s-430

Çan Kay şek,Doğu Türkistan'ı elde tutmak için,Doğu Türkistan liderleri ile de hileli bir girişimi sürdürüyordu.İsa Yusuf Alptekin'in 1939'daki Orta Doğu gezisi,işte bu girişimin bir ürünü idi.İsa Bey'in girişimi ve aracılığı ile Muhammed Emin Buğra 6 Nisan 1943'de Çunkin'e getirilmişti(32).

Çin'e karşı büyük mücahit ve fikir adamı olan Muhammed Emin Buğra'nın Çin ile iyi geçinme ziyareti,onun daha önceki mücadelelerini bilenleri oldukça üzmüştür.O bu sırada "Türkistanlılar Çin'den ayrılma fikrinde değildir"(33) diye de yazmıştır.Buğra Bey'in bu sözü söylemesinde elbette değişen şartlar rol oynamıştır.Fakat,şartlar ne olursa olsun ,böyle bir yolu Mahmut Muhiti doğru bulmamıştır. Muhiti,Çin'e gitme teklifini getiren İsa Bey'e bu yüzden soğuk davranmış,hatta İsa Bey'i Çinci olarak suçlamıştır(34)

Çan Kay şek,Doğu Türkistan'a hürriyet vereceğiz diye bir yönden aldatma politikasını izlerken,öbür yönden Doğu Türkistanlıların milli varlığını inkar eden ırkçılık politikasını güdüyordu.Merkezde "Türk sözü yalnız dil ilimine aittir ve bunun hiçbir ırk manası yoktur"(35) fikri ileri sürülürken icraatta,tam bir ırkçı olan U-Cung-şin,Eylül 1944'te Ürümqi'ye eyalet hükümet reisi olarak gelmiştir(36)

U-Cung-şin gelmeden az zaman önce Ağustos 1944'te Şın Ürümqi'den ayrılmıştı .Fakat Şın tek başına gitmemiştir.10 yıldan buyana toplamış olduğu eşyaları,Yerli Mal Şirketi'nde saklanmış olan bütün değerli malları 10 kamyonla birkaç defa Lençu şehrine götürmüş,duyulan haberlere göre şu mallar arasında 12 ton altın da varmış(37)

(32)İ.Alptekin,Aynı kitap s-423

(33)M.Buğra,"Yurt ve Millet hekkide Kelen Küreşi"Ürümqi,1944-1948,s-34

(34)İ.Alptekin,Aynı kitap s-334

(35)M.Buğra,"Yurt ve Millet Hekkide Kelen Küreşi" s-37

(36)P.Kadiri,Aynı kitap s-133

(37)P.Kadiri,Aynı kitap s-132

U-Cung-şin merkezde Moğol-Tibet işleri konseyi başkanlığını yaparken, mutaassip bir ırkçı olarak tanınmıştı(38).Merkezdeki Doğu Türkistan Vatan-daşlar Cemiyeti ,merkezi hükümet nezdinde,U-Cung-şin'in Doğu Türkistan umumî valiliğine tayınının geri alınması için ricada bulunmuştur.Elbette merkezi hükümet bunu kabul etmemiş.U-Cung-şin , Meraşal Çan Kay şek'in yakın ve onun itimadını kazanmış bir kimseymiş(39)

U-Cung-şin Doğu Türkistan'a geldikten sonra,komünistlerin(Şin-Şi-sey'in) Türk milletini parçalamak amacıyla,millet diye itiraf ettiği :Uygur,Kazak,Kırgız,Tatar,Özbek'leri soydaş(40) diye isimlendirip,onların Çin soyundan olduğunu iddia etmiştir.

1943'ün başından 1944'ün sonuna kadar olan yaklaşık iki yıla yakın bir zaman içinde,Doğu Türkistan'da bir kırmızı terör ile bir siyah terör yer değiştiriyordu.Gidenler kendileriyle beraber alabildiği kadar bir şeyler götürüyor,gelenler ise,yapabildiği kadar halkın üzerine gidiyordu.Böyle bir vaziyette, ne olursa olsun,bir çıkar yolu aramak,halkın tabii bir isteği olacaktı.

Öyle bir garip olaylar cerayan ediyordu ki,şaşırmamak mümkün değildi.Sovyetlerin Şin aracılığı ile Doğu Türkistan'da meydana getirdiği bütün hursuzluklar,şimdilik geri dönüp,Sovyetlerin kendisi için büyük bir avantaj oluvermişti.Propaganda için meydana bitmez tükenmez malzeme vardı.U-Cung-şin ise bu malzemeyi bir kat daha çoğaltmıştı.Sovyetler, 1944 ve 1945'lerde bütün dünyada olduğu gibi,Doğu Türkistan'da da ırkçılığın meydana getirdiği malzemeyi süyistimal ederek yine galebe çalıyordu.O zaman Sovyetler,Doğu Türkistanlılara çeşitli yollarla,Doğu Türkistanlılar namından:şöyle sesleniyordu : "Bakınız ! Büyük zenginlerimiz ve tüccarlarımız yok oldu.Orta ve

(38)İ.Alptekin,Aynı kitap s-430

(39)İ.Alptekin,Aynı kitap s-431

(40)P.Kadiri , Aynı kitap s-131

küçük zenginlerimiz ve tüccarlarımız ise sermayesini kaybetti.Onların şimdi işsizlikten , fakirlikten duvar dibinde oturup güneşlenmekten başka çaresi kalmadı.Okullarda milli ve dini eğitimin yerini Çince eğitim aldı.Milletimiz Çinlileşme ve dinsizleşme tehlikesi ile karşı karşıyadır.Vatanımızın ismi : Şarki Türkistan'dır .Şin-Cang sözü yeni toprak anlamında olup,bu ismi Çinliler vatanımızı istila ettikten sonra koymuşlar.Tarihimizdeki Yakub Bey büyük kahramandır.Vatanımız ve milletimiz uğurunda cihat edelim.Ölürseniz şehit, kalırsanız gazi .Bu savaşta Türkiye bize 500000 askerle yardıma hazırdır"(41)

Böylece Ruslar Doğu Türkistan'a tekrar gelmek üzere faaliyet içinde iken,Çin merkezi hükümeti de, Çin'e gelmiş bulunan İsa Bey,Mesut Bey,Muhammed Emin Be'leri Doğu Türkistan'a göndermeyi düşünüyordu.Bu konuda İsa Bey :

"Çan Kay şek,Orgeneral Cang-Cı-cung'un başkanlığında bir heyet göndermeye karar vermiş.Cang,Çin tilkisi diye bilinen bir adam.Büyük askeri rütbelerde bulundu .Çin'de Gençler Teşkilatı diye bir teşkilat vardı. Bu, Almanların SS teşkilatı gibi,gençleri yetiştirmek için kurulan bir teşkilattı.Teşkilatın başkanı Çan Kay şek idi.Cang o teşkilatın genel katibi idi. Bir de, o , Mao-Zey-dung ve Cu-In-ley'ler ile dosttu.Çan Kay şek'in Mao ve Cu'lar ile olan müzakerelerini Cang yürütüyordu.Sonra Mao bir ara kendisi , Amerikalıların tevsiyesi ile Çunkin'e geldi.Geldiğinde bunun evinde kaldı. Yine bir ara,Mao'nun hanımı Cang-çin Çunkin'e geldi. O da, Cang'ın evinde kaldı.

Cang,Çan Kay şek'in sağ kolu ve çok kurnaz bir adamdı.Çok usta diplomat,oyunbaz bir adam.Merkezi hükümet ile Çin komünistleri arasındaki müzakereleri de bu yürütüyordu.Çan Kay şek,İli hükümeti ile görüşmeye bunu tayin etmişti .

(41)İhtilalin ilk dönemlerinde dağıtılan teşvikat verakalarından ve konuşma-

lardan aklımda kalanları.Bir de,Alma-Ata şehrinde basılan ve özel olarak Doğu Türkistan'a gönderilen "Şerk Hekikiti"(Şark Hakikatı) mecmuasında basılan,Yakub Bey ve Şarki Türkistan hakkındaki yazılardan aklımda kalanları

Biz Lençu'da iken, Cang, Lençu'ya geldi. Mesut Bey, Emin Bey, ve benimle (İsa Bey) görüştü. Görüştüğünde : "Memlekette böyle bir ayaklanma olmuş. Bir cumhuriyet de kurulmuş. Milli hükümetle meseleyi barış yoluyla halletmek için merkezi hükümet beni tayin etti. Ben Ürümcü'ye gidiyorum. Sizlerin bu konudaki fikirlerinizi, tekliflerinizi, tevsiyelerinizi öğrenmek istiyorum" dedi. Biz , "bunun gibi ayaklanmaların önünü alabilmek için merkezden birçok talepler ile teklif ve tevsiyelerde bulunduk. Merkezi hükümet bunları biliyor. Takip ettiği siyasetle memleketi idare etmek mümkün değildi. Ayaklanmaların patlak vereceği ni biliyordu. Bizim yurdumuzu tehdit eden tehlikeleri önlemek için çok teklifler ve muhtıralar verdik. Hükümet dairelerini biraz tetkik etseniz bunları bulabilirsiniz. Onlara bakın, tetkik edin. Biz hükümete maalesef küskünüz. Hükümet tekliflerimizi göz önünde bulundurmadı. Kan dökülmesine sebep oldu. Rusların ekmeğine yağ sıvadı. Biz yine söylesek yine boşa gider. Öğrenmek ister, fikrini söyle der, muhtıra ver den, söyleriz, muhtıra veririz , kıymet itibar göstermez" dedik .

Cang : " Efendim, küsmeyiniz. Olan oldu. Ben şimdi, sizin söylediklerinize kulak vereceğim. Siz bir muhtıra yazın" dedi. Biz de zor bela peki , dedik. Bir muhtıra hazırladık. Maddeler de eski muhtıraların maddesi gibiydi.

Cang : "Ben Ürümcü'ye gittikten sonra eyalet hükümet reisi U, Çung-şin' den rica etsem, Başkomutan Cu'dan da rica etsem, sizlerin memlekete dönmenize müsaade ettikleri takdirde, memlekete dönebilirmisiniz ? " dedi. Mesut Bey ile Emin Bey: "Döneriz, memleketi çok özledik" dediler. Mesut Bey bilhassa : "Ben çok gitmek isterdim. Hükümet bana müsaade etmedi" dedi. Sonra, Mesut Bey ile Emin Bey'e, ben şöyle dedim : Memlekete gitmeye ben de can atıyorum. Memleketimi ben de özledim. Akrabalarımı kavuşmak istiyorum, ama bunun bizi Doğu Türkistan'a götürmekle Çin menfaatına alet etmek amacı varsa, bize söylese, yapsak çok ayıp, yapmasak Cang ile bozuşacağız. Mesela, İli halkı bizim istiklalimizi hiç olmazsa, şu üç vilayette Çin hükümeti tanısin dese, veya Doğu Türkistan'a bir muhtariyet versin dese, Çin askerleri çekilsin dese, Çinlileştirme politi-

kasından vaz geçsin dese elbette,Çin bundan hoşlanmayacak ve bu istekleri yerine getirmeyecek.Bize de siz onlara nasihat edin bu isteklerinden vaz geçsin,derse biz ne yapacağız ? Biz ne için Çin'e geldik ? Ne için mücadele ettik ? Doğu Türkistan ismen Çin'de kalsın , fiilen idaresini biz yapalım, dedik.Mesela,Yang,Cin,Şin'ler memleketi bir kral gibi müstakil şekilde idare etmişlerdi.Askerleri kendinden,para kendinden,Kendi parası ve ordusu olan bir devlet halinde idi.Merkezin ordusunu,parasını kabul etmedi,emrine itaat etmedi.Biz Çin'e bağlı görünen fakat kendi idaremizde bir memleket istiyoruz.

Şimdi biz gitsek,ayaklananlara Çin fikirlerini kabul ettirmek için bizi gönderseler doğru olmaz.Vaktile de ayaklanmayı bastıramıyan Çinliler,Türkistanlılardan ayaklanma liderlerine heyet gönderdiler.Giden heyet,onlara ayaklandadan vaz geçin,fikirlerinizden vaz geçin,hareketlerinizden vaz geçin,Çin'in söylediklerini kabul edin,dediler.Ayaklanmanın liderleri onlara küfür ettiler.Giden heyet çok kötü duruma düştü.Nasıl oluyor da Çin'in tarafını tutuyorsunuz diye sordular.Cevap veremediler.Yüzlerine tükürdüler.kovdular.Hetta ileri gidenleri idam ettiler.Hetta onlara,Rusların tevsiyesiyle daha basit isteklerde bulundukları zaman,bizim nasihat etmemiz lazım.Çin'de arkamızda ordu olmadığı halde,ayaklanmadığımız halde sizden daha fazlasını istedik,Çin hükümetinden. Siz,daha yüksek isteklerde bulunun ,dememiz lazım, dedik.

Eger Çinliler kendi menfaatlarına hizmet etmemizi istediklerinde onları rededebileceksek gidelim,yapamayacaksak gitmeyelim,dedik.Elbette,Çin'e alet olacak durumda değiliz.Bu doğrudur.Hiçbir zaman alet olmayız,dediler .

Bu arada Cang ,Ürümqi'ye gitti.Herhalde bu defa,bir tetkik,bir araştırma,bir soruşturma idi vazifesi.Bir aralık duyduğumuza göre,Cang Ürümqi'den dönmüş.Lençu'ya da uğramış,ama bizimle görüşmeden merkeze gitmiş.Biz dedik,herhalde umumî vali ve başkomutan bizim gelmemizi istemediler.Veya izin vermediler .Bizi kötülediler,diye düşündük.Sonradan yine Cang' ın Lençu'ya uğrayarak Ürümqi'ye geçtiğini duyduk .

Birkaç gün sonra,Kansu'nun eyalet hükümet reisi Cu-Cin-lun'den üçü-
müze hitaben mektup vardı : "Eyalet hükümeti reisi ve başkomutandan izin
aldım.Gelmenize razı oldular.... Yarın uçak var.Lütfen hazırlanın,Sizi o
uçakla yolcu etmek istiyoruz"

Ürümçi'ye gittik.Ürümçi'nin dışında Şın tarafından Rus mühendislerinin
yardımıyla inşa edilen askeri bir mektep vardı.Onun komutanı da biraz tanış-
tığımız general Sun-Şi-len diye bir adamdı.Sun-Şi-len'in yardımcısı,Mesut
Bey ve benim talebem olan,bizden Türkistanca öğrenen,Tang-Cin-ren adında bir
Tuğgeneraldı.Orada bir yer hazırlamışlar,bizi oraya indirdiler.Sonradan
öğrendiğimize göre halkın ve gençlerin bizlerle olan temaslari zorlaştı,diye
bizi oraya yerleştirmişler.Bütün bunlara rağmen,halk,gençler akın akın gelip
bizi ziyaret etmeye başladılar"(42)

Doğu Türkistan'ın yakınçağ siyasi tarihine ismi karışmış olan ,yukarı-
daki şahısların kısaca özgeçmişini tanıtayım :

Mesut Sabri :

1887.yılı Doğu Türkistan'ın Gulca şehiri yanındaki Arabuz köyünde
doğmuştur.İlk ve orta okulu Gulca'da okumuş.1904'de Türkiye'ye gelerek,
lise ve tıp tahsilini tamamlamıştır.1914'de Birinci Dünya Savaşı'nın çıkma-
siyle,maddi yönden sıkıntıya düştüğünden ihtisası yapamadan Doğu Türkistan'a
dönmüştür.Memlekette bir taraftan doktorluk yaparken,diğer taraftan Çinli
idarecilerin,kendi çıkarları uğruna o zamana kadar halkın eğitimi konusunda
hiçbir şey yapmamış olduklarını gördü ve ilk iş olarak okullar açmayı ele
aldı.Halkın yardımıyla açılan okullarda eğitim başladı.Fakat,çok geçmeden
zamanın hükümeti okulları kapattırmıştır.Mesut Bey de,umumi vali Yang-Zing-
şin tarafından önce hapsedilmiş,sonra sürgüne gönderilmiştir.Sürgünden dön-
dükten sonra,yine okullar açmış,hükümet tekrar kapatmış.Bu durum 20 yıl
devam etmiştir .

Rus kuvvetleri,1933 sonunda İli bölgesini işgal edince,Mesut Bey,Kaşgar'
a kaçmış . Sonra,Hindistan'a ,daha sonra 1934'te çaresiz Çin'e gitmiştir.
Yurda dönemezdi,çünkü o zaman Doğu Türkistan,Şın aracılığı ile tamamen Rus

işgaline girmişti.Yoksa Mesut Bey gibi milleti ve vatanı için bağıri yanık bir insanın vatanını terk edip Çin'e gitmesi imkansızdı.Çin merkezi hükümeti Mesut Bey'e saygı göstermiş ve bu yüzden 1935 yılında Komintang partisi 5. devre kurultayında merkez komitesi üyeliğine ,daha sonra,Çin devlet konseyi üyeliğine seçilmiştir.Her fırsatta Türkistan halkının kalbindeki istekleri dile getirip,devlet adamlarına Türkistan meselelerini anlatmıştır.Bu süre içerisinde 10 dan fazla eser yazmıştır.Bu eserlerinde milli hisler dile getirilmiştir.

17.10.1945'de İsa Bey ve Emin Bey'lerle beraber yurda dönmüştür.1947'de ilk defa bir Türk olarak Doğu Türkistan'a hükümet reisi atanmıştır.Bu durum, 1949 başına kadar devam etmiştir.Kızıl Çin 5.4.1951'de Mesut Bey ile oğulları Ertuğrul ve Yıldırım ,yeğeni Abdulgafur başta olmak üzere Sabri ailesinden 10 dan fazla kişiyi hapsedmiştir.Mesut Bey,önce Ürümçi sokaklarında hakaret edilerek dolandırılmış,sonra hapsedilmiştir.Hapisteki ağır şartlara dayanamıyarak hastalanmış ve Mart 1952'de vefat etmiştir(43)

Muhammed Emin Buğra :

1901'de Doğu Türkistan'ın Hutten vilayetinde doğmuştur.1921'de Hutten'e bağlı Karakaş nahiyesindeki Oybag medresesinden mezun olmuş.1924-1931 arası bu medresede müderrislik yapmıştır.1933 Şubat ayında Hutten ayaklanmasına liderlik etmiştir.Sonra Hutten'de kurulan muvakkat milli hükümetin başvekilliğini ve başkomutanlığını yapmıştır.Sonra savaşı kaybedince, Hindistan'a iltica etmiş,oradan da Afganistan'a geçerek orada yerleşmiştir.Afganistan'da kaldığı müddet içinde Türkiye'nin Afgan büyük elçisi Memduh Şevket Esendal ile tanışmış ve bu zatın yardımı ile Türkiye'den getirttiği kitaplarla bilgisini arttırmıştır.İsa Bey'in aracılığı ile 6.4.1943 tarihinde,Çin'e gelmiştir.Daha sonra 29.12 1948'de Doğu Türkistan hükümetinin reis muavinliğine tayin

(42)İ.Alptekin ,Aynı kitap s-442,443,444

(43)Ankara'da ikamet etmekte olan ,Mesut Sabri'nin kızı Doktor Gültekin

Pehlivan'ın verdiği belgeye esasen.

edilmiştir.11.12.1949'da Keşmir'e iltica etmiş,1952'de Türkiye'ye taşınmıştır
14.6.1965'de Ankara'da vefat etmiştir(44)

İsa Yusuf Alptekin :

Doğu Türkistan'ın Kaşgar vilayetine bağlı Yenihisar nahiyesinde 1901'de doğmuştur.Babası Yusufbek adlı Çin hükümetinin bir Binbeyi'dir.

"Bütün tahsil hayatım Çin okulu ve bahsettiğim medreselerden ibarettir. Zira Doğu Türkistan'da bu tür okullardan başka daha yüksek ve modern tahsil yapabilmemiz için okul yoktu.Yalnız Ürünci'de Çinlilerin açtığı ve Çince tedrisat yapan bir orta okul vardı.Bu okula gitmeme zaten ailem katiiyetle razı olmazdı.Çünkü Ürünci hem çok uzaktı hem de ben çok genç idim"(45)

....."Babam bu konuşmadan çok memnun kalmış.Eve dönünce bütün aile efradını toplayarak kaymakamın söylediklerini onlara anlatmış.Anneme hitaben "Hatun ben sana her zaman bu küçük oğlunda bazı önemli meziyetler var demiş miydin ? Bak göreceksin oğlun bir gün mutlaka kaymakam olacak"demiş .

Gerçekten de rahmetli babam kanaatında yanılmamıştı.Her ne kadar kaymakamlık görevinde bulunmadıysam da , Allah ondan daha yüksek mevkiler nasip etmişti.Daha sonraki yıllarda on vali seksen kaymakama bakan makama geldim. Yıllar sonra Çin Genel Kurmay Başkanı yardımcısı General Ho-Gen-Mu-sung'un başkanlığındaki bir heyetle Doğu Türkistan'ın merkezi Ürünci'ye geldiğimizde karşılaştığımız eski Yenihisar kaymakamı Cang-şin,yıllar önce hakkındaki düşüncelerinde yanılmamış olduğunu bana da bir kez söylemişti"(46)

1923 yılında Yenihisar'a kaymakam olarak tayin edilmiş Çin-De-li,1926'da İsa Bey'i kendisi ile beraber konsolosluk hizmeti için Batı Türkistan'a götürmüş.Sonradan Batı Türkistan'daki görevinden ayrılıp,2Haziran 1932'de Pekin'e ikinci defa geliyor.Bu 1932'den 1945'e kadar Çin merkezi hükümetin emrinde Çin'de çalışıyor.Bu arada,1939'da Orta Doğu seyahatına çıkıyor.

(44)Doğu Türkistan'ın Sesi , "Muhammed Emin Buğra" sayı-7,8 cilt-2,Aralık

1985.

(45)İ.Alptekin , Aynı kitap s-41

(46)İ.Alptekin , Aynı kitap s-49

17.10.1945'de Mesut Bey ve Emin Bey'lerle beraber Ürümqi'ye geliyor. Ürümqi'de bir ara eyalet hükûmeti genel sekreterliği görevinde bulunuyor. 1949 sonunda Komünist Çin'in Doğu Türkistan'ı istila etmesiyle beraber vatandan ayrılıyor (47).

İsa Bey Doğu Türkistan'da iken, İsa Bey hakkında şu söylentiler, mecmua ve gazetelerde inkas edilmişti : "Milletim diyen bir kimse, Çin merkezine gider mi? Yurt devası ile gelen bir kimsenin sözü ile, merkez Türkistanlıların hukukunu verir mi ? Yurdum, Milletim diyen insan, işi, mücadeleyi yurttan yapmadan, bir nefer bile Türkistanlı bulunmayan Çin'e gidip orada kalmak akla uygun mu ? Bunlar Çincilikten başka ne olabilir ?!" (48)

Burada bu üç şahsın geçmişine, bir tarihçi gözü ile veya bir halis olarak bakıldığında, özet olarak şunlar söylenebilir :

Mesut Sabri ile Muhammed Emin Bey'ler, kendi kaderlerini milletin kaderine bağladıkları için, Çinliler ile araları açılmış, milletiyle beraber acılar çekmiştir. Düşmanlarının güçlü olmalarından dolayı, millet ve vatan uğrunda amaçlarına ulaşamamışlardır.

İsa Bey'in takip ettiği yol değişikti. O, kendi kaderini - yukarıda kendisinin de ifade ettiği gibi - Çinlilerin verebileceği makama bağladığı için, Çinliler ile iyi geçinmiş, bu yolda bir nevi amacına da ulaşmıştır.

Aslında en doğru yol, Çin hükûmetine yanaşmamak lazımdı. Çünkü istiklal sorulmaz, ancak silah zoru ile alınır. Bu yolu Mahmut Muhiti seçebilmiştir. Nesillerine, ömür boyu yaptığı mücadelenin tecrübesi olarak şu ip ucunu vermiştir : Düşman ile barışmamak, ne pahasına olursa olsun, her zaman, gizli veya açık, düşmanla savaş halinde yaşamak. Muhiti'ye göre, düşmandan iyilik beklemek, düşmanın oyununa gelmekten başka bir şey olamaz. Bunun için düşmana yanaşmamak. Vatanın, milletin kimin esaretinde ise, düşmanın odur. Hürriyet ve

(47) İ. Alptekin, Aynı kitap s-49, 53, 216

(48) P. Kadiri, Aynı kitap s-149

istiklal namlunun ucundadır .

Yukarıda ismi geçen Mesut, Emin ve İsa Bey'lerin Cang-Cı-cung aracılığı ile merkeze belirten dilekleri :

1.Doğu Türkistan halkı Türk ismiyle adlansın.

2.Anayasa içine "Türk milletine muhtariyet verilecek"diye bir madde eklensin

3.Anayasanın 4. maddesinde "Şin-Cang"denilen eyalet ismi "Türkistan" diye düzeltilsin .

4.Anayasanın 5. maddesi "Çin Cumhuriyeti içinde olan milletler,şu cumhuriyeti teşkil eden üyelerdir"diye düzeltilsin.

5.Anayasanın 5. maddesi sonuna "Çin Cumhuriyeti içinde olan herbir millet siyasette,iktisatta ,maarifte,medeniyette,dinde,içtimai işlerde, dilde,yazıda eşit haklara sahip" denilen cümle eklensin.

6.Anayasanın 7. babı içine : "Çin Cumhuriyeti içinde harcanan parayı devlet içinde yaşayan milletlerin yazısıyle basıp dağıtır.Aynı zamanda posta pulu ve türlü vergi evraklarını da devlet içinde yaşayan milletlerin yazısıyle basmalıdır " diye madde eklensin.

7.Anayasanın 27.maddesinde yazılı "Moğol" denilen isim sonuna "Türk" denilen isim eklensin .

8. 27. madde içine "halk vekili olarak seçilen adam,yerli olması şart" denilen cümle eklensin.

9.Anayasanın 67. maddesine "Türkten 10 nefer adam" denilen söz eklensin.

10.Anayasanın 81. maddesi sonuna : "hudut halklarının yerli arz mektup-leri şu yerdeki milletin kendi dilinde yazılmalıdır " denilen bir madde eklensin .

11.Anayasanın 85. maddesi sonuna "türlü imtihanlar her milletin kendi dili ile yapılır " denilen bir madde eklensin.

12.Anayasanın 99.maddesi sonuna "eyaletlere reis olan kimse,şu eyaletin yerli halkından olmalıdır" maddesi eklensin.

13.Anayasanın 32. maddesi sonuna "devlet içindeki her dereceli okullar

her yerin kendi dili ile okutulur.Çince ile okutulmayan okullarda,orta okuldan başlayarak,Çince önemli dersler arasında okutulur.

14.Anayasanın 136. maddesi sonuna "Türkistan'ın yerli mekteplerinde din dersi okutulur"denilen madde eklensin .

15.Anayasanın 139. maddesine "kanun,emir her milletin kendi dili ile ilan edilir" denilen cümle eklensin(49)

Çin merkezi hükümeti,yukarıda bahsedilen maddeleri anayasasına eklemek böyle dursun,anayasasında kendilerinin itiraf ettiği maddeleri bile uygulamadılar.Mesala,Doğu Türkistanlıların ayrı ırk olduklarını tanımaktan kaçındılar .Hetta Çin merkezi hükümetine göre,Türkistanlılar,Çin soyundandı.Ama milli ayaklanmalara karşılaşıncı,Çin Doğu Türkistan'ı elinde tutmak için,elbette milli liderlere muhtaç oldu .

İsa Bey Türkiye'ye geldikten sonra,Tayvan'a kaçan Milliyetçi Çin lideri Çan Kay şek'e ,Milliyetçi Çin'in Ankara'daki büyükelçiliği aracılığı ile,Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı hakkında bir dilekte bulunmuş. İsa Bey'in kendi ifadesine göre,Çan Kay şek : "Sen Doğu Türkistanlıların dileklerini ifade edebilecek onların vekili değilsin.Eğer gerçekten Doğu Türkistanlılar , böyle bir istekte ise, o zaman bu mesele düşünülebilir"(50) diye cevap vermiş.Evet,garip,gülünç bir politik oyun.Çan Kay şek'in kendi başı dertte. Onun Tayvan'da bile kalabilmesi şübheli iken,Doğu Türkistan'a nasıl istiklal verebilsin ?! İstiklal his ve kafa oyunu değil ki !

İsa Bey ,Çan Kay şek'in elinde imkanlar varken,böyle bir istekte bulunmuyor da,imkanlar kayıp olunca,bu dileği dile getiriyor.Neden ?Evet,ömrünün sonuna doğru İsa Bey istiklalcı olarak , kolay bir nam kazanmak istiyor. Burada yine açılması gereken husus şu : Eger İsa Bey,Çan Kay şek'in elinden imkanlar gitmeden önce böyle bir istekte bulunsaydı,Çan Kay şek, onu mevkiyinden mahrum ederdi.Çan Kay şek'e gelince, o İsa Bey'i,kullanabildiği zaman Doğu Türkistanlıların vekili ,diye tanımış,kullanamadığı zamanda ise,Doğu Türkistanlıların vekili değilsin,demiş.

Eger,Doğu Türkistan'ın yakınçağ tarihi içinden istiklalci,diye vasıflandırılması gereken şahısları sıralamaya ihtiyaç duyulursa,bunlar : Cihangir Hoca,Yakub Bey,Hoca Niyaz Hacı,Mahmut Muhiti,Muhammed Emin Buğra, Alihan Töre,Osman Batur ve Rahman Rahmanoğlu'durlar.Bu vasfı onlar işi ve hayatı pahasına elde etmişlerdir .

Mesut Sabri ise, büyük bir Türkçü,ilim adamı,yazar ve liderdi.

(49)P.Kadiri ,Aynı kitap s-102,103.

(50)İsa Bey'in,Türkiye'ye geldikten sonra yapmış olduğum faaliyetler,diye birkaç defa söylemiş olduğu sözlerinden.

NILKI'DA İSYAN

Nilki, Moğolca çimenlik anlamında olup, isminden de anlaşılıyor ki, Gulca şehrinden 120 kilometre doğuda yerleşen bu nahiye, İli vilayetinin en zengin hayvancılık bölgesidir. Tanrı Dağı silsilesindeki çeşme ve kar sularından uluşan İli nehri doğudan batıya doğru akarken, Sovyet sınırları içindeki Balkaş gölüne döküyor. İşte o İli vahasını sulayan bu nehrin başı Tikes, Künes, Kaş denilen üç daldan ibaret olup, Tikes dalı kıyısına Tikes nahiyesi, Künes dalı kıyısına Künes nahiyesi, en kuzeydeki Kaş dalı kıyısının kuzeyine de -Gulca şehrinin İli nehrinin kuzeyine yerleştiği gibi - Nilki nahiyesi yerleşmiştir.

Kaş nehrini oluşturan daha küçük nehircikler batıdan doğuyu, gittikçe Kaş nehrinin başına doğru şöyle sıralanabilir : Akbuzav (Akbuzağı), Bergeyti, Bayıngul, İlastay, Ziku, Arsalang, Türgen, Burul, Burgura. Bu nehirciklerin hepsi Kaş nehrine kuzeyden katılır. Bu nehirciklerin aktığı dereler, dere çevresindeki tepeler ve dağlar kuyu bitkilerle örtülmüş tamamen yayladır. Nehirciklerin başladığı yöreler ise kuyu çam ağaçları ile kaplanmış ormandır .

Komünist istilasına kadar, buraların esas sahibi Moğollardı. Yayla ve kışla için, Moğollardan Türklerin kiraya aldığı, Moğolların bazen göçebe Türkleri bir yerden bir yere taşınmaya zorladıklarını hatırlıyorum. Moğollar' daki bu yer sahibi olma hakkının Cengiz Han döneminden kalmış olması muhtemeldir.

Moğolların, Nilki nahiyesinden 20 kilometre kadar doğuda Kalmak Küre (Moğol Küre, Türkistan'da halk ağzında Moğollara Kalmak da diyorlar) denilen, "Küre" dedikleri ibadethanesini içeren bir küçük mahallesi vardır. Üküday, Geski, Geçil denilen dini liderleri burada oturuyorlar. Kışın burada kışlayan Moğol büyükleri, yazın yayla zamanında, Bergeyti nehirciğinin Kaş nehrine döküldüğü yerde, Çırıntogay denilen ovada, yüzlerce beyaz keçe çadırlar kurarak oturuyorlardı (Komünist dönemine kadar).

Bu Moğol büyüklerinin özel bir yaşam tarzı olarak bilinmesi gereken bir husu da şudur, onlar ömür boyu evlenmezler. Bu liderler kendilerini "Sarı" diye özel vasıflandırırken, evlenen erkeklerine de "Kara" yani avam diyorlardı.

Bilindiği gibi,Batı Türkistan ve Doğu Türkistan olup,bütün 'Türkistan' daki Kazak Türkleri,Ulu Cüz(Ulu Yüz),Orta Cüz(Orta Yüz),Kişi Cüz(Küçük Yüz) olarak üç ulusa bölünmektedir.Bu Kaş nehri civarındaki Kazaklar kendilerini Orta Cüz'e ait olan Kızay ulusundanız,diyorlar. "Kızay" sözü "kız soyundan" anlamını taşıyormuş.Kızayların atalarının kim olduğu nasıldır bilinmiyormuş ve bu sebeple,onların soyismi olarak "Kızay" sözü kullanılmışmış.

Kazaklar yayla ve kışlalarında,bölünmüş oldukları kabilelerine göre ayrı ayrı yer işgal ettikleri için,hükümet de,onları bu bölünüşüne göre idari bir taksimat ile idare ediyordu."Künde" ismiyle 10 aileye bir lider,"Zengi" ismiyle 100 aileye bir lider,"Akalakçı" ismiyle 1000 aileye bir lider tayin ediliyordu.Moğollar da ,onlardaki dini liderlik derecesi ile birleştirilen bir idari taksimata tabi idiler .

Bu nahiyenin 1940'lı yıllardaki umumî durumu hakkında yine şunlar söylenebilir :

Halkın geçimi hayvancılığa dayanıyordu.Sulama tarım işleri yok sayılır. Nahiye çevresindeki tepelere "binem" dediğimiz yağmur suyuna dayanan buğday ekini yapılıyordu.Kantte oturan esasî topluluk Uygurlar olup,kentteki kalan etnik gurupları şöyle sıralayabiliriz : Çinliler,Çin Müslümanları,Tatarlar,Ruslar,Kazaklar,Moğollar,Kırgızlar . Bütün nahiye boyunca çoğunluğu Kazaklar ve Moğollar teşkil etmekte idi.Bunlar genelde ,dağ derelerinde hayvancılık ile meşgul idiler.Arsalang ve Ziku gibi nehirciklerin kıyılarında ,Ekin ihtilali sırasında Rusya'dan kaçan Ruslar bal arısı yetiştirmek,bal üretmek, değirmencilik ve ek olarak hayvancılık ile meşgul idiler .

Çinliler hakim millet oldukları için,sayısız fazla olmamalarına rağmen başkalarına nisbeten, özel imkanlara sahip idiler.Çinliler ya devlet müesseselerinde çalışıyorlar,veya dükkanları var,tüccarlık yaparlardı.Zor bulunan pahalı mallar onların elinden çıkıyordu.Sovyetler kovulduktan sonra,Sovyetlerin elindeki Yerli Mal Şirketi Çinlilerin eline geçmişti.İmtiyazlı

menaur Çinli ile tüccar Çinli birleşerek, hem devletin, hem halkın serveti hesabına hızlı zenginleşiyorlardı.

Çok iyi hatırlıyorum, bir sonbahar, bayram günü, bütün bayramlık paralarımı toplayıp bir Çinlinin dükkanından bir tane silinmez korşun kalem almıştım. Bilindiği gibi o zaman kalem, kağıt, kumaş gibi fabrika mallarının hepsi Sovyetlerden geliyordu. Şin döneminde, satarker ucuza, alırken pahaliya zorlanmış halk, geçim yükünü zorla taşıyordu. Sovyetlerin ^Doğu Türkistan'dan kovulması ile, fabrika mallarındaki hızlı fiyat artışı, yerli mallardaki fiyat düşüşü, halkın geçim yükünü bir daha arttırmıştı. İşte bu dengesizlik, o bir avuç Çinlilerin lehine gelişerek, Çinlilerin iştahası daha çok açılırken, fakirleşen halkın Çinlilere karşı nefret ve düşmanlığı da gittikçe artıyordu. Böylece, halkın ayaklanmasına müsait ortam çoktan hazırlanmıştı. Ancak bir yan tesire, bir lidere ihtiyaç vardı. Bu şartlar hepsi hazırlandığı sırada, ayaklanan Türkler, Çin Müslümanlarını da içine alarak, İslami Cihat bayrağı altında savaşa girişirken, Mogollara da : "Aynı zulmu paylaşan vatandaşlar, siz de bizim safımıza katılın !" diye hitap etmeyi ihmal etmediler .

NILKI İSYANINI BAŞLATAN ÖNEMLİ ŞAHISLARIN KISACA TANITIMI

Fatih Müslim :

Kazan Türklerinden olan Fatih Müslim 40 yaşında. Nilki isyanının lideri olmuştu. Şın'ın 1943 başlarındaki Sovyetlerden yüz çevirmesi sebebiyle olmalıdır ki, Fatih Nilki'daki Yerli Mal Şirketi'nin müdürlük görevinden ayrılmış, ağabeyi Sadık Müslim de, yakalanarak Ürümqi hapishanesine götürülmüştü. 1943'den önce bu iki kardeşin Nilki'da sığır besleme, sığır alım satımı ile meşgul olan gelirli kimseler olduğu bilinmektedir. Onların Gulca şehrinde de güzel evleri olup, Sadık Müslimin evi, Rus konsolosluğunun bulunduğu mahallede idi. Fatih'in Nilki'nın hemen doğu kıyısında büyük çiftliği vardı. Fatih Nilki isyanına girişirken, ilk toplantıyı burada 10.5.1943 günü Kanatbek Akalakçı, Orazkan Akalakçı, Leydin Ükürday ve Cakanbay'larla yapmıştır(51).

Ş.T.İ.C. kurulduktan sonra, Fatih Müslim, Nilki'nın kaymakamı oldu. Kendisi Nilki'yi ele geçirirken, "Nilki'yi Çinlisiz bir yurt yapacağım" demiş, gerçekten de ,Fatih Nilki'ya hüküm ettiği yıllarda , Nilki'da bir tane bile Çinli kalmamıştı .

Kanatbek Akalakçı :

İstemes Hacı oğlu, Hoca Niyaz Hacı Ürümqi'de vali muavini olarak, malum derecede yetki sahibi olduğu 1936'da ,Doğu Türkistan'dan bir miktar kişiler hacca gönderilmiş, işte o zaman, Kanatbek'in babası İstemes, Çin Müslümanlarından Lüğür Hacı ve Yusuf Hacı'lar ile beraber Türkiye üzerinden hacca gitmiş ve 80 yaşında iken, Mekke'de vefat etmiştir. Kanatbek Akalakçı'nın ağabeyi Nugaybek, Çar Rusya döneminde Rusya'ya giderek, orada tahsil görmüş, Nugaybek vatani Doğu Türkistan'a döndükten sonra, kendisinin doğup büyüdüğü Araltöbe'de (Nilki'nın güney doğusuna, Künes nehrinin başına yerleşen İli vilayetine bağlı bir nahiye)mescit, okul ve deri fabrikası yaptırmıştır. Muhtemel, Nugaybek, Rusya ve Batı Türkistan'da ,19. asrın sonlarına doğru, Türkler arasında

cerayan eden Ceditçilik akımından etkilenmiştir(52)

Kanatbek akalakçı,Kazakların Kızay ulusu içinde,Orazkan akalakçı ile beraber en itibarlı kimse olduğu için,Fatih ondan istifade etmek amacıyla, ilk toplantıya davet etmiştir.Fakat Kanatbek,Fatih'a güvenmemiş,belki de Fatih'in arkasındaki gizli kuvvet Sovyetlere güvenmemiş,Fatih'in teşebbüsünü Çin hükümetine ihbar ederek,kendisini bu olaya karışmaktan kurtarmıştır. Fatih'in Nilki'yi aldığı ilk gün 6.10.1944'de Kanatbek yakalanarak,"hain" suçu ile idam edilmiştir.Kanatbek idam edildiği sırada 60 yaşlarında idi(53)

Orazkan Akalakçı :

Kazak ,Kızay ulusunun Kaş nehri kıyısı topluluğunun akalakçısı ve en itibarlı zengini.Hayvancılıkta sadece yılıksının 1000'den fazla olduğu söylenmektedir.Zeki,denamik,esmer,zayıf yapılı 55 yaşlarında bir kimse idi. Nilki civarındaki Kazakları Çinlilere karşı ayaklandırmada önemli rol oynamıştır.Sonbahar 1949'da Doğu Türkistan Çin komünistlerince istila edilirken,Orazkan yakalandı ve 1952'de idam edildi .

Cakanbay :

Esmer,orta boylu,yakışıklı 40 yaşlarındaki kimse.Aslen Batı Türkistanlı olup,Kazakların Batı Türkistan'daki Alban ulusuna mensuptur.Aydın,Rusça iyi bilen,bilgili olduğu için, Ş.T.İ.C.nden önce Nilki'deki Kazak derneğinin başkanı,Ş.T.İ.C. döneminde ise,Nilki polis idaresinin başkanı görevinde olmuştur.Kanatbek'in ihbarından sonra ,Cakanbay Çin hükümeti tarafından yakalanarak hapse atılmıştır.İsyancılar tarafından Gulca alınınca, o hapishaneden kurtarılmıştır.

Cakanbay'ın nasıl bir fikir sahibi insan olduğu tam bilinmiyor.Ancak, Çin komünistlerinin ilk geldiği sırada,Cakanbay'ın Köpcasar isimli bir arkadaşına söylemiş olduğu aşağıdaki diyalogu babam aracılığı ile duymuştum.

Köpcasar,Cakanbay'a

-Bu yeni gelenler neler yapar ? diye sormuş,Cakanbay da şu cevabı vermiştir:

-Hayalına ne gelirse onu yapar.

Evet, Cakanbay çok dikkatli, az konuşan kimse idi. Onun babamla arkadaşlığı vardı. Babamla beraber onun evine birkaç defa gittiğimi hatırlıyorum. Babam onu akıllı adam, diye seviyordu. Doğu Türkistan Çin komünistlerince istila edilirken, Cakanbay da yakalandı ve 1952'de idam edildi.

Leydin Üküday :

Moğol, 63 yaşında. Nilki Moğollarının dini lideri. Moğolların en zengini. Fatih'in ilk toplantısına katılmış, toplantı ihbar edilince, yakalanma tehlikesinden endişe ederek, zehir içip intihar etmiştir(54)

Refik Bayçurin :

Kazan Türklerinden, 35 yaşında uzun boylu esmer bir kimse idi. Bu zat ilk toplantıda yok, ama Fatih'in en yakın yardımcısı, belki bir yönden de, Fatih'in yöneticisi denilebilir. Refik'in Nilki isyanından önce, Gulca'daki Rus konsoloslukunda at-araba sürücüsü olarak çalıştığı bilinmektedir. S.T.İ.C. ortadan kaldırılıp, Çin komünistleri iktidara geldiği sırada da, Refik mesul görevlerde bulundu. Gulca'dan bir askeri ekip ile beraber Nilki'ya gelip, Orazkan ve Cakanbay'ları Çin komünist hükümeti namına yakalayan kimse, işte bu Refik Bayçurin idi. Refik, Rusya ile Çin arazi açılmadan çok önce Sovyetlere gitti.

Geni :

Uygur, 35 yaşında, iriyarı, kahraman tavırlı bir kimse. Önce itimatsız, sonradan kahramanlığından dolayı "Batur" atanmıştır. Hırsızlığı kahramanlığın bir simgesi olarak anlayan ve kendisine doğru dürüst başka bir iş bulamayan Çin düşmanı Geni, Nilki'daki ve Gulca'daki savaşlarda gerçek bir kahraman olarak kendini göstermiştir. Geni'nin Nilki ayaklanmasından önce Çin hapis-hanesinden kaçtığı ve bu kaçış olayının önce de birkaç defa tekrarlandığı bilinmektedir. Hususen, Geni'nin, sıkı koruma önlemleri alınmış Ürümçi hapis-hanesinden ayakları zencirli halde kaçabilmesi halk ağzında bir destan gibi

(52) Babamın hatıralarından (Henüz yayınlanmamış)

(53) Babamın hatıralarından (Henüz yayınlanmamış)

(54) C. Genşin, Altı Batır s-23

söylenmiştir.Geni,Ş.T.İ.C.' kurulunca,sözde Gulca savcılığının başkanı olarak görevlendirildi.Doğu Türkistan Çin komünistlerince istila edilirken, Geni ailesi ile beraber zorla Sovyetlere götürüldü.

Ekber (1917-1944),babası İsbuşın 1928'de Çin hükümetince idam edilmiştir

Saldırgan ve gözüaçıklığı ile meşhur,Kazak Türklerinden olan İsbuşın'un oğlu. Gulca şehiri için girişilen savaşta Ekber kardeşi Seyit ile beraber şehit düştü.Ekber'in yine bir kardeşi Navan' da bu savaşlarda bir kahraman olarak çarpışmıştı.Fakat o savaştan diri çıktı.Çin komünist istilasından sonra ,Navan yakalanarak uzun zaman hapis ve kamplarda kaldı.

Grigori Mamintof :

İli vilayetindeki Beyaz Rus topluluğunun en zengini ve en itibarlısı. Ziku ve Arsalang'da bal arısı yetiştirme ve hayvancılık çiftliği vardı.Üstelik Nılki'da ve Gulca'da evi bulunup,yazda çiftliğinde,kışta şehirde yaşıyordu .Fatih isyana başlarken ,Ziku ve Arsalang'daki Rusları da bu işe sokmak amacıyla,Grigori Mamintof'u aracı olarak Ruslara göndermiştir.Fakat Grigori, Rusları Fatih'in aleyhine kışkırtmıştır.Çin hükümeti Fatih'in hareketini "Altı Haydut" hareketi diye adlandırmış ise,Ruslar bu hareketi "Altı Tatar" hareketi diye nitelendirmişlerdir.Grigori ,Çin komünistleri Doğu Türkistan'ı istila ettiği sırada,bir yolunu bulmuş,Şanhay'daki İngiliz konsolosluğuna sığınmış ve oradan da İngiltere'ye gidebilmiştir.Duyduğuma göre ,o,İngiltere' de bir müddet radyo stasyonunda çalışmış.

İli'deki Beyaz Ruslar,Fatih'in arkasındaki Sovyetleri açık anlamışlardır. Bu yüzden Grigori başta olmak üzere,Ziku ve Arsalang'daki Ruslar,Fatih'in faaliyetine katılmaktan kaçınmışlardır.Hetta bazı Ruslar,ayaklanma teşebbüsü içindeki bazı Türkleri alay ederek şöyle demiş : "Sen ölürsen şehitsin,kalır-san gazisin.Ölsen de fayda,kalsan da fayda,peki bana ne?! "

NILKI İSYANI ÖNCESİ YAPILAN İLK GİZLİ TOPLANTI

Bilinen ilk gizli toplantı hakkında, Cihangir Gensin'in "Altı Batır" isimli yazısından alınmış olup aynen veriyorum(55)

"Fatih çiftliğindeki normal döşenmiş bir odada, tek başına bir o tarafa, bir bu tarafa yürüyor. Fatih,

-Yeter artık, yüzyıllardan buyana çektiğimiz zulümler. Biz onüçbuçuk milyon halk, beş on çapak Çinlinin demir parmakları arasında, örümçük ağına düşmüş sinek gibi, bir oyana, bir bu yana vurularak, çare bulamadan, neticede açtan ölmek üzereyiz... Hayır, olamaz, bu mümkün değil.... Evet, ben bu zülma tahammul edemiyorum. Tevekkül, büyük bir nehre olta atıyorum. Onüçbuçuk milyon insanın baht ve saadeti için. Ben kendimi, işte o oltaya olta yemi olarak takıp, nehrin derinliklerine dalıyorum. Ya beni bu büyük nehrin acımasız, şiddetli dalgaları yutsun, veya benimle beraber ismi tariha geçebilecek, unutulmaz bir büyük şans balığı su kıyısına çıksın.

Keydin ve Cakanbay'lar gelmiş, hal hatır soruyorlar. Cakanbay,

-Fatih Bey, keyfiniz nasıl, işsizlik sıkıcı değil mi ?

Fatih,

-Allaha çok şükür, Yerli Mal Şirketi'nden ayrılmakla bir türlü rahata kavuşmuş oldum.

Leydin,

-Fatih Bey, ağabeyiniz Sadık Bey'den haber var mı ?

Fatih,

-Hayır, hiçbir haber yok, o, işte diri diri cehenneme atılmış insandır, bilmen sağ kurtulabilir mi ?!

Cakanbay,

Fatih Bey, Kanatbek ve Orazkan'lar henüz gelmemiş, belki onlar gelene kadar bazı hususlar hakkında konuşarak otursak, ne dersiniz ?

Fatih,

-İyi olur, konuşalım.

Cakanbay,

-Dün siz idarede bir konu hakkında söz başlamıştınız,sözün sonu kesildi, ben tam anlayamadım.

Fatih,Leydin'e hitap ederek,

-Siz Arbinsumul(56) içindeki en itibarlı,güvenilir insansınız.Sadık ağabeyim ile de 15 yıldan buyana bir anadan doğmuş kardeş gibi,alış veriş yaparak iyi geçinmiş ediniz.

Leydin,

-Teşekkür ederim,ağabeyiniz gibi siz de benim dostumsunuz,bir birimize yabancı değiliz,çekinmeyin,söyleyebilirsiniz.

Fatih,Cakanbay'a hitap ederek,

- Siz de benim 10 yıllık sırdaşınısınız.Sizleri buraya çağırmanın sebebi, büyük ve çetin bir mesele için idi.

Cakanbay,

-Çekinmeyin,hen büyük ,hen çetin nasıl bir meselemiş o,duyalım.

Fatih,

- Evet,ben ilk olarak Allaha ve sonradan da sizlere inanıyorum.sırlarımı elbette düşmana aşikar etmessiniz.

Cakanbay,

-Allah kurusun,bizim vihdanımız hiçbir zaman ihaneti kabul etmez ...

Konuşmalar devam ederken,yalnız Orazkan Akalakçı geliyor,Kanatbek Akalakçı'yı görmediğini söylüyor.Fatih,

-Biraderler ! Bizim bu toplantıda yabancı yok. 10 - 15 seneden buyana hepimiz aynı kaderi paylaşıp,beraber yaşayıp geldik.Biraderler,malumunuz ki, biz yüzyıllardan buyana kan içici callatların eli altında ezilip,hayvan gibi,bin türlü zorluklar içinde,hayatınızı zorla sürdürmekteyiz.Milyonlarca halkımız,bu kan içici Çinlilerden tamamen bıktı.Halkımızın ümidi elbette kesilmemiştir.Bu ümit de şu,bu zülumdan kurtulmak.Bir zalim hükümetin

(56)Nılkı yöresindeki Moğolların mensup olduğu,Moğolların bir boy ismi.

devamlı yaşama hakkı yoktur.

Cakanbay,

-Fatih Bey,meselenin tam anlamı ile açıklanmasını istiyoruz.

Fatih,

-Malumunuz,mesele çok açık,ben sizi bu meseleyi halletmenin yollarını aramak için maslahata çağırdım .

Cakanbay ,

-Evet söyleyin,devam edin,eger bir şübheniz varsa,konuyu kapatın.

Orazkan,

-Hayır,devam etsin,damlaya damlaya göl olur,bu çoğunluğun elinden gelen bir iş ise

Fatih,

-İşte beni Orazkan Akalakçı anladı Benim amacım çoğunluğun amacıdır Mesela , bu zalimlerin tûzağından kurtulmanın yollarını aramaktır.Bu mesele-
de Kanatbek Akalakçı'nın aramızda bulunması önemli idi.

Leydin

-Biraz sabır edelim,belki gelebilir,o başından çok işler geçiren,akıllı adam,onu bekleyelim .

Artık,Kanatbek de gelmiş,selamlaşıp hep beraber oturuyorlar.Kanatbek,

-Kusura bakmayın,geciktim,Şengen(Kaymakam)göndermedi,yok var iş ile meşgul etti.Zorla kurtulup çıktım.

Fatih,

-Kanatbek Bey,meseleyi git gide anlarsınız,şimdi o gelecekteki korkunç-
lu pılanlara geçelim.

Kanatbek,

- Fatih Bey,ben sizin bu sözlerinizden hiçbir şey anlamadım.Korkunçlu pılanlar diyorsunuz,korka korka pılanlar yaparak baş ağrıtmaktansa,sakin evimizde yatsak olmaz mı ?!

Fatih,

-Hayır,yeter artık.Bütün dünya halkı hukuk için inkılap yolu ile kan döküp,canlarını feda etmekte iken,bizim onüçbuçuk milyon halkımız ne zamana kadar bu zulmu kabullenebilir ?! Benim fikrim,bu zalimlere karşı halkımızı talim terbiye yolu ile ayaklandırıp,bu istibdat hakimiyeti kökünden söküp atmaktır.Bu hakta ümidim büyüktür .

Kanatbek,

-Benim kanaatıma göre,bu fikir yeterince doğru değildir.Dağ taştaki Kazak ve Moğolu terbiyeleyip yararlı hale getirince,saç sakallarınıza kar yağıp,kafanız oynar .

Fatih,

-Hayır,öyle demeyin akalakçı ! Dağ taştaki Kazak ile Moğolun elinden her şey gelir.Çünkü onlar şehir halkına nisbeten daha çok eziyet çekmiştir. O sebepten ben , dağ halkına inanıyorum.Kanatbek Akalakçı, siz Kızayların itibarlı,sevilen insanısınız,halkınız içinden kahramanlar yetiştirebilirsiniz

Kanatbek,

-Kızayların içinde benden başka Orazkan da var ya ...

Orazkan ,

-Evet,elimizden geleni yaparız,ama sonunda, el ve ayağımıza zencir vurulursa,o zaman ne yaparız ?

Fatih,

-İnkılap kahramanları zencirden korukmaz,bir de,5-6 çapak Çinli milyonlara zencir vuranaz .

Cakanbay ,

-Fatih Bey'in sözü doğrudur. Kahramanlar zencirden korukmaz.Bakınız, Çar Padişahının kamçısından kan damladığı devirde de,ona karşı ayaklandılar. Sonunda onu kökünden koparıp attılar .

Leydin,

-Öyle,öyle korkmanın lüzümü yok.Çoğunluk her şeye muktedirdir.

Fatih,

-Evet, Ükürday, siz Moğolların, Cakanbay siz Albanların en büyüklerisiniz. Çok yakında halkınız içinden Çinlilere karşı meydan okuyan kahramanlar yetiştirebilirsiniz.

Cakanbay,

-Ben bu yolda canımı feda ettim. Milyonların bahtı için savaş alanında ölsek şehit, kalsak gaziyiz .

Fatih,

-Camaat, şimdi fikir birliğine gelmiş gibiyiz, bir ant yazarak, imza atıp, muhur bassak, ne dersiniz ?

Cakanbay ,

'Evet, bu çok önemli, hepimiz imza atıp muhur basalım.

Cakanbay aşağıdaki antı yazmaya başlar :

10.5.1943 günü, aşağıda imza atan :Fatih, Cakanbay, Orazkan, Kanatbek, Leydin işbu antı yaptık. Kan içici istibdat Çin hükümetine karşı milyonlarca halkımızı inkılabi ruh ile terbiyeleyip, yakın bir zamanda bu hakimiyeti kökünden koparıp, yerine Azat Şarki Türkistan Cumhuriyeti"ni kurmak için viydanla söz veriyoruz. Aynı zamanda bir birimize kast etmemek için, Allahın kelamı ile ant içiyoruz.

Kanatbek bu anta damgam yok bahanesiyle muhur basmaktan kaçınıyor".

Toplantıdan sonra ,Kanatbek bu konuyu hükümete ihbar ediyor. Fatih, başka birisinin vasıtasıyla durumdan hemen haberdar olup, Nilki'dan kaçıyor. Leydin zehir içip ölüyor. Cakanbay ve Fatih ile yakın ilişkisi olan Moğol Cambı Giski(57) gibi bir kısım insanlar Çin hükümetince yakalanıp hapse atılıyor. Fatih'in yakalanmadan hemen zamanında kaçabilmesi, şübhesiz, hükümet müesseseleri içindeki gizli haber alma imkanlarına Fatih'in sahip olabilmesidir(58)

(57)C.Genşin, Altı Batır s-25

(58)C.Genşin, Altı Batır s-26

FATİH NİLKİ'Yİ ELE GEÇİRİYOR

Fatih nereye gitmişti ? Gulca'daki Sovyet konsoloslukuna mı veya direk hududu geçerek Sovyetlere mi sığındı ? Onun bir seneden fazla zaman içinde nerede bulunduğu ve ne yaptığı açık bilinmiyor. Ancak, Ağustos 1944'de Sovyetlerden iki ata 14 tüfek yükleyip (59) Nilki'nın kuzey batısındaki Ilastay dağlarında ortaya çıktı. Nilki nahiyesine tabi Ilastay isimli iki yöre vardır. Birisi doğuda, "aş nehrini oluşturan bir nehircik ismi ve onun çevresi . Bu yöre Nilki'dan tehminen 60-70 kilometre doguda. İkinci bir Ilastay, işte Fatih'in 14 tüfek ile gelip üs kurduğu yöre. Bu yöre Nilki'dan tehminen 20-30 kilometre kuzey batıdadır. Bu yöre sarp dağları ve uçurumları ile meşhurdür. O sebeptendir ki, buralar sadece koyun ve keçi yaylasıdır. Doğudaki Ilastay ise daha yassı, siğır ve yalkı yaylasıdır.

Bu dağda ,Fatih, Refik, Hemit (Fatih'in ağabeyi Sadık'ın oğlu), Geni, Ekber, Seyit'ler başta olmak üzere isyancıların karargahı kuruluyor. İşte, Türklerce "Altı Batır", Çinlilerce "Altı Haydut", Ruslarca "Altı Tatar" denilen isimlerin sahibi bu altı kişi idi.

Fatih'in bir senelik kayıptan sonra, Nilki civarında aniden hasil olması, hükümet için de, halk için de, tesirli bir süpriz oluvermişti. Hükümet Fatih kaçtıktan sonra, onu halka, suçlu ve borçlu olarak gösterip, onun bir daha gelececeğini söylemişti. Halk arasında : " Fatih, Yerli Mal Şirketi'ne çok borçlu mış, üstelik o, domuz eti de yiyormuş" (60) lafı dağılmıştı .

Fatih Ilastay dağına yalnız silahla gelmemişti. Kendisiyle beraber, hazırlanmış teşvikat verakaları ve kumaş getirmişti. O zaman bir metre pamuk Rus kumaşının fiyatı bir koyun fiyatı ile beraber olmuştu (61)

Fatih'in debdebeli halde Nilki yöresinde hasil olması, Çin mekamlarını

(59) R. Sadri, Aynı mecmua s-299

(60) Babamın Hatıralarından (Henüz yayınlanmamış)

(61) Babamın Hatıralarından (Henüz yayınlanmamış)

da ürkütüvermişti .Nilkı'nın Eski Bazar(pazar) denilen mahallesinde saklanan Fatih'in çoluk çocuğu(62) Gulca şehrine götürüldü.Ürümçi'den aslen Gulcalı olan,Çin Müslümanlarının en soylusu Liu-Bin-di'yi İli vilayetinin emniyet işleri sorumlusu olarak Gulca'ya gönderdiler.Mükümet her yerde ,bu "Altı Haydut"a karşı halkı uyarıyor ve onların çok yakında yok edileceği hakkında söz veriyordu.Umumen hükümet telaşlı,halk ise merak içinde idi .

Nilkı'daki Çin hükümeti,İlastay'daki isyancıların karargahına sayıca 400 kadar savaşçı göndermiş.Bu 400 kişinin 100 kadarı silahlı Çin askeri olup,kalanları kalabalığı çoğaltmak için zorla götürülen silahsız Uygur, Kazak,Moğl'lardan oluşan Nilkı halkı imiş.

Bu ilk çarpışmada Nilkı polis idaresinin önemli şahsiyetlerinden Tu-sa öldürülmüş.Yalnız Tu-sa'nın ölümü ile sonuçlanan bu hadise,gerçekten şaşırtıcı bi "mucize"idi. En değerli insanını kaybeden Çin askerleri,Tu-sa'nın cesedini alıp,bir hüznün içinde dönerken,halk için bu hadise,çeşitli yorumlara yol açıyordu.Çünkü Tu-sa zalimliği ile tanınmış bir şahsiyetti.Evet, "Fatih Resulullah zamanından buyana çelik sandık içinde saklana gelen mükaddes beyaz bayrağı açmada haklı olduğu gibi,bu savaşı kazanmada da d ,haklı olacaktır.İşte bu hadise (Tu-sa'nın ölümü) onun singesi " . Böylece Fatih, halkın dini ve mucizeler hakkındaki inançlarından başarılı halde faydalanmaya başlamıştı .Artık git gide,Nilkı için yapılması gereken umumi taarruzun şartları hazırlanıyordu.

6.10.1944'de ,sabah,oradan buradan atılan tek tük tüfek sesleriyle beraber Fatih'in iki aydır dağ taştan topladığı süngü,kılıç,balta ile donatılmış ordusu Nilkı'ya girmişti.Geni,Ekber, Hemit başkanlığındaki üç ekip,Nilkı'nın üç tarafından aynı zamanda girmişler(63) .Nilkı'daki Çin memurleri ve

(62)Fatih'in Mecit isimli oğlu ile ben yaşıttım.İkimiz arkadaştık,Kaş nehri-

ne beraber balık tutmaya da gitmiştik.Bu arkadaşlığımız ,Fatih kaçtıktan sonra da devam etmişti.Fatih ailece Batı Türkistan'a göç ettikten sonra,Mecit Alma-Ata yöresinde bir gölde boğularak ölmüş.

(63)C.Genşin,Altı Batır , s-65,66.

silahlı kuvvetleri Eski Bazar mahallesi tarafındaki sinama salonu ile polis idaresine toplanmışlardı. Hemit polis idaresi kapısı üzerinden bir bomba atmış bu bombayı Şüngen'in(Şüngen,Çince -polis komisarı anlamındadır)kadını olan Lida(Rus kadını,o zaman Rustan kadın alan Çinlilerin sayısı bir hayli vardı) sokağa geri atmış,aynı bombayı Hemit geri atmak üzere eline alırken,bomba Hemit'in elinde patlamış.Ağır yara alan Hemit,hemen Ilastay'daki karargaha geri götürülmüştür(64)

Sinama salonu Geni tarafından ateşe veriliyor.Yangın içinde kalan Çinliler,salon kapısını açıp,bir korşun sıkmadan,silahlarını bırakıp,teslim oluyorlar.Teslim olan Çinliler,Müslüman olacaklarına söz verip,canlarına dokunmamaları için yalvarıyorlar.Ne kadar yalvarsa bile,kaymakam ile polis idaresi başkanı hemen yerinde vuruluyor.Bir bölüm mesul Çinli memurler hapis ediliyor.Nilki tamamile ele geçirildikten sonra,isyancıların Ilastay'daki karargahı Nilki'ya taşınıp,Nilki'daki Yerli Mal Şirketi'nin binasına yerleşiyor.Bu bina,Ş.T.İ.C. kurulup,Fatih Nilki'ya kaymakam olunca,ona hususi ev olarak verilmişti .

Fatih,Nilki'nın ele geçirildiği gün öğleden sonra,bir kahraman gibi,çevresinde bir sürü insanlarla beraber,Nilki'nın kuzeyinden güneyine uzanan büyük cadde üzerinden yürüyerek,her kapı önüne çıkıp seyreden halkı selamlayarak,büyük caddenin en güney ucuna yerleşen Yerli Mal Şirketi'nin binasına geldi.Bizim evde ,bu caddede idi.Annem ve babamla beraber ben de, onları bir hayacan içinde seyretmiştik.İslam simgesi olan beyaz bayrağı,Türklük simgesi olan ay yıldızlı yeşil bayrağı ilk defa o zaman görmüştüm.İşte o gün (6.10.1944)Nilki'da Ş.T.İ.C.nin ilk muvakkat hükümeti kurulmuş oldu.Bu hükümet namına hapis edilen Çinliler,birer birer sorguya çekilmeye başladılar.

Fatih'in yerleştiği Nilki karargah binasının iç salonu şöyle döşenmişti

Salonun sağında ve solunda iki kapı,salonun kuzeye bakan duvarında üç pencere . pencere dibinde masa,sol taraf duvar dibinde bir keravat,salonun ortasında . yine bir iş masası,karşıdaki pencerenin üstüne, "LEİLEHA İLLELLAH MUHEMMEDUN RESULULLAH",diye yazılan ak bayrak asılı idi(65)

Bu islam bayrağı ve isyancı ekiplerin seslendiği "Allah yar,Allah yar, din islama kuvvet ver" diyen şarkıları, Çinlilere de o kadar şiddetli tesir etmiş ki,sanki islamiyet Nilki'da yeniden doğuyormuş,sanki her kafiri müslüman yapıyormuş gibi,bir kısım Çinliler canları için , kendilerini sünnet ettirdiler.Bu hakta babamın aracılığı ile duyduğum bir enterasan hadiseyi burada nakletmek istiyorum :

6-8 kilometre kadar Nilki'nın batısında Taşdavan denilen derede Aleksisimli bir değirmenci Rus vardı. O babamın iyi arkadaşı idi.Biz buğdayımızı onun değirmenine götürüyorduk.Fatih Nilki'yı ele geçirdikten sonra,elinden iş gelen,silah kullanabilen kimseleri topladığı sırada,Aleksi'ye de silah verip,Çinlilere karşı cepeye götürmüş.Biraz sonra bahsedeceğiz,Fatih Nilki'yı terk edip ikinci defa kaçarken,Aleksi kaçmadan evinde kalmış.Tekrar gelip Nilki'yı ele geçiren Çinliler,kendilerine karşı silaha sarıldığı suçu ile,Aleksi'yi yakalayıp, sorguya çekmişler.Aleksi'yin Çinlilere verdiği cevap şu : " Fatih'tan korkup siz Çinliler,kendinizi sünnet ettirirken,ben de Fatih'tan korkup,eline silah almıştım.Şimdi o silahı bıraktım,kurtuldum. Her şey eskisi gibi.Peki siz ? O eksigi nasıl doldurabilirsiniz ?! " demiş. Cesur yürekli , doğru sözlü bu adam karşısında etkilenen Çinliler ,onu hemen salıvermişler .

Fatih Nilki'yı ele geçirdikten sonra,Nilki'nın emniyeti için,düşmanın gelebileceği geçitlere savaş ekipleri gönderdi.Büyük bir ihtimalle,Gulca'dan düşman kuvvetleri ,Kaş nehrinin kuzeyinden,Gulca ile Nilki'nın ortasındaki Mezar köyü üzerinden gelebilirdi.Gulca-Nilki arasındaki her zaman kullanılan normal ulaşım yolu burası idi.Bu Mezar geçidine Geni gönderildi.En önemli

olan bu geçide Geni'nin gönderilmesinin sebebi şu idi :

1.Genî o yörenin insanı,Kaşlı,yani Kaş köyünden.Kaş,Mezar,Tokay,Suptay denilen köyler,hep bir birine yakındır.Genî bu yöreyi,yeri,suyu,taşı ve halkı ile çok iyi biliyor.

2.Fatih'in hareketi ortaya çıktıktan buyana,Mezar halkı bu harekete bir türlü şübhe ile bakmışlar.Genî : "Mezar ^{halkı} güvenilir değil"(66) diyor.

3.Düşman kuvvetleri büyük bir ihtinalle,direk ve kolay olduğu için,Gulca'dan bu yol ile gelebilir. Genî ise en cesur komutan. Bu hükmü daha sonraki şiddetli ve çetin çarpışmalar daha iyi isbat edecektir.Gulca,Süydüng ve Cing'larda devam eden ölüm kalım savaşlarında,Genî birkaç yerinden yaralanıp,ölüm tehlikesiyle karşılaştığı sırada,tedeva ettirmek için onu Alma-Ata şehrine götürmüşlerdi .

Burada Genî'nin "Mezar halkı güvenilir değil"dediği hükmünü biraz açıklamak yerindedir :

Fatih'in hareketine önce yalnız Mezar halkı değil,genellikle mahalle sakinleri şübhe ile baktılar.Fatih,Nilkı'da 27 gün kalıp,Araltöbe'den gelen Çin ordusu karşısında,Nilkı'yı tekrar terk ettiğinde,Fatih ile beraber,ancak kendisiyle beraber gelenler kaçmıştı.Mahalle halkı yine yerinde kalmıştı. Çünkü Fatih'ta ve onun çevresindeki Genî,Ekber,Seyit,Navan ve Refik gibi kimselerde tam anlamı ile halka lider olabilecek vasıflar yoktu.Onlar akıllı ile,iyiliği ile halka tanınmış insanlar değildi.Onlar ancak halk nezdinde bir kahramandı.Fakat lider değildi.Onlar bir anlamda,hükümetin dediği gibi "Haydut"tu.

Fatih'a önce silaha düşkün,kumaşa şehir halkına nisbeten daha çok ihtiyacı olan,bir de dünyadan habersiz,işin sonunu anlamayan,dağdaki Kazak ve Moğollar yanaştı.Zaten Fatih da bu gerçeği anlıyordu.Dağ halkını cüşturan en önemli faktor şu idi ki,genimet almak.Nilkı'ya giren dağ halkı çarşıdaki dükkanların kapılarını kırarak,alabildiğine eşya taşınmışlar.Bu yağmada , yalnız Çinlilerin değil,yerleşik Uygur ve Çin müslümanlarının da dükkanları yağmalanmıştır.

Yerleşik mahalle halkı tabii böyle faaliyetlerden hoşlanmazdı. Türkçülük ve Müslümanlık üzerine kurulan teşvikatlardan ise, ancak yerleşik halk ve az sayıdaki aydın zümre etkilenebilirdi. Fakat bunun için de henüz zaman erkendi. Ortada güvenilir bir şey yoktu. Bir kimse yoktu. Rusların büyük din adamı ve kabiliyetli hatip Alihan Töre'yi bulması boşuna değildi. Ama henüz Nilki yöresinde Alihan Töre'nin ismi bilinmiyordu.

Evet, 1944 ve 1945'lerdeki dünya vaziyeti gereğince, Ruslar bu bölgeye çıplak halde giremezdi. Fatih'in peşindeki Kazak ve Moğolların faaliyeti ise, ancak "zülma karşı halkın ayaklanması" gösterişini verebilirdi, fakat bir işe yaramazdı. O halde, tam anlamı ile iş yapabilen, zülma karşı halkın ayaklanması biraz daha ileride idi.

Düşman kuvvetlerinin Nilki'ya gelebileceği ihtimali olan ikinci yol, Basilgen(Kafa asılan) deresi idi. Bu sarp dağlar arasındaki, Gulca ile Nilki'yı bağlayan, Kaş nehrinin güneyindeki, Mezar köyünün güney istikameti olan sadece atların geçebileceği bir geçitti. Kaş nehri Basilgen geçidi ile Mezar köyü arasından akıyordu. Kaş nehri daha biraz güney batıda İli nehrine döküyordu. Ekber, Seyit, Navan bu üç kardeş bu yörenin insanları idi. Ekber başta olmak üzere bir savaş ekibi bu yöreye gönderildi.

Düşman kuvvetlerinin Nilki'ya gelebilecek ihtimali olan üçüncü yol Töte geçidi idi. Nilki'nın güney doğusunda, yani Kaş nehrinin güneyinde, Nilki'dan tahminen 20 kilometre uzaklıkta yerleşen Karatöbe(Kara tepe)denilen bir Kazak köyü bulunup, bu köy Töte geçidinin ağzına yerleşmişti. Töte geçidi ise, Kaş nehri ile Künes nehrini ayıran yüksek dağ silsilesinin üzerindeki yüksek bir geçitti. Eger Çin kuvvetleri Künes nehri başındaki Araltöbe nahiyesinden, yani Nilki'nın doğusundan, Nilki'ya gelmeyi düşünürse, ancak bu geçit üzerinden gelebilirdi. Bir ihtimal, eğer Ürümçi'deki Çin hükümeti, dağ yolu ile Nilki'ya takviye kuvvetleri göndermeyi düşünürse, bu yol, Araltöbe, Künes, Töte geçidi, Karatöbe köyü ve sonunda Karatöbe ile Kalmak Küre'yi ayıran Kaş nehri geçidinden geçilerek Nilki'ya ulaşılabilirdi.

Fatih bu Töte geçidine,Nilkılı Tursun Şangyu'yı(Şangyu,Muhtar gibi bir ünvan ismi)gönderdi.İsyancıların Karatöbe'deki ekibinin görevi,düşman kuvvetleri ile çarpışmak değildi.Sadece gelme ihtimali olan düşmandan Nilkı'daki karargahı uyarmaktı .

Nilkı isyancılar tarafından alındıktan birkaç gün sonra,Gulca'dan iki üç defa bir uçak gelerek,Nilkı'nın üzerinde yüksekten dolaşıp geri dönmüştü.Bir defasında bir tane bomba atmış idi. Bu bomba patlamamış,ancak Nilkı'nın benim de devam ettiğim ilk-orta okulunun bir sınıfının çatısını bozarak,yerde bomba kabı parçalanmış.

Nedense,Gulca'daki Çin karargahı,Nilkı'ya kuvvet göndermek için Basilgen geçidini seçmiş.Ekber Nilkı'ya büyük bir müjde getirmişti : 200 kadar Çin birliğinin yenildiği;2 mitralyoz ,70 tüfek,5000 den fazla kurşun ganimet alındığı;40 Çinli askerinin de esir alındığı övgüyle söyleniyordu(67). Böylece,Ekber'in peşinden koşan Basilgen halkı,sarp dağların üstünde taş toplamış,gizlenip dereden Çinlilerin geçmesini beklemişler.200 kadar Çin askeri geçidi geçerken,tepe tepeden onları taş yağmuruna tutmuşlar.Bu baskın galebesi Nilkı'da hayacan ve gurur uyandırmıştı .

Nilkı'daki Yeni Bazar denilen mahallenin bir köşesindeki Çinlilerin okulu,yapım ve tamir atolyasına çevirilmişti.Kışlık deri elbise,askeri üniforma,keçe çizme gibi askeri malzemeyi Nilkı'daki bütün imkanlardan faydalananak ,Nilkı'daki muvakkat hükümet bütün varlığı ile savaşa hazırlanıyordu. Babam da orada mali işlere mesul olarak çalışıyordu .

(67)C.Genşin, Altı Batır , s-112

FATİH NILKİ'Yİ TEKRAR TERK EDİYOR

2.11.1944 günü,Karatöbe'den Nilki karargahına,Töte geçidinden geçerek, Çin askerleri bize doğru geliyor,diye haber geldi.Artık Nilki'da 27gün(68) süren saltanat sona eriyordu.Nilki çok telaşlı gözüküyordu .

Fatih,Mezar yöresini korumakta olan Geni'yi hemen çağırıp,Kaş nehri geçidine giderek,geçitte Çin askerlerini engelleyip,zaman kazanma emrini verdi.Genî bir müddet geçitte Çin askerleriyle çarpıştıktan sonra,Fatih'in çekil emriyle cepeyi terk etti.İyi hatırlıyorum,akşamdan başlamış metralyoz ve tüfek sesleri bütün gece boyu devam etti .Bizim evde akşama doğru,aniden üç genç kadın hasıl oldu,akşam bizim evde kalacaklarmış.Annemin tanıdık yakınları idi .O kadınların birisi, 1945'de Türk kuvvetlerinin Muzart geçidinden geçerek,Aksu'yu ele geçirke hareketi sırasında,Aksu'da Çinliler tarafından kesilerek öldürülen şair Lütfulla Mütellip'in kız kardeşi Meyhan idi. Onlar, "Çin askerleri kadınlara tecavuz edecek" denildiği için korkudan bizim eve gizlenmeye gelmişlermiş.O günü yine babamın arkadaşlarından Hesen isimli bir Kazak misafirimiz vardı.O Kazak "kumalak" dediğimiz, 41 boncuktan fal açıyordu.Bazen vahimeli,bazen hayırlı sözler söylüyordu.O akşam,benim Çin kaymakam idaresinden eve getirdiğim defter kapağı da,bizim ev için vahimiyi arttıran bir mesele oluvermişti. Annem baba : "Bunları Çin askerleri görürse,bizi hükümeti yağmalamakla suçlu bulup,hepinizi öldürür,bunları niye getirdin ?! " diye kızıyordu .Biraz düşündükten sonra kapakları yok etmenin kolay yolunu buldular,onları birer birer sobaya atmaya başladılar.Dışarısı çok soğuktu,ama ev banyo gibi oldu.Bir taraftan fal açıyorlardı, öbür taraftan da kapağı sobaya atıyorlardı.Herkes ben de dahil endişeli olmamıza rağmen babam çok rahattı.Sanki hiçbir şey olmamış gibi,horlaya horlaya uyuyordu. Annem ara sıra babamı uyandırıp, "senin bu horlamalarından bıktım,oyan,sen de bir yarını düşünsene ?!" diyordu.Babam ise,"yarına ne olmuş,her günkü gibi Allahın yarını,Allahın istediğinden başka bir şey olamaz" diye tekrar uyuyordu .

Evet, sabah namaz vaktiyle tüfek sesleri kesilmişti. Nilki'ya giren Çin askerleri başkalarının kadın kızları böyle dursun, kapısına, bir dilim ekme- gine bile dokunmadan, sıkı bir intizam içinde, benim o defter kapağı aldığım kaymakam idaresine gelip yerleşmişler. O günü toplayabildiği insanları bir araya getirip, "Korkmayın, bizden hiçbir zarar görmeyeceksiniz. Bizi böyle bir sakinlik içinde karşıladığınız için teşekkür ederiz" demişler.

Nilki'nın güney doğusundaki, Künes nehrinin başına doğru sıralanan : Künes, Beştöbe, Araltöbe ve daha güney doğudaki Yultuz (Yıldız) ovası üzerinden at yolu ile Nilki Ürünçi'ye bağlanıyordu. Fakat, bu yol çok meşakkatli ve uzaktı. Töte geçidinden gelen bu 600 kişilik çağdaş silahlarla donatılmış Çin alayı, Ürünçi'den mi gönderilmiş veya daha berideki Araltöbe, Künes nahiyelerinden mi gönderilmiş , bu konu tam bilinmiyor. Fakat bu Çin alayının Nilki'da fazla kalmasına imkan olmadı. Nilki'da bulunduklarının dördüncü günü, öğleden sonra, aniden Nilki'yı terk ettiler. Bazı söylentilere göre, pişmiş hazır yemeklerine bile bakmadan hızla yola çıkmışlar. Çin alayı giderken, Fatih kaçmadan önce, Nilki'daki karargahının kapısını korumak için görevlendirdiği, -bu aklı anormal bir insandı, o Fatih kaçtıktan sonra da, Çin askerleri Nilki'yı işgal ettiği günü de, bu görevinden caymamış-paslanmış kalıplaşmış ellerine esir düşen kimseyi beraberlerinde götürmüşler. Bu aklı anormal insanın cesedi sonradan Gulca yolundaki Taşdavan geçidinde bulunmuştur (69) Yani Çinliler Gulca'ya acele giderken, onu yolda vurup gitmişler .

Nilki sahipsiz kalmıştı. Fatih geldiği sırada , kargaşalıktan, özel çıkar- ları için faydalanan tek tük insanlar, Çinliler gittikten sonra , kaçtığı yer- lerinden birer birer geri döndüler. Nilki'nın umumî sakinleri ise, Fatih'a da Çinlilere de özel bir ilgi göstermedikleri için, kendileri için de , özel bir durum düşünmemişlerdi .

(69) Babamın Hatıralarından (Henüz yayınlanmamış)

Kış bastırmişti.Nilki'da idik.Çok geçmeden,Gulca'nın alındığını,
Ş.T.İ.C.nin kurulduğunu duyduk.Bizim de Gulca'da iyi bir evimiz vardı,
akrabalarımız da vardı.1945'in Ocak ayı,ailece Gulca'ya taşındık.O zaman
Gulca'nın kuzey-doğu kıyısı henüz Çinlilerden kurtarılmamıştı.O Nilki'dan
gelen Çin alayı Gulca'nın kurtarılmasını zorlaştırmıştı. Gulca'ya geldiği-
miz günü ilk gecesi şiddetli çarpışmalar oluyordu,top seslerinden rahatsız
olduk,korktuk.Akrabalarımız : " Acele gelmişsiniz,Nilki'da biraz daha bekle-
seniz idi" dediler .

GULCA'NIN KURTARILMASI VE ŞARKİ TÜRKİSTAN

İSLAM CUMHURİYETİ'NİN İLANI

Fatih, Nılki'yı terk ettikten sonra, önce İlastay dağındaki eski karargahına geldi. Orada Hemit'in mezarını ziyaret etti. Ekip başkanları ile nevbetteki işler hakkında bir toplantı yaptı. Sonra İlastay karargahından ayrılıp Gulca yöresine doğru hareket etti. Artık İlastay karargahı tarihi görevini başarı ile tamamlamıştı .

Fatih, Gulca şehrinden 25 kilometre kadar kuzey-doğuda bulunan Turpan-yüzü köyüne gelip yerleşti. O bu köyde, önceden hazırlanmış planların sırasını, daha doğrusu emir beklemesi gerekiyordu.

Çoktan hazırlanmış unumi planın ilk kısmı olan "Çin zulmuna karşı dağ taştaki halk ayaklandı" fikrini hasıl etmek için girişilen Nılki hareketi, neticeli halde sona ermişti .

Yine sırada yapılması gereken şu işler vardı :

Gulca'nın doğu köşesine yerleşmiş Topudöng mahallesindeki hapishaneden Fatih'in çoluk çocuğunu kurtarmak lazımdı. Çok tehlikeli olan bu görevi Geni üstlendi. Geni bir gurup seçkin insanlarla, yıldırım hızı ile harekete geçip, bu görevi başarı ile becerdi. Ani bir hücumle hapishaneden kurtarılıp, Fatih'in yanına getirilen Fatih ailesinin fertleri şunlardı :

Fatih'in annesi Fatıma, kayın anası Gülkey, hanımı Gerife, oğulları : Mecit, Ferit Fayık, Kızları : Reise, Seide . Böylece Fatih, çoluk çocuğu ile sağ selim görmüş oldu(70)

Geni'nin , Fatih'in çoluk çocuğunu sağ selim kurtarabilmesi, gerçekten o zaman dillerde destan olmuştu. Hapishane görevlileri alarına geçmiş, aniden onları havadan birkaç uçak kurşun yağmuru ile takip etmiş. Ana hiçbir kazaya uğramadan, Geni bu görevi, sanki bir mucize gibi becermiştir .

Halk arasında Geni hakkında akıl almaz söylentiler söyleniyordu : Geni'ye

kurşun geçmezmiş, onun suretinden korkup titreyen Çinliler, ona karşı silahı kullanamıyorlarmış, Geni'nin Allah lütfu ile özel koruyucusu varmış. Evet, Geni bir destan kahramanı oluvermişti .

Nilki'nin alınmasından önce, Tu-sa'nın öldürülmesi ile, nasıl bir mucize, nasıl bir tesir yaradılmış ise, şimdi de Gulca'nın alınması için yine onun gibi , bir mucize , bir tesir lazımdı. İşte bu ihtiyacın kurbanı meşhur Liu-Bin-di oldu .Liu-Bin-di sabah evinden çıkıp(Liu-Bin-di'nin evi, Baş Polis idaresinin bulunduğu ,Gulca'nın batı kısmı sayılan Rusca Novigord-Yeni Mahalle- olarak adlanmış mahallede idi.Gulca'daki Tatarların ve Rusların en çok bulunduğu mahalle burasıdır)Baş Polis idaresindeki karargahına gitmek üzere iken,sokaktaki büyük ağaçların arkasına gizlenen ,Valudiye Aliksandrov isimli bir Rus tarafından vurulmuş ve cesedi bir müddet sokakta kalmıştır(71).

Fatih Turpanyüzünde Aliksandrov'dan haber,doğrusu emir bekliyordu. Telget(Talet),Ferit isimli iki kişi,Liu-Bin-di'nin öldürülmesi haberi ile Aliksandrov'un emrini Fatih'a iletmıştır(72)

"Bu zaman zarfında,Sovyetlerin Gulca'daki Borisov denilen konsolu, Gulca'da isyanı başlatmak için, kendisi muhtelif gurup liderleri ile temasa geçip pılanlar kurdu"(73)

Bu pılanların en önemlisi,meşhur Alihan Töre'yi ele geçirmek ve onun hüveyti,kabiliyeti hesabına halkı Çinlilere karşı ayaklandırmaktı .Peki Alihan Töre kimdi ? Onun hakkında kısaca şu bilgiyi vermek mümkündür: Alihan Töre,aslında Batı Türkistanlı olup, Özbek Türklerindendir.Doğu Türkistan'a 1923'de gelmiş olduğu ve Gulca camilerinin birinde hocalık yaptığı söylenmektedir. Onun Şin döneminde Aksu hapishanesinde 3-4 yıl hapis edildiği bilinmektedir.Alihan Töre'nin nutuklarını dinleyen insanların söylediklerine göre ,onun 1945-46'larda 55 yaşları civarında olduğu bilinir.Kısaca onun müstesna bir hatip,büyük bir din alimi olduğu açıktır.İşte bu adamın

(71)Babamın hatıralarından(Henüz yayınlanmamış)

(72)C.Genşin ,Altı Batır, s-149

(73)R.Sadri , Aynı mecmua , s-299

Allah ismine seslenmesinden sonra İli halkı gerçek bir cihat savaşını kabullenmiştir .

" 5 Kasım 1944'de cephane yüklenmiş 30 atlı bir gurup insan Sovyet-Çin hududu olan Korgas çevresindeki tepelik kırlardan Gulca'ya geçtiler.Onlar, 70 Alman yapılı tüfek,12 makineli tüfek,2 aydınlatıcı makineli tüfek,2 tank savar tüfek,1 aydınlatıcı top,1600 el bombası ve 80000 civarında cephaneye sahip idiler. Bunlar eskiden , Gulca'dan Sovyetlere kaçmış,orada bir müddet askeri talim terbiye almış insanlardı.Ekip lideri Aliksandrov başta olmak üzere,Sovyetlerin komandası altında Gulca'daki muhtelif guruplar ile beraber,Boşevik İhtilalinin yıl dönümü olan 7 Kasım'da umumî isyan başlattılar.Sovyetlerin konsol yardımcısı Borisov Nilki'daki ve Gulca'daki bu isyanların arasındaki ilişkiyi tertip etti.İsyancılar,Çin'in Gulca'daki ordu karargahı ile Baş polis idaresi karargahını ve hapishaneyi ele geçirmeye çalıştılar .

Nilki'dan gelen gurup,ikinci dereceli hapishane olan ,Topudöng mahallesindeki hapishaneye hücum ederek,burayı ele geçirdikten sonra,ordu karargahı üzerine hücum ettiler ve burada Gulca'daki gurup ile birleştiler .Aynı zamanda yani 7 Kasım sabahı ,Sovyetlerden gelen 15 atlı gurup,Baş Polis karargahını ele geçirerek,hapishanedeki mahkumleri kurtardı.Liu-Bin-di'yi işte bu günü vurdular"(74)

Topudöng'deki hareket sırasında Çin uçağının havadan isyancıları makineli tüfekle ateşe tutarak takip ettiği bilinmektedir.Çinliler,bir müddet direndikten sonra ,görülen kalabalığı Sovyet ordusu zannederek,üç sahada kendilerini korumayı pılanladılar.Ayranbak,Liyangşang ve havaalanı olmak üzere Gulca şehrinin kuzey-doğu kısmına yerleşip,Nilki'dan gelmekte olan birliklerini beklediler .

" 7 Kasım 1944 isyanının başlamasından itibaren,bu isyan komitesinin liderlik mevkiyini Alihan Töre üstlendi.Bu ilk merhaledeki bütün askeri

girişimler Sovyetlerden gelen Aliksandrov ve onunla beraber gelenler tarafından icra edildi. Bu isyan sırasında Fatih ve Refik başkanlığındaki 200 tüfek ve başka silahlarla silahlanmış 800 den fazla atlı insan 9 Kasım günü Gulca'ya geldiler. Aynı günü, Alihan Töre, Çin ordu karargahını ele geçirmeyi düzenledi. Şiddetli çarpışmadan sonra ,10 Kasım karargah ele geçirildi(75).

Gulca'daki askari karargah anlamına gelen,Çince "Si-Ling-Bu" denilen halk nezdinde, en heybetli, en güçlü bilinen, güneye bakan büyük kapısının iki kıyısında iki büyük arslan heykeli ve kapı önündeki asık suretli bekçileri ile , mazlum halk gönlüne dehşet saçan bu müessesenin düşmesi isyancılar için de ve Gulca halkı için de büyük bir moral kaynağı olmuştu. O andan itibaren burasını isyancıların karargahı haline getirdiler .İsyancıların karargahı hemen,120 kişilik bir güçlü birliği, Gulca'nın kuzey batısındaki Talkı geçidine gönderip, Ürümqi'den gelme ihtimali olan Çin birliklerinin önünü kesmeyi planladılar. Buradaki köprüler bozulmalı idi. Ama Talkı geçidi ile Gulca şehiri arasındaki Süydüng ve Küre'de yine Çin birlikleri vardı. İlk önce buradaki düşman birlikleri bozguna uğratılmalı idi(76).

" 12 Kasım 1944'de Gulca'daki isyan komitesi, Ş.T.İ.C.ni ilan ederek, muvakkat hükümet kurulmuş oldu. Alihan Töre Cumhurbaşkanı, Hakimbek Hoca(78) başkan yardımcısı olarak tayin edildi. Abdulrauf Mahdum(Uygur) resmi devlet sekreteri olarak seçildi. Enver Musabay(Uygur) maliye bakanlığına, Habip Yuniç (Türkiye'de tahsil görmüş Tatar) maarif bakanlığına, bakan olarak seçildi.

(75)R.Sadri , Aynı Mecmua , s-301

(76)R.Sadri , Aynı Mecmua , s-301

(77)Hakimbek Hoca, İli vilayetinin en büyük yer sahibi. Doğu Türkistan'daki

"Hoca" sözü, Türkiye'de kullanılan "hoca" sözünden anlam itibariyle farklıdır. Doğu Türkistan'da bu söz, meşhur bir soyu ifade etmektedir. Hakimbek Hoca işte bu meşhur soydan gelen, halk tarafından aşırı derecede sayılan kimse. Gulca şehrinin 30 kilometre kadar kuzey doğu sundaki Çulakay köyünün bütün toprağı eskiden ona aitmiş. Halk arasında onun , yüksek kişiliği ve fakirlere acı duyan iyi kalpli insan olduğu söylenmektedir.

Adalet bakanlığına Muhiddin Hoca ve Muhammedcan Mahdum tayin edildi.İhtilalin işte bu noktasından başlayarak,Ahmetcan Kasimi hükümet kadrosunda önemli derecede rol oynamaya başladı"(78).Burada Ahmetcan Kasimi hakkında kısaca bilgi vermek icabediyor.

Ahmetcan Kasimi 1914'de Doğu Türkistan'ın Gulca şehrinde , fakir bir Uyгур ailesinde dünyaya gelmiştir.Babası Nadir Ahun ayakkabıcısı.Nadir Ahun 1920'de zamansız vefat edince,6 yaşındaki Ahmetcan Kasimi annesiyle beraber Yarkent(şimdiki Sovyet sınırları içindeki Panfilov)şehirindeki dayısı Mensur'un yanına taşınmışlar. Zeki çocuk Ahmetcan Kasimi,ilk,orta ve liseyi Alma-Ata ve Taşkent şehirlerini bitirip,üniversite tahsili için Kazan şehrine varmış.Kazan Üniversitesinin Dil-Edebiyat ve Siyasi-İktisat Fakültelerini bitirdikten sonra Orta Asya Devlet Üniversitesi'nin Tarih Fakültesinde Deken olarak çalışmıştır(1938).Ağustos 1941'de Çöçek hududundan Doğu Türkistan'a geçerek İli vilayetindeki akrabaları ile kavuşmuş.Ama çok geçmeden 1942'de Şın-Şi-sey tarafından yakalanıp Ürüñçi'ye götürülmüş.Şın-Şi-sey'in yerine U-Cung-şın tayin edilerek , Doğu Türkistan'daki gergin veziyeti yatıştırmak için çabalanan Çin hükümeti,Ürüñçi hapishanesindeki 700'den fazla siyasi mahkumleri salıvermek zorunda kalmıştı.İşte o zaman Ahmetcan Kasimi de hapisten çıkarak, Ekim 1944'de Gulca'ya geliyor(79)

Bu muvakkat hükümetin 5.1.1945 günü ilan ettiği hitapname şöyle idi:

- 1.Doğu Türkistan topraklarındaki Çin egemenliğini ebedi yok etmek.
- 2.Doğu Türkistan halkının beraberliğine esaslanmış gerçek,azat ve mustakil cumhuriyet kurmak .
- 3.Doğu Türkistan iktisadını her yönü ile kalkındırmak için,hususı sanayi tarım,hayvancılık ve hususi ticaret işlerini kalkındırmak ve halk iktisadını yükseltmek .
- 4.Doğu Türkistan halkının çoğunluğu İslam dinine itikad ettiği için , bu dini desteklemekle beraber başka dinleri de himaye etmek.
- 5.Dini - Maarif ve sağlık işlerini geliştirmek.
- 6.Dünyadaki bütün demokrat hükümetler ile,hususen bize komşu olan büyük

Sovyet hükümeti ile dostca geçinmek , yine Çin hükümeti ile de siyasi ve iktisadi ilişkilerde bulunmak .

7.Doğu Türkistan hükümetini ve barışı korumak için Doğu Türkistan'daki bütün milletlerden müteşekkil olan güçlü bir ordu kurmak.

8.Banka,posta-telegraf,orman ve maden gibi zenginlikleri tamamen hükümet eline almak.

9.Makan düşkünlüğü,ırkçılık ve rüşveti yok etmek(80)

" Bu yeni teşekkül eden cumhuriyetin liderleri,derhal görevlerini alarak, Çin'in Gulca,Süydüng ve Küre'deki istihkamlarını kuşatmak için tesis ve yerleştirme işlerine girişti .Yaklaşık 1000 kadar kişi Sovyetlerle olan askeri yolu açık tutmak için,hudutteki Lavsugung ve Çimpangza'yı işgal etmek için gönderildi. Buradaki iki büyük kuşatma sırasında , Çinliler yerlerini terk ederek sabahdan kaçtılar.Birkaç yüz yerli halk isyan ordusuna katılarak, Korgas hududunu kontrol ettiler.İşte bu esnada,güçlü silahlarla donatılmış Polinov başkanlığındaki 300 kişilik Sovyet ordusu Süydüng ve Küre'ye gönderildi .Amaç buradaki Çin'in 1200 den fazla askeriyle muhafaza edilen kaleyi ele geçirmektir.General Polinov'un bölüğü milli Çin kalesini 120 mm havantopu ile bombalayıp,Çinlileri ağır zayata uğrattı.Ateş altına alınan Süydüng'deki Çinliler zorla teslim alındı.Nogutnov komutasındaki ilk Süydüng alayı burada ele geçirilen Çin silahlariyle donatıldı.İşte ayaklanma bu noktaya

(78)R.Sadri ,Aynı Mecmua , s-301

(79)İli Tarih Matiriialliri , 2 ,Cunggu helk siyasi meslihet kengişi İli

Kazak Aptunun oblastlik tarih matiriialliri tetkikat komiteti, s-1,2,3,4

(80)Uygurlarning Kiskiçe Tarihi,Cunggu penler akademisi milletlerni tetkik

kiliş inistituti Şin Cang az sanlik milletlerning,cemiyet tarihini tekşürüş gruppisi teripidin tüzüldi. s-101

geldiği sırada,Çin'in Ürümqi'deki karargahında bir pılan geliyordu. Bu pılana göre,Çin'in 7.Tümeni dağ geçidi olan Talkı,Açalı,Kögerçin ve Kökçuku üzerinden Gulca'ya gönderilecekti.Talkı geçidi Süydüng alayı tarafından müdafaa ediliyordu,ama açalı,Kögerçin ve Kökçuku'yu müdafaa etmek zordu.Ihtilalin askeri karargahı,Açalı,Kögerçin ve Kökçuku'yu korumak için Fatih'ı 800 kişilik bir ekip ile görevlendirdi .Geni Buratala bölgesine gönderildi.Onlar Daşügür-Aksu dağ geçidi üstündeki Arasan'da ,çapraz mühasara yolu ile Bökam-bal'da duran Çin birliklerini ele geçirdi ve 8 makineli tüfek,290 tüfek etttiler.Burada 250 kişilik bir Çin birliği yok edilmiş oldu.İstiklalcilerin bu kuvvetli hareketlerine cevap vermek için,7000 askerin başında General Şi-Ping,Dahiyangzı'nın sol tarafından Gulca'ya ilerlemek amacıyla 12.1.1945'de Talkı,Açalı,Kögerçin ve Kökçuku dağ geçitlerinden harekete geçti.Şiddetli soğuk ve kalın kara bakanadan,onların giyindiği elbise,ancak kışın gündüz giyinebilecek elbise idi.Onlardaki en büyük hata,iklim şartları ile geçit topografyası hakkındaki bilgisizliklerden ileri gelmekte idi.Kalın kar ve koyu sis onların hareketini ağırlaştırıyordu .Sonunda dağ deresinden hareket eden bu Çin ordusu,Fatih Müslim başkanlığındaki ekip tarafından,Kersay,İrek ve Çapkancuta geçidinde pusuya düşürüldü.Sayısız üstün düşman ile kalın kar ve şiddetli soğuk altında 5 gün çarpıştılar.Çin ordusunu durdurmak için,Fatih'in ricası ile ihtilal karargahı , İshakbek Muninuv başkanlığındaki 2 nişancı Kırgız taburunu gönderdi..... 22.1.1945'de General Şi-Ping'in tümeni meglup oldu.Sadece 2 küçük gurup,Generalin başkanlığında geriye,Dahiyangzı'ya kaçtı.General Şi-Ping'in Gulca hücumünün aniden bozguna uğramasından sonra,Türkistan birliğinin 300 kişilik bir yıldırım gurubu makineli tüfek ve topla gerideki düşman cepesi olan Talkı geçidine gönderildi.Tek ana yol kapatıldı.Talkı geçidinde tırmanan 3000 kişilik Çin birliği geriye,geldiği yeri Şihu'ya cephanesiz,erzaksız çekilmeye mecbur kaldığı sırada,arkasında beklemekte olan Türk kuvvetleri tarafından pusuya düşürüldü.Onların hiç biri Şihu'ya dönemedi.Bu büyük miktardaki cephane ve silahları elde eden dağ kolu,Gulca'daki Çin kuvvetlerini koştamada takviye kuvvetleri olarak

geri döndü. 27.1.1945 gecesi Türk kuvvetleri,Çin'in Gulca'daki kuvvetlerine karşı genel hücumu geçti.Şiddetli halde havantopları ile bombaladı.Şiddetli bir çarpışmadan sonra 28.1.1945'de Liyangsang ele geçirildi.29.1.1945'de Ayranbak için elden ele geçen şiddetli çarpışmalar devam etti.Çin birliklerinin kalıntısı 30.1.1945'de başta havaalanından uçakla Şihu'ya kaçmaya başladı.Tabii hepsi uçakla kaçamazdı.Onların çoğu Çapkancuta'da İshakbek birlikleri ve yerli halk tarafından pusuya düşürüldü.Böylece 31.1.1945'de umumî halde Çin birlikleri İli bölgesinde yok edildi.İli bölgesindeki bu savaşı şöyle sonuçlandırabiliriz : Dağ geçitlerinde öldürülen Çin askerleri dışında, İli bölgesinde öldürülen Çin askerlerinin sayısı 5600 neferdir.Süydüng,Küre ve Gulca olup,buradaki savaşlarda 5000 Çin askeri esir alındı.İsyancıların kaybı da az değildi.Nalkı ve Gulca'da işkence ile Çinliler tarafından öldürülen siviller ve tifus ,salgın hastalığı ile ölenler de az değildi.Tifus ile ölenlerin içinde Maarif Bakanı Hebip Yuniç de vardı"(81)

(81)R.Sadri , Aynı Mecmua , s-302,303

ŞARKİ TÜRKİSTAN ORDUSUNUN RESMİ İŞE BAŞLAMASI

VE İHTİLALİN TARBAGATAY VE ALTAY'A YAYILMASI

Evet, Ş.T.İ.C. İli vilayetinde kuruldu, ama bu cumhuriyet bir vilayet ile sınırlanamazdı. Genişlemeye daha uygun sahalar vardı. Mesela, Sovyet sınırlarına daha yakın olan Tarbagatay ve Altay vilayetleri. Altay halkı ise Şın'ın 10 yıllık zulmu sırasında, bundan önce de silaha sarılmışlardı. Üstelik Osman Batur savaş halinde idi.

"3.2.1945 günü, Ş.T.İ.C. hükümeti isyan kuvvetlerinden bir muntazam ordu teşkil etti. O zamanki askeri mutahassisler General İshakbek Muminov ile beraber Sovyetler Birliğinden gönderilmiş kimselerdi"(82)

General İshakbek Muminov :

Kırgız Türklerinden, 1902 doğumlu, aslen Batı Türkistanlıdır. İshakbek'in İli bölgesine gelmeden önce de, Kaşgar yöresinde , Sovyetlerin askeri ve siyasi görevlerinde bulunduğu bilinmektedir. Ş.T.İ.C.nin muntazam ordusu kurulduktan sonra , İshakbek bu ordunun başına getirilmiştir.

Ruslar tıpkı Şın dönemindeki gibi Ş.T.İ.C.nin akkeri ve siyasi işlerine direk olarak olarak kendi insanları ile el koymuşlardı. " Onların karar gahının terkihi ve kanuni ismi şöyle idi :Pervi Dom(Birinci Ev) denilen kısmına General Vladimir Vladimiroviç Kazlov yerleşti. Vtoroy Dom(İkinci Ev) denilen kısmına , Sovyet Albayı Nazarov, İskender(İvanov), Urazali Daskenov, İshak İbragimov ve başkalar, yerleştiler.

Önemli nizamlar ve Sovyet liderleri ile görüşmeler Birinci Ev'den çıkıyordu. Askeri cepheye ait tatbikat emirleri İkinci Ev tarafından veriliyordu . Şarkî Türkistan ordusunda muallim olarak çalışan en aşağı bir Sovyet askeri hademi bile doğrudan doğruya İkinci Ev'e bağlı oluyordu. Şarkî Türkistan ordusu karargahının mumuru General Polinov ile komutan albay Mazharov , erkanı harbiyenin başkanlığını üstlenmişlerdi. Onların bütün icraatı Birinci Ev'in emrine göre , İkinci Ev'in aracılığı ile yapılıyordu .

Alihan Töre'nin yanında, Muvakkat hükümette, Sovyetler Birliğinden gönderilen mahsus bir kimse bulunuyordu. 8.4.1945'de Şarki Türkistan milli ordusunun ilk resmi töreni yapıldı. Bu ordu terkbine İshakbek'in 13000'den fazla askeri kuvveti ile Gulca, Süydüng, Kingsay piyade alayları ile Tikes atlı alayı giriyordu. Bu ordu öyle bir düzene girdi ki, İkinci Ev'in geliştirdiği stratejik plana göre, bütün Doğu Türkistan toprakları bu kuvvet ile hemen kurtarılabilirdi. İlk adımda, stratejik ehemmiyeti olan başlıca iki yol, yani İli ve Şihu üzerinden Ürümqi'ye, bir de Şihu üzerinden Altay ve Tarbagatay'a giden yol ele geçirilmeli idi."(83)

"Mayıs 1945'de Şarki Türkistan kuvvetleri umumî harekete geçti. İlk amaç, anayol üzerindeki Şihu ve Dörbülçün'ü ele geçirerek, Çin birliklerinin Tarbagatay ve Altay yolunu kesmek idi. Dörbülçün ve Çöçek, Haziran başlarında ele geçirildi. Buradaki gönüllü Kazak gençlerinden atlı alay tesis edildi. Bu alayı da içine alan milli kuvvetlerin, stratejik bakımdan önemli olan Kubuksar şehrine karşı yürüttüğü şiddetli savaşta iki taraftan da ağır kayıplar oldu. Türk kuvvetleri Burçin'i 2.9.1945'de koşattı ve şehiri havantopu ile bombaladı. Sonra birkaç saat içinde 700 kişilik Çin birliği mağlup edildi. Bütün Altay-Sarısümbe bölgesi savaşız ele geçirildi. Nitekim, 5.9.1945'de 2000 kişilik askeri birlik Moğolistan hududuna kadar geçerek, Altay ve Tarbagatay bölgesi Ş.T.İ.C.'nin önemli bir üssü haline getirildi. Türk birlikleri Altay ve Tarbagatay vilayetlerine ilerlerken, Ürümqi'deki Çin askeri karargahı, 10000 den fazla askeri birliği Ürümqi'den başlamış anayol boyunca Dahiyangzı, Cing ve Şihu'ya sevketti. Süydüng'deki milli alay, Dahiyangzı'nı kuşattı, hemen elde edemedi. Çin birlikleri mukavemet gösterdi. Fakat sonra, alay komutanı Mogutnov bir hile kullanarak, sanki bu akşam kalabalık bir takviye kuvvetleri yardımı geliyor gibi bir gösterişle, Çin kuvvetlerinin korkup Cing'a kaçmasını sağladı. Dahiyangzı'nı ele geçiren milli ordunun kolu, Cing'a doğru

hareket etti.Ana Cing ve Bacinhu etrafında güçlü ateşle karşılaşarak o civarda durakladı.Anayol üzerindeki Çin ordusunun üç tane müstahkem kalesi milli ordunun ilerlemesine inatla karşı koydular.Akibette bu kale(Çince putey)el bombası ile susturuldu.Sonra milli birlik hücumu geçti.Tam bu sırada Supahun başkanlığındaki Uygur atlı bölüğü Maytag'dan gelerek,burada savaş halindeki milli birlik ile birleşti.Onlar Çin ordusunun elbiselerini giymiş halde, onlara yeni gelen takviye kuvvetleri gibi gözüküp,sonra aniden hücumu geçti.Gerçeği anlayan Çinliler şaşkınlıkla Şihu'ya doğru kaçtılar.Onlar geride bir miktar silah ve cephane bıraktılar .

Şihu'ya hücum :

Şih'nun kuzeyinden 60 kilometre uzaklıktaki Çipeyze'den hücum başlatıldı Çin'in ikinci ordusu sayılan bir atlı alayı burada duruyordu.Doğu Türkistan birlikleri 3.9.1945 civarında Şihu yakınlarına yanaştı,ama gerçek şiddetli savaş 5.9.1945'de başladı. Şihu güçlü müdafaa edilmişti.Çin ikinci ordu birliği burada havadan destekleniyordu.Güçlü topçu kısmına,büyük çapta makineli tüfeklere ve birkaç tanka sahip idiler.İkinci Ev'in hazırladığı pılana göre, İshakcan İbragimov burayı birkaç defa bombalama emrini aldı.Ş.T.İ.C.nin resmi belgesini taşıyan 6 uçak(giriye boyanmış Sovyet uçakları)Gulca havaalanından hareket ederek,Şihu'yu bombaladı.(Bu uçaklar ise Gulca havaalanından "ele geçirilen" uçaklar olarak tanımlandı). Şihu için yürütülen şiddetli savaşta milli kuvvetlerin cephanesi bitmişti.Çünkü,Gulca'dan cephane getirmekte olan deve kervanı Çin uçakları tarafından dağıtılmıştı(dağ yolu ile geliyorlardı). Bu kritik esnada , Çin birliği taarruza geçti.Milli ordu birliği bir cepheye yerleşmişlerdi.Buradan bütün cephe halinde süngü ve el bombası ile milli birlik kuvvetleri , Çin taarruzuna karşı taarruz ile harekete geçtiler.El ele çarpışan milli birlik Şihu'ya girmeyi başardı ve Çin silahlarını ele geçirdiler .Yıldırım hızı ile elde edilen bu başarının sebebi,cephaneden mi,milli birlik askerlerinin kahramanlığından mı,veya düşman tarafının ihmalkarlığından

dan mı bilinmiyor.Olup biten gerçek ise şu idi : Milli birlik askerlerinden 872'si duvar ve kale diplerinde öldü.1000'den fazla asker yaralandı.Çin kuvvetleri ise,Şihu'yı terk ederek, 1000'den fazla askerini,3000'in üzerinde mahkumu , İkinci Ordu Komutanı Ye-çin'i , 27 ağır silah,82 makineli tüfek, 1700 tüfek,bir tank,bir tane zırıklı araç ve büyük miktarda cephane bıraktılar .Türk ordusunun Şihu'daki galibiyeti,Ürümçi'de bir korku yarattı. Çekilen Çin birlikleri,Manas nehri üstündeki ana köprüyü yakarak,buradaki yeni mudafaa hattını denemeye giriştiler"(84).Doğu Türkistan'ın kuzey tarafında yani Tanrı Dağlarının kuzeyinde ,olaylar Türkistan birliklerinin lehine gelişirken,Doğu Türkistan'ın güneyinde de Yani Tanrı Dağlarının güneyinde de olaylar Çinlilerin aleyhine değişiyordu.Çin ordusu terkiibindeki Uygur atlı bölüğünü kendisiyle beraber Türkistan milli ordu kısmına geçiren Supahun,Alihan Töre'nin talimatı boyunca ,İli-Aksu vilayeti arasındaki Muzart dağ geçidi üzerinden,güneyde Aksu vilayetine,o yöreyi ele geçirmek için sevk edildi.Supahun 140 kişilik bir kuvvet ile önce Bay nahiyesini ele geçirdi.Onlar Aksu Yeni şehrine yaklaşıp,Ürümçi ile Altışehir'in ulaşım yolunu kesti.Aksu şehiri elden ele geçti. 12.9.1945 günü Çin askeri Aksu yeni şehrini tekrar ele geçirdi. 23.9.1945 günü Türkistan birlikleri Aksu yeni şehrini tekrar ele geçirdi.Türkistan birlikleri tarafından Aksu Kona şehiri(Aksu Eski şehiri) muhasara edilirken,Türkistan hükümeti bunlara yardım için,Asılhan'ı(Alihan Töre'nin küçük oğlu),Hüseyin Kari ve Münevver Hoca'ları gönderdi.(85) Sonunda Türkistan ordusunun Manas nehri kıyısında duraklama sebeplerinden dolayı,Aksu'daki Türkistan kuvvetleri de,cebhelerini terk ederek kuzeye çekildiler.Supahun birliğinin dağ geçidi ile Aksu'yu ele geçirmek için güneye geçmesini direk Alihan Töre'nin emri ile olan iş diyebiliriz. Bu konuda İkinci Ev sonradan haberdar olmuşmuş ve böylece Alihan Töre ile Sovyet yanlısı kişiler arasındaki anlaşmazlıklar git gide hasıl olmuştur.

(84)R.Sadri , Aynı Mecmua , s-304,305

(85)P.Kadiri , Aynı kitap , s-138

Alihan Töre güneydeki Batılı ülkelerden olan Hindistan ve Pakistan ile temasa girişmeyi düşünmüş olabilir.(86) Tabii, eğer böyle bir girişim gerçekleşirse, bu herşeyden önce, Sovyetlerin Doğu Türkistan üzerindeki kontrolunu zorlaştırırdı.

Türkistan birlikleri Manas nehri kıyısına geldiği sırada, Ürüñçi büyük bir telaşa kapılmıştı. Hükümet büyükleri çoluk çocuğunu Çin'e gönderip, kaçmaya hazırlanıyordu. Pazarda satılık eşya çoğalıp, 1000 dolarlık nesne 50 dolara inmişti. Satan çok alan yok(87). İşte böyle bir vaziyette, 30000 kişilik(88) Türkistan ordusu başlangıçtaki enerjisi ile bütün Doğu Türkistan'ı hemen ele geçirebilirdi. Ama ne yazık ki, birden bire ateş kes ilan edilmişti. Artık bu noktadan sonra Sovyetle Doğu Türkistan'da savaşı isteniyormuş. Bunun sebebi ne olabilir ? Sovyetler bu savaşı neden başlattılar ? Neden savaşı orta yolda durdurdular ? Eceba Sovyetler hata yaptıklarını mı anladılar, bu hata ne olabilir ? Evet , bu sorulara cevap bulmak son derece güçtür. Çünkü, o zaman bu mesele yalnız Doğu Türkistan meselesi değil veya yalnız Çin-Sovyet meselesi değil, bu mesele sanki bir dünya meselesi idi. Onun için de hilakar Çin Generalı Cang-Cı-cung, bu mesele hakkında bir güvenle : "Şin-Cang, Şin-Cang'ın değil, Şin-Cang Çin'in Şin-Cang'ıdır, Dünyanın Şin-Cang'ıdır" demiştir(bak, nut - 6)

Savaşı durdurma girişimleri, bir değişe göre, "Doğu Türkistan'daki Çin kuvvetlerinin komutanı General Cang-Cı-cung , 13.9.1945 günü Ürüñçi'deki Sovyet konsolunu çağırarak ona, derhal ateş kes talebinde bulunmuş, yoksa Çin'in ileride bir beynelmilel dava açabileceğinden bahsetmiştir". Üstelik bu iş "14.8.1945 günü Sovyet, Çin, Amerika'dan ibaret üçlü görüşmede imzalanmış "karşılıklı toprak bütünlüğüne saygı ve başkaların iç işlerine karışmamak" prensipine göre, "Sovyetlerin beynelmilel propagandasına, politikasına bir tikanıklık yaratmıştır.(89)

(86) R. Sadri , Aynı Mecmua , s-306

(87) P. Kadiri , Aynı kitap, s-140

(88) R. Sadri , Aynı Mecmua , s-306

(89) R. Sadri , Aynı Mecmua , s-306

Savaşı durdurma girişimleri ,yine bir deyişle, "1945 Eylül başlarında, Çin merkezinde bulunan Sovyet sefiri Pitrof ,Çin dışişleri bakanlığına bir mektup sunmuş.Metubun konusu : "Sovyet hükümetinin İli'de bulunan konsolunun Sovyet hükümetine göndermiş olduğu mektubune göre,Şin-Cang'daki isyan eden halk vekilleri mezkur konsolosluğa,Sovyet hükümeti aracı olarak,bizi Çin hükümeti ile barıştırsın,diye ricada bulunmuşlar.Sovyet hükümeti kendi hududu olan Şin-Cang'da sulh ve sakinliği istemektedir.Eger Çin hükümeti kabul ederse,biz bu işe İli'de bulunan konsolumuzu tayın ederiz" denilmiş. Bu mektube dışişleri bakanlığı şu cevabı vermiştir : "Şin-Cang'daki isyanı yatıştırmak amacıyla bize yardım etmeyi istediği için Sovyet hükümetine teşekkür ederiz.Hükümetiniz bu mesele için,General Cang-Cı-cung'ı gönderiyor.Isyan edenlerin Ürünci'ye vekil gönderip,General Cang-Cı-cung'a fikir beyan etmelerini isteriz"(90)

Neyse,ön fikir kim tarafından çıkarsa çıksın,savaş durdurulmuştu.General Cang-Cı-cung,uzundan buyana Doğu Türkistan meselelerinde faydalanmak amacıyla, merkezde tuttuğu İsa Bey,Buğra Bey ve Mesut Bey'leri de Ürünci'ye getirip,Ş.T.İ.C. hükümeti vekilleri ile barış anlaşmasını yapmaya giriştiler .

(90)P.Kadiri , Aynı kitap , s-141

MÜTAREKE VE BİRLEŞİK HÜKÜMET

Önceden verilmiş Sovyet emri ile ,17.9.1945'de Ürümqi'ye doğru ilerleyen Türkistan ordusu durdurulmuştu.Savaş haline son verilmişti.Ş.T.İ.C.nden 3 kişilik bir heyet anlaşmayı müzakere etmek için Ürümqi'ye gönderildi.

Bunlar : Ahmetcan Kasimi,Rehimcan Sabirhaci ve Abulhayır Töre idi.Hadiselerin seyrinde önemli rol oynadıkları için bu şahıslar hakkında kısaca bir bilgi vermek gerekiyor.

Rehimcan Sabirhaci :

Mesut Sabri'nin akrabası ve damadı.Ş.T.İ.C.nin kuruluşunda önemli rol oynadı.Doğu Türkistan Çin komünistlerince istila edilirken,o "Pantürkist" suçu ile yakalanıp,2 sene kadan hapsedildi.Sonradan İli vilayetinin Siyasi Maslahat İdaresi'nin muavin başkanlığı görevine getirildi.Kültür İhtilali'nde tekrar hapsedildi.Uzun bir süreden sonra,hapishaneden çıktı ve çok geçmeden 70 yaşının üstünde iken,1970'li yılların içinde vefat etti.Ömrünün sonu yoksulluk ve acılar içinde geçti.

Abulhayır Töre :

Kazak Türklerinden,soylu,halkının itimadını kazanmış kimse.Kazak türklerinde eski han neslinden gelenlere "Töre" diyorlar.

İşte,Ahmetcan Kasimi başkanlığındaki bu üç kişilik heyet,Türkistan hükümetinin temsilcisi olarak,Çin tarafı ile görüşmeye başladılar.Bu heyet,konuşmanın her oturumundan evvel ve sonra,mutlak Rus konsolosu ile görüşüyorlarmış Çin hükümeti,geniş muhtariyet vermeye razı görünmekle beraber,İli heyeti çok aşağı taleplerde bulunuyordu.Onların maksadı,Doğu Türkistan içinbir siyasi mevki almak değil,elindeki üç vilayette Rus nüfuzunun devam etmesi ve başka vilayetlerde Çin'e karşı hoşnutsuzluğun çoğalmasına sebep olacak bir durumun ortaya çıkmasıydı.Bu tamamıyla Rus menfaatına kurulmuş bir pılandan başka bir şey değildi .

Birkaç defa kesilen bu konuşma,son olarak 12 Haziran 1946'da 11 maddeli bir anlaşma imzalamakla bitmiş oldu.Anlaşmanın konusu :siyasi mahbuslar

serbest bırakılacak, esirler serbest bırakılacak, Doğu Türkistan eyalet hükümeti 25 üyeden müteşekkil olup, 15'i yerlilerden, 10'u merkezi Çin hükümeti tarafından tayin edilecek. Nahiye müdürleri halk tarafından seçilecek. Eyalet meclisi ve nahiye meclisi üyeleri halk tarafından serbest seçim ile seçilecek. Türkçe, Çince ile beraber resmi dil olacak, öğretim dili Türkçe olacak. Üç vilayetteki 12000 asker kendi halinde kalacak ve ihtiyacını merkezi hükümet verecek. Doğu Türkistan eskisi gibi, Çin'in bir eyaleti mevkiinde kalacak. Bu anlaşmadan hemen sonra, Türkistan hükümeti, Çin savaş esirlerinden asker, subay, general olup 7000 kişiyi tahliye etti(91). Çin tarafı savaş esirine sahip değildi. Çünkü Türkistan askerleri teslim olup da hayatlarını sürdüremeyeceklerinden emindi. Onlar işkenceli ölümden korkuyorlardı. Çin tarafından iade için 200 kusur siyasi mahbus istenilmiş ise de onların çoğu işkence ile yok edilmişti.(92)

"Çunking'de 1.6.1946 günü Onbir Maddeli Anlaşma'nın imzalanmasından birkaç hafta önce, Alihan Töre ikamet ettiği Gulca şehrinden kayıp oldu. Kendi ailesi onu 4 askerikişinin bir askeri arabaya(jeep)sürüklediğini görmüş Kendisi bu olaya kadar hiçbir şey duymamış olmalıdır. Alihan Töre'nin kayıp olması hakkındaki söylentilere göre, 1946'da Sovyet konsolosluğu Alihan Töre'ye Sovyet pasaportunu takdim ederek, Sovyet vatandaşı olmasını istemiş, Sonradan Alihan Töre'nin bu konudaki isteksizliğinden dolayı onu yakalamışlar"(93)

Bu Sovyet vatandaşlığına kayıt işi, sadece Alihan Töre gibi tek tük bilinen insanlar üzerindeki iş değildi. Sovyetlerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra insana fazlasiyle muhtaç olduğu bir gerçektir. Çok iyi hatırlıyorum, Sovyet vatandaşlığına kayıt işleri, yalnız şehirlerde değil, yayla ve kırlalarda Sovyet konsolosluğu tarafından görevlendirilmiş gurup gurup insanlar, dağ deredeki her çadıra gidip, Sovyet vatandaşlığına kayıt ettiler. Onlar bize de

(91)R.Sadri, Aynı Mecmua , s-308

(92)R.Sadri , Aynı Mecmua , s-308

(93)R.Sadri , Aynı Mecmua , s-308,309

glmişti, babam onları "biz buralıyız" cevabı ile geri çevirmişti. Bu konuda halk ağzındaki söylentilere göre, Alihan Töre bu hakta şöyle demiş : "Ruslar imkan bulabilirlerse, İli nehrinin balığını bile kayıt ederler"

Alihan Töre'nin kayıp olmasından sonra, Ahmetcan Kasimi Ş.T.İ.C.nin Cumhurbaşkanı ve Ürümçi'deki birleşme hükümetin muavinbaşkanlığı mevkiğine getirildi .Türkistan ordu komutanı olarak, General Polinov'un yerine, General İshakbek tayin edildi. Polinov Sovyetler Birliğine Onbir Maddeli Anlaşma belirlendiği 2.2.1946 gününden sonra çağırılmıştı. Sovyet askeri memurleri ile beraber Sovyet silahları da götürüldü. Sovyet askeri belgesini taşıyan hiçbir iz bırakılmadı. İşte o zaman bir Amerikalı muhabir bölgeye davet edildi. O muhabir şöyle rapor vermiş : "Burada Çin'in suçlamasına destek olabilecek Türkistan kuvvetlerinin "modern Rus teçhizatı" ile silahlandığına dair delil yok" demiş. İşte bu zaman Türkistan ordusu tamamen elde edilen Çin silahları ile donatılmıştı"(94)

1946 başı, kış mevsimi .Bir Amerikalı hanım muhabir gelmiş diye duyduk. Ben onu gördüm. Onu hükümet tarafından Gulca'nın en zengin ailesi olan, bir zamanlar Türkiye'de tahsil görmüş bulunan, Kazan Türklerinden Mesut Allayari'nin evine yerleştirmişlerdi. Beyaz kürklü bu hanımı kapı önünde at-arabasına binerken ve inerken birkaç defa görmüştüm. Gulca'da ne kadar kaldı bilemiyorum sonradan kayıp oldu. Halk ağzında onun uçak kazasına uğradığı söylendi. Doğu Türkistan 1949 sonbaharında Çin komünistlerince istila edilirken, Mesut Allayari "Amerika casusunu evinde saklamış" ithamı ile hapsedilmişti. Bugün bu adam Avustralya'dadır. 1981'de Türkistan'dan ayrıldı.

Aslında Onbir Maddeli Anlaşma, sulh niyeti ile yapılmış değildi. Doğrusu zaman kazanmak ve Doğu Türkistan halkını bir birine karşı kıskırtmak amacıyla yapılan Sovyet-Çin arasındaki bir oyundu. Çin ,Türkistan'dan çekilmenin yerine gittikçe asker sayısını arttırarak, 1948'de yüz bine ulaştırdı. (95) 22.2.1947'de Ürümçi'de Sovyet konsoloslğunun himayesindeki kuvvetler nümayiş yaptılar. Buna cevaben Çinliler tarafından "25 Şubat olayı" denilen bir hadise meydana geldi. Ürümçi'de Çinlilerin en çok bulunduğu bir sokakta , eyalet hükümeti bina-

sa önünde saf oluşturan Çinliler : "İli bölgesinde öldürülen Çinlilerin kanı için intikam alacağız,bizi serbest bırakın" diye bağııyordu.(96)

Bu gösteriş sırasında eyalet hükümetinin ikinci vekilinin muhafızı ve şoförü öldürüldü.(97)İşte o günden başlayarak,Ahmetcan Kasimi, Onbir Maddeli Anlaşma icra edilmedikçe Ürünci'de kalamayacaklarını bildirip,Türkistan hükümeti vekilleri birleşme hükümetten ayrıldılar.Onlar Manas'taki kuvvetlerini alarm haline getirdiler.

1947 Nisanda Cang-Cı-cung kısa bir ziyaret için Gulca'ya geldi.Duyduğumuza göre ,Cang, Gulca'nın Tugru Köpür denilen büyük caddesinde muhafızları ile beraber giderken,sokaktaki gençler onun üstüne karpuz kabıklarını atıp, onunla alay etmişler .

Cang, Ürünci'ye döndükten sonra,Mayısta , Ahmetcan Kasimi'ye uzun bir mektup gönderip,bölgedeki barışın bozulmasını,büyük siyasi emeller peşindeki bir avuç azınlıkların kastlı olarak yaptığı iş ,diye izah etmiştir. Bu mektupten biraz sonra, Cang, eyalet hükümeti başkanlığını Mesut Bey'e lütuf ederek,kendisi 4 eyaletten müteşekkil olan,Çin'in kuzey batı bölgesinin başkanı olarak Çin'e gitmiştir.Bu yeni hükümetin genel sekreteri İsa Bey'di. Çin'in amacı,Türkistan hükümetine millileri getirme gösterişi altında,burada Sovyetlerin tesirini azaltmaktı.Kendilerinin Türkistan'daki askeri kontrolunu korumaktı.Çinlilerin bu tedbirine,şimdilikte Sovyetler karşı çıktı.Mesut Bey evine giderken ve evinden işe gelirken, "Şin-Cang'daki Amerika casuslarının yuvası" zannedilen Mesut Bey'in evinin bulunduğu mahalle,daha çok Sovyetler tarafından muhafaza edilmeye başladı.(98) Mesut Bey'in Amerika

(94)R.Sadri,Aynı Mecmua, s-309

(95)R.Sadri,Aynı Mecmua, s-309

(96)R.Sadri,Aynı Mecmua, s-309

(97)R.Sadri,Aynı Mecmua, s-310

(98)R.Sadri,Aynı Mecmua, s-310

yardımlarını düşünerek, Amerika konsolosluğu ile yakın temasta bulunduğu gerçektir. Ama bir anlaşmanın olup, olmadığı bilinmiyor. Bu konuda Mesut Bey'in İstanbul'da ikamet eden Kıvılcım isimli oğlu şöyle diyor : "Babamın Amerika konsolosluğuna : "Siz Doğu Türkistan'ın yer altı zenginliklerini yararlı hale getirmede bize yardım edin. Biz bunun hesabına bütün Doğu Türkistan'da yol yapalım, ulaşımı kolaylaştıralım. Siz de masrafınıza bedel kar kazanırsınız" dediğini duymuştum".

Ürünci'de Çinlilerin Gung-En-Ting dedikleri emniyet müdürlüğünde çalışan, 1958'de "Yerli Milliyetçi" olarak suçlanmış ve benimle beyin yıkama toplantısında beraber bulunmuş bir arkadaş(hayatta olduğu için ismini veremem) Mesut Bey hakkında bana şunları söylemişti: "Hükümet bize, Mesut Bey'i yakalama emrini verirken, şu talimatı vermişti : "Bu adam eyalet hükümeti reisi olmuştur. Üstelik o , Amerika konsolosluğu ile sıkı münasebette bulunmuştur. Evinde silah çıkabilir, kendinizin ve onun hayatına dikkat edin. Onun Amerika konsolosluğu ile olan konuşmalarını açıklamak son derece önemlidir". Ana Mesut Bey'in evinden silah çıkmadı. Onu hapishaneye götürdük. İlk sorgudan sonra o, ciddi hastalandı. Onun hayatını korumak için hastanaya kaldırdık. Ama o ne iyileşti, ne de bir cevaba geldi".

Doğu Türkistan, komünist istilası ile karşılaştığı sırada, Mesut Bey'in "vatanımda ölmeyi tercih ederim" fikri ile kaçmadan Ürünci'de kalması, onun tesirli bir vatan sevgisinin ölümsüz ifadesidir .

Sovyetler Mesut Bey'e karşı devamlı suçlamak ve hakaret yağdırmaktan bıkmadılar. Mesut Bey Gulca'ya geldiğinde, Gulca emniyet idaresinin düzenlemesi ile, Sabit isimli birisinin (soyadını unuttum) Mesut Bey'in kapısına hakaret dolu bir yazı yapıştırdığı bilinmişti. Mesut Bey bu adamın cezalandırılmasını istemiş. Mesut Bey Gulca'da iken bu adam gösteriş için yakalanmış, Mesut Bey Gulca'dan gidince salıverilmiştir. Sonuç olarak, Sovyetlerin kışkırtmasıyla, eyalet meclisinde Mesut Bey'in tayinine karşı bir tepki hasil edilmiş. Temmuz 1947'de Ş.T.İ.C.nin vekilleri Ürünci'deki meclisten çekilip çıktı(99).

1 Haziran 1947'de eyalet hükümeti damgasını Mesut Bey ile İsa Bey'in teslim alması, tabii Rusların hoşuna gidecek bir iş değildi. Doğu Türkistan'ın başına getirilen bu insanlar her şeyden önce anti komünistti. Mesut Bey ise, milletin sevdiği bir Türkçü idi. Türkistan'da Rusların en çok korktuğu fikir Türkçülüktür. Çünkü bu fikir, Rus mahkumu Batı Türkistan'ı Ruslara karşı uyandırabilirdi .

"Temmuz 1947'de Sovyetlerin gayretiyle Ürünci'deki Birleşmiş Hükümet bölününce, 1943 yılından buyana Çinlilerle savaşan Altay Kazaklarının lideri Osman Batur tümeni ile beraber eyalet hükümetinin reisi Mesut Bey'e biat etti"(100)

Osman Batur Ürünci hükümeti ile anlaşarak, Ürünci vilayetine bağlı Beytik dağına yerleşmişti. Osman Batur başlangıçta, İli'deki hükümet ile birleşip, Altay vilayetini Çinlilerden kurtarmada Çinlilere karşı savaşa girişmişti. Şimdi, Çinliler ile anlaşma yolunu takip ettiği için, İli hükümeti onu "hain" ilan etti. 1948'in yaz başında Osman Batur, Mesut Bey hükümeti ile görüşme arzusunda bulunmuş ve bu teklif Mesut Bey tarafından hoş karşılanarak, Ürünci şehrinin dışındaki Şüy-Mo-Gu (Değirmen Dere) denilen yerde, Osman Batur, keçe çadırlarda kabul edilmiştir. Ondan sonra , Osman Batur, hükümet konağına gelip, Mesut Bey'i ziyaret etmiştir(101)

(100) R. Sadri, Aynı Mecmua s-311

(101) İ. Alptekin, Aynı kitap s-514

DOĞU TÜRKİSTAN'IN ÇİN KOMÜNİSTLERİNCE İSTİLASI

VE ŞARKİ TÜRKİSTAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN SONU

Milliyetçi Çin'in komünistlere git gide yenilmeye başladığı bir devrede, Ruslar Nankin'de Burhan Şehidi aracılığı ile General Cang'a bir teklifte bulunmuştur. Son dönem hadiselerinde önemli rol oynadığı için, Burhan Şehidi hakkında burada kısaca bilgi vereyim.

Burhan Şehidi 1894 doğumlu. Aslen Kazan Türklerinden. 1912'de Kazan civarından ticari amaç ile Ürümqi'ye gelip yerleşmiş. 1929-1933 yılları arasında Berlinda İktisat Fakültesinde okumuş. 1937-1938 yılları arasında Çin'in Zaysan'daki konsolu olarak çalışmış. 1938-1944 yılları arasında 6 sene hapsedilmiştir. Hapishanede iken, Çince-Rusça-Uygurca üç dilli sözlük üzerinde çalışmıştır. Bu sözlük Pekin Milletler Neşiriyati tarafından neşredilmiştir. 1913'de Doğu Türkistan'a gelen Türkiyeli Ahmet Kemal İlkul, Ürümqi'de Burhan Şehidi ile görüşüğünü ve onun kendisine dostca ilgi gösterdiğini, Unutulmayan Hatıralar isimli eserinde yazıyor. Başkurt alimi Zeki Velidi Togan da Hatıralar'ında Burhan Şehidi ile Berlin'de görüşüğünü yazıyor. Bu adam çok uzun yaşadı ve belli başlı devrin ileri gelen insanları ile temasta bulunarak, mesul görevler üstlendi. Çeşitli olayları yaşadı. Burhan Şehidi'nin Şın tarafından hapsedilmesinin sebebi meçhuldür. Şın, İkinci Dünya Savaşı'nın ikinci yılından başlayarak, Ruscu ve komünist politikasını değiştirip, Çin Komünist Partisi Merkezi komitesinin üyeleri olan Mao-Zı-min (Mao'nun kardeşi) Lin-Cı-liu, Çing-Ten-çiu gibi komünistleri de yakalayıp öldürdüğü bir gerçektir. Ama Burhan Şehidi'nin hapsedildiği dönem, daha önce, Şın'ın tam olarak Sovyet politikasını uyguladığı döneme raslıyor. Burhan Şehidi, Milliyetçi Çin döneminde hem Çin'in, hem Rusun itimadını kazandı. Yani ılımlı bir tavır içinde yaşamaya koyulmuş. Ruslar Mesut Bey'in reisliğine karşı koyarken, Çin hükümeti Rusları yatıştırmak için, Mesut Bey'in yerine Burhan Şehidi'yi getirdi. Doğu Türkistan Çin komünistlerince istila edilirken, Burhan Bey bir müddet bu reislik mevkiyinde kaldı ve bu süre içinde, Çin komünistleri onu Uygurlara beğendirmek için "Aksulu Uygur" diye kimliğini bozup, tanıştırdılar. Bu zaman

içinde,Doğu Türkistan'daki tek üniversite olan "Şin-Cang Milletler Darülfünunu"na Rektör oldu.Sonra Pekinde,Çin İslam Cemiyeti'nin Reisi olarak görevlendirildi.Burhan Bey'in Aklulu(111) olduğu bir gerçektir.Ama Burhan Bey'in doğduğu yeri olan bu Aksu,Doğu Türkistan'daki Aksu değil,Kazan şehiri civarındaki Aksu idi.Çin komünistleri bu isim benzerliğinden istifade ederek yalan söylediler veya Burhan Beyi bu yalana zorladılar.

Burhan Şehidi Pekin'deki bu görevi sırasında Çin Hacı Ekibine Başkan olarak Arabistan'ı ziyaret etti.Tabii bu ziyaretin amacı hac yapmak için değildi,komünistlere has aldatıcı bir sihrin uygulanması idi.Mao'nun başlattığı Kültür İhtilali döneminde(1967-1977),Ruscu-Revizionist olarak hapse atıldı. 10 sene süren bu hapis hayatını da sağ selim bitirip,1980'li yıllarda yine Pekin'deki görevine getirildi.

İşte o,Burhan Şehidi,bir ara Nankin'de Çan-Kay-şek'in sağ tarafında oturduğu sırada,Nankin'deki Rus elçiliği onu kullanmaya başlamış.Rusların Burhan Bey aracılığı ile General Cang'a söylediği teklif : "İdaredeki 4 eyaleti içine alan Çin'in kuzey-batı bölgesini savaşız teslim edersen,biz sana sahip çıkarız" diye onun hayatına ve mevkiyine garanti vermişler(102).Tabii Cang'ın Ruslar ile böyle bir anlaşma içinde olduğundan Nankin hükümetinin haberi yoktu.Anlaşma gizli yapılmış.Cang yine de Çin hükümetinin itimat ettiği bir insan olarak kalmış . O, bu vaziyetinden istifade ederek,yukarıdaki anlaşmayı yerine getirmek için,Çan-Kay-şek'i ziyaret ederek,şu teklifte bulunmuş :

"Biz Çin komünistlerine karşı ,bütün kuvvetimiz ile bir ölüm kalım savaşına girişmek zorundayız.Ruslar bu fırsattan istifade ederek,İli'deki isyancıları tekrar kıskırtmak suretiyle önde İli'deki Milli Ordu,arkadan Rus askerleriyle diğer vilayetleri de işgal edebilirler.Bu olayı önlemek için,Şin-Cang'da Rus aleyhtarlığı gütmekte olan Başkomutan Sun-Şi-len'i geri alarak,onun yerine,biraz daha yumuşak tabiatlı olan General Tao-Si-yu'nun tayin edilmesi;hükümet başına Mesut Bey'in yerine Burhan Bey'in getirilmesi;milli manfaatımıza daha

uygundur" demiş. an-Kay-şek, bu teklifi aynen yerine getirmiřtir(103).
Böylece Rus isteğine uyularak 17 Temmuz 1948'de Mesut Bey görevinden
alınmaştır(104).

26.9.1949'da Tao-Si-yu ile Burhan şehidi, Çin komünistlerine teslim
olduklarını ilan ettiler .20.9.1949'da İsa Bey ile Buğra Bey yurt dışına
gitmek üzere yola ıkmařlar .

(102) İ.Alptekin, Aynı kitap , s-518

(103) İ.Alptekin, Aynı kitap , s-520

(104) İ.Alptekin, Aynı kitap , s-541

(111)Burhan şehidi, şin-Cang'ning 50 yili, Pekin, 1986. s-1, 2, 8, 565, 581

"UÇAK KAZASI"

26.8.1949'da Ahmetcan Kasimi başkanlığındaki bir heyet Gulca havaalanından bir Sovyet uçağı ile havalandılar.Onlar Sovyet toprakları üzerinden Pekin'e gidiyorlandı.Çin'in an topraklarında ise halen iç savaş devam ediyordu.Birkaç hafta onlar hakkında hiçbir şey duyulmadı.Bir ara aniden bir haber geldi, "Onları götüren uçak 27.8.1949 günü Baykal Gölüne yakın bir dağa çarpmış"(105)

Bu "uçak kazası"na uğrayan kişiler şunlar :

Ahmetcan Kasimi,1914 doğumlu,Ş.T.İ.C.nin Cumhurbaşkanı

İshakbek Minunu,1902 doğumlu,General,Ş.T.İ.C.nin Genelkurmaybaşkanı.

Abdulkerim Abbas,1921 doğumlu,Ş.T.İ.C. hükümetinin Genel Sekreteri.

Delilhan,1919 doğumlu,General,Osman Batur'un yerine geçen Altay vilayeti valisi.

Geni Kerim,1922 doğumlu,Ahmetcan Kasimi'nin koruyucusu.

Abdureşit İmin,1922 doğumlu .

Osman Kasimi,1930 doğumlu,Ahmetcan Kasimi'nin kardeşi.

Lu-zi, bir Çinli(106)

Yukarıda ismi geçen 8 kişinin cesedini Gulca'ya getirdiler.Delilhan'ın cesedini Altay'a götürdüler.Cesedi akrabalarına,yakınlarına gösterdiler. Görenlerin söylediklerine göre,ceset fena yanmış,tanınması imkansızmış.

Bu "uçak kazası"ndan hemen sonra,Pekin'deki kurultaya katılmak için Seyfeddin Azizi başkanlığında başka bir 5 kişilik heyet gitmiş.(107)

Seyfeddin Azizi,Pekin'deki kurultayda, Ş.T.İ.C. namına,bütün milli davalardan vaz geçtiğini belirtmiş ve böylece Gulca'ya sağ selim dönmüştür. "uçak kazası" haberini ilk defa o getirdi.Eylül ayı idi.Gulca'daki bütün öğretmen ve öğrenciler,memurler ve halk topluluğu olarak,hükümetin emrine göre uçak alanına toplanmıştı.Çok kalabalıktı.Gelmesi gereken uçağı bekli-

(105)R.Sadri,Aynı Mecmua, s-312

(106)Gulca'daki Ahmetcan Kasimi'ye ait ant taşından kopya edilmiştir.

(107)R.Sadri,Aynı Mecmua , s-312

yorduk.Uçak geldi.Uçağın basamağından,baştan aşağı siyah elbise giyinmiş Seyfeddin Azizi ,bir matem tavrı içinde, "uçak kazası"haberini anlatıyordu. Uçak alanından derin bir kaygı içinde döndüğümüzü hatırlıyorum.İşte bu habenden sonra o yanmış cesetler getirilerek halka gösterilmişti.Bu 7 kişi için toplu halde hazırlanmış mezar,bugün Gulca şehrinin halk parkında bulunmaktadır.Mezarda onlar için Mao tarafından söylenmiş, şu anma sözleri ayrı bir taşa yazılmıştır : "1949.yılı,Çin Halk İhtilali galip olunca,Şin-Cang'daki her millet halkı namına,Çin Cumhuriyeti'nin kuruluşunu temsil eden,Pekin'de açılması gereken,Çin Halk Siyasi Maslahat Kurultayı'nın açılışına gelmek üzere yola çıktığı esnada,yazık olarak uçak kazasıyla kurban oldular.Bu kurbanların gösterdiği hizmet inkılap tarihimizde yer alacaktır.Onların ruhu ebedi yaşayacaktır.Mao-Zey-dung "

Seyfeddin Azizi :

Kaşgarlı Taşahun isinli bir zenginin oğlu.Şin döneminde Sovyetlerde okumuş.İli'de Ahmetcan Kasimi ile beraber çalışmış.Doğu Türkistan Çin komünistlerince istila edilirken,Çin manfaatlara göre Doğu Türkistan'ı temsil etmeye başladı.O bu hizmetinden dolayı uzun müddet "Şin-Cang Uygur Özerk Bölgesi" başkanı olarak yerini muhafaza etti.Mao iktidarı sarsılınca,bu yeni Çin iktidarı onu Ürümqi'den Pekin'e götürdü.

İşte bu Seyfeddin Azizi aracılığı ile duyurulan "uçak kazası" haberi ve Seyfeddin'in vekilliğindeki Ş.T.İ.C.nin Çin'e biatı ile tezimin konusu olan Ş.T.İ.C.hin ömrü sona ermiş oldu.Ama 5 senelik hürriyet ve istiklalin tadını duyan insanlarımız için ,hususen şuurlu aydınlar ile milli ordu terki- bindeki şuurlu subaylar için ,komünistler tarafından uygulanan bu yeni istila hiç de kabul edilmesi kolay bir iş değildi.Direnmeler uzun zaman devam etti.'

ELLİBİRLER

Ahmetcan Kasimi 1962'de Pekin'de öldürülmüş(108).Seyfeddin Azizi ise, Ş.T.İ.C. namına hiç bir şartsız Çin'e biat ettiğini ilan ederek hainlik etti. Ama Ş.T.İ.C.'ndeki milli faaliyetler durdurulamadı.Ahmetcan Kasimi'nin çevresinde çalışan ileri görüşlü aydınlardan : Mementimin İminof, Abdurehim İsa, Ziya Semet, Seypullayev, İbrahim Turdi, Eshet İshak, Polat Elimi, Nimşehid Armiye Damolla, Nur Sadirup, Abdulla Zakir, Yasın Hudaverdi, Abdureup Mehsum'ler başta olmak üzere ,51 kişinin imzasını taşıyan bir talepname Mao hükümetine sunulmuştur.Bu talepnameye göre,Doğu Türkistan,hiç olmazsa,Sovyetlerdeki gibi bir birleşik cumhuriyet hakkına sahip olmalı idi.

Bu talepname,komünistlerin iktidara gelmeden önce veya yeni iktidara geldiği sırada her zaman çığırtkanlıkları olan şu slogana dayanıyordu : "MİLLETLERİN KENDİ KADERLERİNİ KENDİLERİNİN TAYİN ETME HAKKI",bir de , ELLİBİRLER'in kendilerini korumada kalkan olabilecek,Mao'nun şu sözleri vardı "ÇİN'DEKİ ÇİNLİ OLMAYAN MİLLETLER İSTERLERSE ÇİN DEVLETİNE KATILABİLİRLER: İSTERLERSE ÇİN DEVLETİNDEN AYRILARAK MUSTAKİL BİRER DEVLET KURMA HAKKINA HAİZDİRLER"(109).

Bu haklı talebin karşılığı olarak,1957 ve 1958 yıllarındaki,"Stil Düzeltilme Hareketi" ismiyle yürütülen,çok geniş çaptaki Beyin Yıkama Toplantılarında ve son olarak,Kültür İhtilali'nde ,ELLİBİRLER başta olmak üzere milli gaye sahibi olan Doğu Türkistan'daki bütün münevver insanlar ,acımasızca cezalandırıldı.Abdurehim İsa toplantıda bıçaklanarak öldürüldü.Mementimin İminof,Eshet İshak'lar hapisanede dövülerek öldürüldü.Diğerleri hapis ve kamplarda ,öldürücü şartlar altında süründürüldü ve öldürüldü.

(108)R.Sadri , Aynı Mecmua , s-313

(109)Türk Dünyası Elkitabı "Doğu Türkistan" s-1222

ABDUREHİM İSA

Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulduğu sırada Ürümqi'de bulunan Abdurehim İsa, "Milletim için gerekirse Faşist bile olurum" diyebilecek derecede keskin davranışları ile çevresini etkileyen cesur bir Uygur aydını idi. Gulca'da milli devlet kurulunca bu zat, Ürümqi'den Gulca'ya kaçıp gelmişti. Onu Gulca'daki milli devlet bağrına basmıştı .

Doğu Türkistan Çin komünistlerince istila edilirken, komünist hükümet, Abdurehim İsa'nın milli aydınlar arasındaki hüveytinden istifade etmek için, ona, İli, Altay, Tarbagatay'dan ibaret üç vilayeti kapsayan Kazak Muhtar Bölgesi'nin valilik makamını vermişti. 1957'de Çin merkezi hükümetince tertip edilen hac ekibi ile Arabistan'ı ziyaret etmişti. Tabii bu ziyaretin amacı hac yapmak için değil, komünistlere has aldatıcı bir sihrin uygulanması idi.

Abdurehim İsa, bu ziyaretten döndükten sonra, bacanağı Refik Bayçurin'e (Refik Bayçurin, Fatih Müslim ile beraber Nilki isyanını başlatan "Altı Batır"ın birisi) gezi tesirini : "Komünistlerin özerk bölgesi olmaksızın, İngilizlerin müstenlekesi olmak daha iyidir" cümlesi ile ifade etmiş. Refik Bayçurin'in ihbarı üzerine çok geçmeden Abdurehim İsa ,Çinliler tarafından yatağında iken bıçaklanarak öldürüldü.

Çin Komünistlerinin Abdurehim İsa'ya olan düşmanlığı daha eski daha köklü idi. Abdurehim İsa'yı Ş.T.İ.C bağrına basmıştı. Abdurehim İsa vefa borcu olarak Ş.T.İ.C.ni ayakta tutabilmek için "ELLİBİRLER"i tesis ederek ,Çin Komünistlerinin Doğu Türkistan'ı işgal etmelerine karşı elinden geldiği kadar direnmışti .

CENAZE TÖRENİ

1 Ekim 1955 günü,Doğu Türkistan'ın her yerinde "Şin-Cang Uygur Özerk Bölgesi'nin kuruluşu,Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun altıncı dönüm yılı ile beraber kutlanarak,Çin Komünistleri halktan bu "sevindirici" olay için müjde istiyorlardı.Bu olaydan hemen sonra,Gulca'nın her yerinde dağıtılan bildirilerde şu ibare ortaktı : "BU BİR CENAZE TÖRENİDİR"

Bu bildiriye dağıtan suçluyu bulmak için hükümet alarına geçerek,bir çok insanı yakalayıp hapsediği sırada, 4.11.1955 günü beni de bu "suç" ile yakalamışlardı.

Gulca'nın en yüksek okulu olan Ahmetcan Kasimi Öğretmen Okulu'nun kapısına,duvarlarına yapıştırılan bildiri şöyle idi :

VATANDAŞLAR DİKKAT !

" Yakın bir tarihte,Endonezya'nın Bandung şehrinde açılan,milli mustakillik meselesi konulu milletlerarası toplantıda, Cu-In-ley(110),emperyalist baskılara karşı işbirliği yapmak,esir milletlere hürriyet ve istiklalini vermek konusunda şaşılacak kadar tatlı konuşmuştur.

Evet,kardeşler ! Böyle bir konuşma önce Mao hükümetinin kendisi için uygulanmalı idi değil mi ?!

Bakınız ! Daha dün özerk gösterişi altında yapılan tören,hakikatta , hürriyetimizin,istiklalimizin cenaze töreni idi değil mi ?!

Kardeşler,gelin,hep beraber hürriyetimiz ve istiklalimiz için mücadele edelim !İstiklal hiçbir zaman elden verilmez.İstiklal ve hürriyet ancak kan pahasına alınır.

Çin müstenlekecilerine ölüm ! Mao'ya ölü !

"Şarki Türkistan Gizli Teşkilatı"

(110)Çin Komünist Partisi'nin kurucularından ve 1949 Ekimde kurulan Çin komünist hükümetinin ilk ve ünlü başbakanı. Cu-In-ley,1955 yılı Bandung'da açılan Dünya Bağlantısızlar Toplantısında, şaşılacak kadar tatlı konuşmaları ile Kızıl Çin'i temsil etmiştir .

YAKUP RAHMANOĞLU(1924-1951)

Ş.T.İ.C.nin ordusu terki bindeki genç subay Yakup Rahmanoğlu, binlerce şehit kanı pahasına elde edilen mustakil Türk Cumhuriyetinin böylesine boş boşuna Çinlilere teslim edilmesini kabul edemedi. Ağabeyi, eşi Fatime ve yakın silah arkadaşları ile konuşarak, Çin komünist istilasına karşı teşkilatlandı. Ama hainlerin ihbarı ihbarı üzerine bu teşkilat aniden baskına uğradı. Rahmanoğlu ile beraber bir çok insanlar yakalandı (Nisan 1950).

Rahmanoğlu Gulca'daki Topudöng hapishanesinden metanet ve cesaretini kullanarak üç defa kaçabilmiştir. Komünist polis kuvvetleri onu durmaksızın takip etmiş, ama onu yakalamak kolay olmamıştır. Bir çarpışmada, Rahmanoğlu polis başkanı Abdukerim Hemra'yı öldürebilmiştir. Son olarak, Rahmanoğlu, kendi köyünde, yani İli nehrinin güneyindeki Cagistay'da yakalandı. 1951'in Mayısında Gulca'daki Halk Parkı'nın binlerce insanı içeren alanında Rahmanoğlu halka teşhir edilerek, ona idam cezası verildi. Eşi Fatime 10 yıllık, ağabeyi 3 yıllık ağır hapis cezasına çarptırıldı. Fatime şimdi hayatta, Gulca'nın Arüsteng köyündedir.

1960'lı yıllarda bir tesadüf, babam, pazardan bir kimseden eşeğe yüklü odun almış .Bizim avluda odunu eşekten indirirken, babam oduncunun nereli olduğunu sormuş. Oduncu Cagistay köyünden olduğunu söyleyip, kendisini tanıtmaya başlamış. Sonunda babam ile oduncu arasında bir semimiyet havası yaradılınca , oduncu kendisinin Rahmanoğlu'nun ağabeyi olduğunu anlatmış. Babamında merakı oyanmış ve Rahmanoğlu'nun işi baştan nasıl gelişti, senin haberin olmuş muydu ? diye sormuş . Oduncu :

-Evet, haberim vardı. Önce bana söyledi. Ben, bu kadar büyük kuvvete nasıl karşı koyabiliriz, bizim yapabilecek bir şeyimiz şimdilik yok, kardeşim , sabır edelim, deyince, Yakup :

-Ağabey , bu cevabı senden beklemiyordum. Buradaki mesele, yenmek veya yenilmek meselesi değil. Ben milletim önünde otanıyorum. Teslim olarak nasıl yaşarım ?! Hiç olmazsa milletimin önünde ar ve namusunu ölümüm ile temizlerim, dedi, diyerek, oduncunun gözleri dolu dolu olmuş .

BİNBAŞI MELİK ACI

Gulca şehrinin güney-doğusuna yerleşen, İli vilayetine bağlı Tukkuztarav nahiyesinde, 1950. yılı, Kazak Türklerinden olan Binbaşı Melik Acı liderliğinde bir isyan meydana geldi. Halk ağzında "Melik Acı Olayı" diye anılan bu hadise, halen hükümet tarafından gizli tutulmaktadır.

4.11.1955 günü, ben Gulca'daki "Baş Sakçı" denilen emniyet idaresince yakalanıp, "Geri Devrimci" ithamı ile hapsedildiğim sırada, Muzepper (Muzaffer) isimli birisi ile hapishanede 2 ay kadar beraber kalmıştım.

Tukkuztaravlı Uygur, 28 yaşındaki bu hapis arkadaşım "Melik Acı Olayı"nı bana şu şekilde anlatmıştı :

"Ben de bu olaya katılmıştım. Olaydan önce, Melik Acı Alayının bir eri olarak Milli Orduda askerdim. Ahmetcan Kasimi'nin ölüm haberinden sonra teşkilatlanmaya başladık. Herkes kendi arkadaşına mesul olan, zencir şeklindeki bir askeri teşkilat meydana gelmişti.

1950'nin yazında aniden isyana kalkarak, Tukkuztarav karakolunu bastık. Zannediyorum, isyan zamansız ve acele oldu. Bunun sebebi teşkilatımız hükümet tarafından takibe uğramış. İsyan ederek açığa çıkmaktan başka çaremiz kalmamıştı. Bize Tukkuztarav halkı da katılıp, beyaz bayrak ve tekbirle sokaklar insana doldu. Kenti ele geçirdik. Ama bu galebemiz uzun sürmedi. Aynı günü akşama doğru, tamamen koşatılmış durumda idik. Karşılıklı ateş bir müddet devam ettikten sonra, kuvvetli ordu karşısında dağılmaya mecbur kaldık.

Takip ve sürekli yakalamalar devam etti. Ben uzun bir müddet kaçıp, gizlenip yaşadım. Sonunda görüyorsun, 2 senedir hapishanedeyim" dedi.

Peki, Melik Acı ne oldu, diye sordum.

"Melik Acı, babası ve kardeşi ile üç kişi, o isyan akşamı, şiddetli bir çarpışma ile koşatmayı yarıp atla kaçabilmişler. Onlar Muzart dağ geçidinden geçerek, güney Doğu Türkistan'ın Bay nahiyesine ulaşmış, tarladaki bir yalnız ağaç dibinde dinlenmişler. Tabii amaçları Hindistan veya Pakistan hududunu bulmak ve öteye geçmek. Ama onlar arkalarından gelen takip kuvvetlerinden fazla uzaklaşamamışlar ve o yalnız ağaç dibinde koşatılarak yakalanmışlar.

Bu üç kişi hemen Tukkuztarav nahiyesine geri getirildi.Tukkuztarav civarından başka yakalananlar da az değildi.

1951'de ,Melik Acı,babası ve kardeşi başta olmak üzere 90 civarındaki insan "Olayın Baş Canıleri" olarak idam edildi." diye bu hikayeyi tamamlamıştı.

SONUÇ

Doğu Türkistan'daki Çin Zülmünden istifade ederek, Sovyetler, Doğu Türkistan'ın kuzey üç vilayetinde "Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti" adında, Alihan Töre kaçırdıldıktan sonra, "İslam" sözcüğü atılarak, bazen de "Azat Şarki Türkistan Cumhuriyeti", Bazen de, "İnkılabi Şarki Türkistan Cumhuriyeti" diye de adlanmış Çin'e karşı bir cumhuriyet kurmuş oldu. İşine geldiği sırada bu cumhuriyeti korudu, işine gelmediği sırada bu cumhuriyetin yıkılmasına göz yumdu. Bu işte Sovyetlerin gözlediği amaç ne idi ? Bu soruya kesin cevap bulmak çok zor. Anca aşağıdaki tahminler söylenebilir :

1. 1943'de Sovyetler, Doğu Türkistan'dan kovalanırken, tekrar gelip kısab alacaklarını söyleyip çekilmişlerdi. İşte bu iş ile sözlerini yerine getirmiş oldu. Bir de, Milliyetçi Çin'i batıdan da tehdit ederek, Çin komünistlerinin galebesini kolaylaştırdı. Yani komünistlik beynelmilel vazifesini yerine getirmiş oldu.

2. Milliyetçi Çin mağlup olursa, Ruslara ve Kızıl Çin'e karşı Amerika Doğu Türkistan'da bir tampion bölgesi hasil etmek için, burada Amerika'nın yardımı ile bir Türk devleti kurulabilir. Mesela Mesut Bey başkanlığında bir devlet kurulabilir. Böyle bir olasılığı önlemek için, Sovyetler daha önceden davranarak, böyle bir Türk cumhuriyetinin kendileri tarafında olduğunu önceden isbat etmek, her ihtimale karşı, Türke karşı Türki kullanmak.

3. Çin komünistlerince ve beynelmilel sahada, şiddetli itirazlara karşılaşmadığı halde, Doğu Türkistan'ı kendi sınırları içine bir cumhuriyet olarak katmak. Sovyetlerin bu iddiası ELLİBİRLER'in faaliyetinde bir nevi yansımıştır

1956'da Stalin'in Horuşçev tarafından suçlanmasından başlayarak, Sovyetler ile Çin arasındaki baş gösteren ziddiyetlerin bir ucunu, Doğu Türkistan'daki Sovyet oyunlarından aramak güvenilir bir yoldur. Sovyetler, 1960-1980 yılları arasında Çin'e karşı yürüttüğü faaliyetlerinde Doğu Türkistan'daki eski tesirlerinden başarılı halde faydalanmışlardır.

Komünizmin temelinde yatan emperyalist gaye, zaman zaman, Sovyetlerin Doğu Türkistan üzerindeki iştahasını kabartmıştır .!

4.Moğolustan 1924'de Sovyetlerin yardımı ile Çin'den ayrılarak bağımsızlığını elde etmişti(doğrusu Ruslara bağlanmıştı).Milliyetçi Çin hükümeti bu durumu kabul etmiyor,halen Moğolustan'ın Çin toprağı olduğunu iddia ediyordu.

İkinci Dünya Savaşı bitince,14.8.1945'de Çin-Rus dostluk anlaşması imzalanırken,Ruslar Doğu Türkistan'daki olaylar hakkında,Çin'in iç işlerine karışma niyetinin yokluğunu belirtip,bunun karşılığında Moğolustan'ın bağımsızlığının itirafını istemiştir.Sıkışan Çan-Kay-şek ,hemen bu teklifi kabul ederek Moğolustan'ın bağımsızlığını itiraf etmiştir(112).Yani bu anlaşmadan da şöyle diyebiliriz ki,Ruslar Moğolustan'ın kendine bağlı olduğunu kanunileştirmek için , Doğu Türkistan'a girmişler.Bu komünistlerin "karışıklığı karışıklık ile ile çözmek" denilen en seçkin ve en başarılı metodudur .

(112)B.Şehidi,Aynı kitap, 614

BİBLİYOGRAFYA

- Alptekin, İsa Yusuf, Esir Doğu Türkistan İçin, İstanbul, 1985.
- Buğra, Muhammed Emin, Doğu Türkistan, Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu, İstanbul, 1952.
- Buğra, Muhammed Emin, "Yurt ve Millet Hakkında Kelem Kürüşü" Ürümçi, 1944-1948. (yayınlanmış makalalar toplamı)
- Doğu Türkistan'ın Sesi, sayı-7 ve 8, cilt-2, Aralık 1985. "Muhammed Emin Buğra 1901-1965"
- Genşin, Cihangir, "Altı Batır" Gulca, 1945. (El yazı halinde, yayınlanmamış)
- Gayretullah, Hızır Bek, Altaylarda anlı Günler, İstanbul, 1977.
- General Cang-Cı-cung, Dang Çien Şin Cang Vin Ti Hı Vo Min Dı Gın Bin Ken Fa Yüy Tey Du, 1947 (Günümüzdeki Şin-Cang meselesi ve Bizim Temel Görüşlerimiz Tutumumuz, başlıklı bu nutuk, Çin mekamlarına verilmiş bir gizli rapor olup, yayınlanmamıştır)
- Hayit, Baymirza, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, İstanbul, 1975.
- İlcul, Ahmet Kemal, Türkistan ve Çin Yollarında, Unutulmayan Hatıralar, İstanbul, 1955.
- Kadiri, Polat, Ülke Tarihi, Ürümçi, 1948.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Uygurlar", Türk Dünyası Elkitabı, İstanbul, 1968.
- Musabay, İlhan, "Doğu Türkistan" Türk Dünyası Elkitabı, İstanbul, 1968.
- Nyman, Lars Erik, Great Britain and Chinese, Russian and Japanese Interests in Sinkiang 1918-1934, Sviç, 1977.
- Sadri, Roostam "The Islamic Republic of Eastern Turkestan : A Commemorative Review" Journal, Institute of Muslim Minority Affairs, cilt 5, nu 2, Temmuz, Londra, 1984 .
- Saray, Mehmet, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875), İstanbul, 1984.

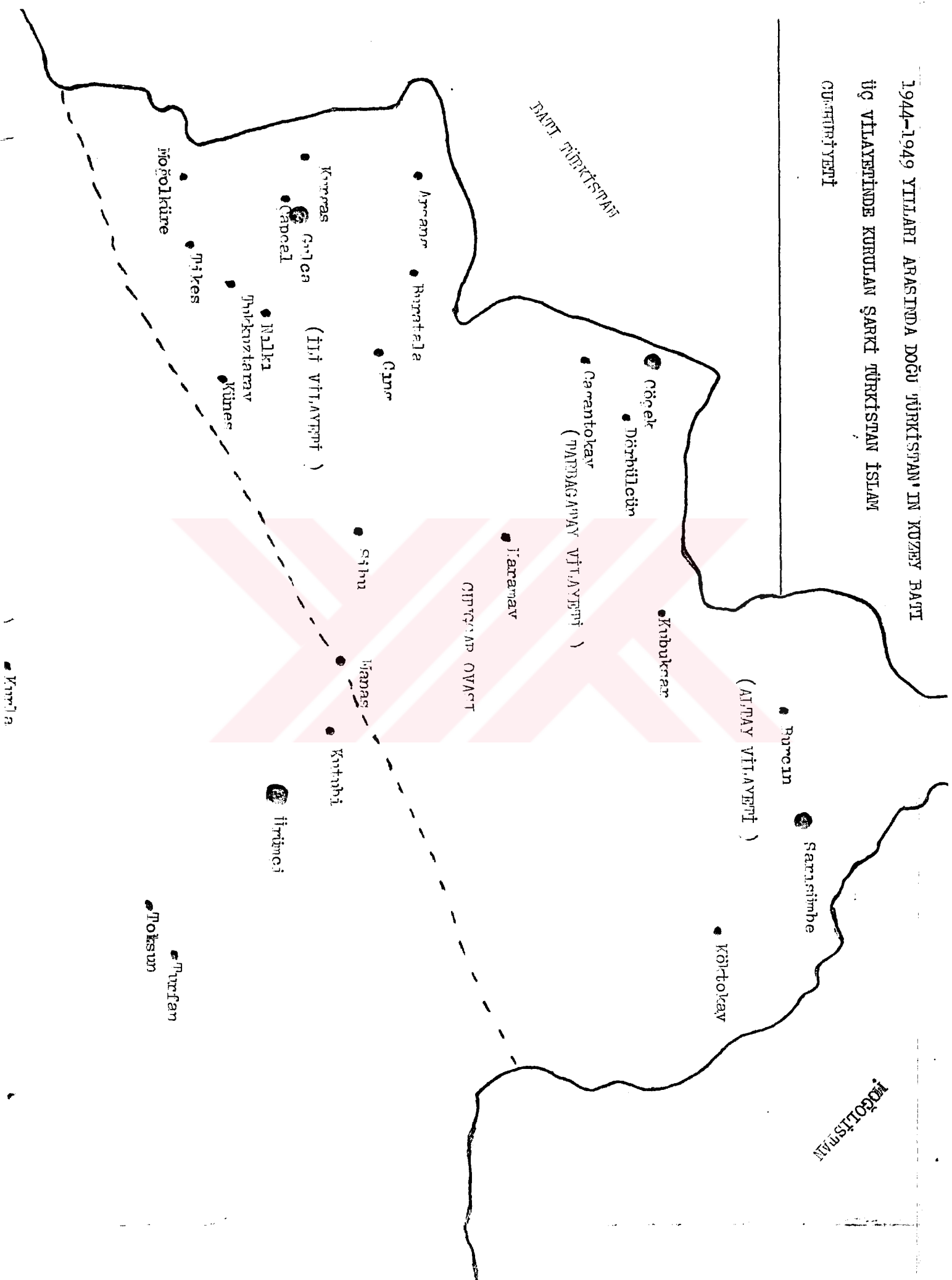
Şehidi, Burhan , Şin-Cang'ning 50 yili , Pekin, 1986 .

İli Tarih Matirialliri, Cung-Gu helk siyasi meslihet kingişi İli Kazak Aptonua Oblastlik tarih matirialliri tetkikat komitéti (Arap harifleriyle Uyгурca basılmıştır)

Uygurlarning Kiskiçe Tarihi, Cung-Gu penler akadémisi milletlerni tetkik kiliş inistituti Şin-Cang az sanlik milletlerning, cemiyet tarihini tekşürüş gruppisi teripidin tüzüldi (Arap harifleriyle Uyгурca basılmıştır)

İÇ VİLAİYETİNDE KURULAN ŞARKI TÜRKİSTAN İSLAM
CUMHURİYETİ

میان بازی - نه نه بر تو تمام کیرک جوئی که بر توین شش

که تو تمام با چای قول تو بید هر دل و بریزی با سار طایرک

فاتیح - با قافای ایست خازن تو قفای آندان صورت

لا ره رفتی قویب هر دل بر رفتی با سار

جاقافای - که عذرا را از لب تو تمام باز باشتا لایر بیکر ادرالاس

194. نهی یل صافیک 10 نهی کوی تو به نهه قول تو یو یو یی بر نهی

ایلیح اکتیجی چاقافای - شوخیی خوراز قاف - دور رفتی قافافیک

ییشی لیدن نامبال خوشی تو قفای با سادق - قاف سو

استیهادات طایریمیه شیه قارشیه میلجو زلا عان حالکلا ریه

ن اینییلایب روح بله نه وریته لب قیر کو قفای نیکه

توب تاخری یلن یوفا لیب نازات شیه قفای تو کسمات

جهه وریته قی تو ز رگه چن قجهه انهر بانه و و عده لار

بیردک - شو لایوق بر بر خیز که قاسه قلهها سفا عه انک

که لایق بله قق سمم بجهه لک

فاتیح - رجا قافایا قارب قی قیرب قویب تو شیه

صخر

میان بازی - نه نه بر تو تمام کیرک جوئی که بر توین شش

که تو تمام با چای قول تو بید هر دل و بریزی با سار طایرک

فاتیح - با قافای ایست خازن تو قفای آندان صورت

لا ره رفتی قویب هر دل بر رفتی با سار

جاقافای - که عذرا را از لب تو تمام باز باشتا لایر بیکر ادرالاس

194. نهی یل صافیک 10 نهی کوی تو به نهه قول تو یو یو یی بر نهی

ایلیح اکتیجی چاقافای - شوخیی خوراز قاف - دور رفتی قافافیک

ییشی لیدن نامبال خوشی تو قفای با سادق - قاف سو

استیهادات طایریمیه شیه قارشیه میلجو زلا عان حالکلا ریه

ن اینییلایب روح بله نه وریته لب قیر کو قفای نیکه

توب تاخری یلن یوفا لیب نازات شیه قفای تو کسمات

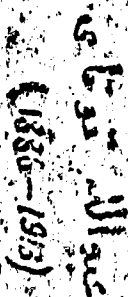
جهه وریته قی تو ز رگه چن قجهه انهر بانه و و عده لار

بیردک - شو لایوق بر بر خیز که قاسه قلهها سفا عه انک

که لایق بله قق سمم بجهه لک

فاتیح - رجا قافایا قارب قی قیرب قویب تو شیه

صخر

(1836-1913)

يا صديق يا نازك
 يا زينا يا نازك
 يا زينا يا نازك
 يا زينا يا نازك

توزرجى ۋە كۈرۈنۈش: تۇخۇي،
تېجىڭ رېدائىتورى ئىزچى بويىچ.

۱- بلحاظ پیر لدی 947 - میل ناپریل 0 سنہ ۱۳۶۵ھ بمطابق چٹائی غلور ہل
24 فصد۔ مں بلسما نابقی کہعز لقمہ 33 600 حرف کا مقدر کرواہے۔
X 98 6 س ۴۔ خزا کلر 141.۹۸۔ پتیر اڑ 7۰0۔

انقلابی، شرقی، نورگستان، حاکم، مطبوعه - هند، ناسلانی،
شیرازی، غفر، لاجا

•

10

8

८

کورسەتکچ

عولجا ئاتارلارنىڭ ئالتىن صىنفاى مەكتىپى

1946—1945 نىچى ئوقۇ بىلارلى ئۈچىن

2 نىچى صىنفاى ئوقۇچىسى ئىككىلى قىزىل

اجتماعى خدمت آنقارووى			در-لەزىنك			اسمى	
ناچار			بىرىنچى بارنى بىلگۈچى			ئىككىنچى بارنى بىلگۈچى	
			5	5	5	غەزەتلىك	
قالغان			5	5	5	دىن	
درسلەر			5	5	5	ئىقتىسادى	
ئۆزى			5	5	5	سىياسەت	
ئۆزى			5	5	5	سان	
مەنەۋىيەت قۇرۇلۇشى						گېئومېترىيە	
						فىزىكا	
						مەدەنىيەت	
ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سۆزلىگۈچى قارارى						جەنۇبىي	
بىك ياشىغۇچى دەرىجە دە						تارىخ	
سىنىپقا						روس تىلى	
كۆپىنچە ئىدى			4.75	5	5	رەسەم	
			4.75	5	5	گېئومېترىيە	
			4+	4+	4+	كۆپى	
			4.84	5	5	مەدەنىيەت	
سىنىپى تەربىيەچىسى			4.90	4.84	4.96	دەرىجە	
م: زامىد			فرىجە ئىككى		م: سىراجى		مەمۇرى
م: زامىد			مەمۇرى		مەمۇرى		مەمۇرى

کورسہ تکچ

عولجا تاتارلارنىڭ ئالدىنى مىنىڭلى مەكتىپى

1947—1946 نچى ئىۋاۋ يىللىرى ئۈچۈن

3 زجی صیف نو اوچوسی ئیکلیل قی با نعا

[illegible]

ماقتاۋ كەدەزى

1945 - 1946 ئىچى ئوقۇر يىللاردا دەرەس ئالەم بارۇدا مەم ئۆزىن ئوتتۇرا

يىك يادىقى بارغانلىقى ئۈچۈن 3 - ئىچى سىنىقى ئوقۇچىسى

ئىككىلىك ئوقۇغاندا كەدەزى يېزىلدى .

مەكەب مەدرى : مەلىمەت

مەلىمەت : مەلىمەت مەلىمەت مەلىمەت

ئۆزىنى مەلىمەت : مەلىمەت 1945 - يىلى

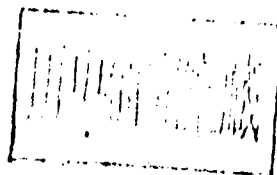

00066

گۇيڧورلارنىڭ قىسقىچە قارىغى

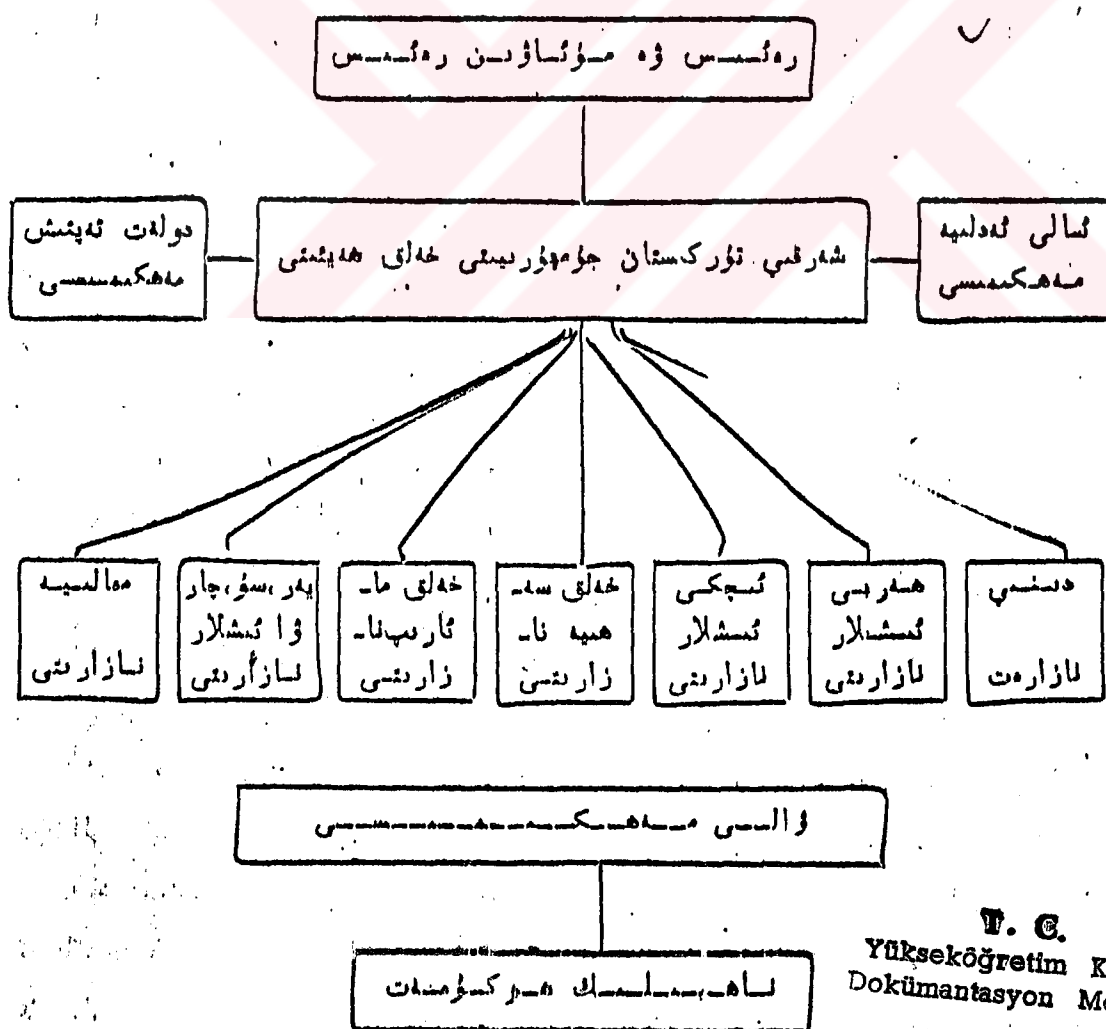
(دەسلەپكى لايىھە)

ئىككى مائىتىرئال، ئوقۇپ كېلىنغاندىن كېيىن قارى-
مۇرۇۋېلىنىدۇ. تۈزۈۋېتىلگەن باشقىلارغا ئېيتىمەك.

چۈشكۈرەلەر ئاكادېمىيەسى مىللەتلەرنى تەتقىق قىلىش ئىنستىتۇتى شىنجاڭ ئىساز سانلىق
مىللەتلەرنىڭ جەمئىيەت قارىمىقىنى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەرىپىدىن ئۇزۇلدى.

يىللار، 20 - كۈنى بوردالا، ئارشاڭ، 30 - كۈنى موڭغۇلكۇرە، 12 - ئاينىڭ 31 - كۈنى كۈرە ئارقا - ئارقىدىن ئىشغال قىلىندى. 1945 - يىلى 1 - ئاينىڭ 31 - كۈنى ئىلى شەھرى ئېشىدىكى ئاپرودرومدا ئۇرۇشلۇق گومىنداڭ قالدۇق باندىتلىرىنىڭ ھەم - جىسى يوقۇتۇلدى. شۇ كۈندىن ئېتىۋارەن ئىلى ۋىلايىتىنىڭ ھەممە ناھىيىلىرى پۈتۈنلەي قۇ - رالدى قوزغۇلاڭ قىسمىلىرىنىڭ ئىشغالىيىتىگە ئوتتى. 1944 - يىلى 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى، يىلى ئىلى قوزغۇلۇڭى ھالىمىيەت قازانغان كۈننىڭ ئەتىسى «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» ۋاخىلىق ھۆكۈمەتنىڭ قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىندى. ھۆكۈمەتنىڭ رەھبىرىي ئەربابلىرى ئىچىدە بىر قىسىم ئىلغار ئىنچىكىدىكى ياش زىيالىلارغىمۇ، بۇنىڭ ئېشىدا يەنە پومېششىك بۇرۇن ئازىيە سىنىپىنىڭ ۋەكىللىرىگىمۇ ۋە دىنىي ئادەملەرمۇ بار ئىدى. ۋاخىلىق ھۆكۈمەتنىڭ تەشكىلىي تۈزۈمى تۆۋەندىكىدەن ئىبارەت.

Y. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi